

STOLJETNE VEZE KRČKIH I SENJSKIH GLAGOLJAŠA

Svrha je ove radnje, na temelju arhivskih i pisanih izvora, prikazati ti- jesne i prisne veze krčkih i senjskih glagoljaša kroz vjekove, tj. od najstari- jih vremena do danas. Kako su ti susjedski odnosi bili uvijek dobri i plo- donosni, osobito za stvar glagoljice, vidjet ćemo iz daljnjeg razlaganja.

Međutim, prije nego prijeđem na samu stvar, potrebno je ovdje objas- niti nekoliko pojmova radi lakšeg shvaćanja postavljenog zadatka.

Govoreći o stoljetnim vezama krčkih i senjskih glagoljaša, odnosno gla- goljaša krčke i senjske (zapravo senjsko-modruške) biskupije, želim ovdje prije svega reći što mislim pod tim terminima. Pod krčkom biskupijom ovdje prvenstveno mislim na granice stare krčke biskupije, tj. na one do god. 1828., kad je ona obuhvaćala samo otok Krk sa susjednim pastirskim otoči- ćima Prvićem, Plavnikom i Omišem (Sv. Marko kod Kraljevice) te samos- tanskim otočićem Košljunom. Jedno vrijeme (do druge polovice XII. stolje- ća) imala je krčka biskupija svoje župe i na susjednom hrvatskom kopnu, o čemu opširnije kasnije.¹ Govoreći pak o senjskim glagoljašima, mislim na one brojne glagoljaše koji su živjeli i djelovali na prostranom teritoriju krbavsko-modruške i senjske biskupije, a jedno vrijeme i otočke, koji se prostirao od Rijeke (od god. 1787. — prije je bila pod Pulom) do Karlobaga, pa od Prezida i Čabra preko Like i Krbave, i koji je obuhvaćao stare župe (županije): Gacku, Senj, Vinodol, Modruš i Novigrad, Plase, Podgorje, Liku, Bužu i Bočace.²

I. STO JE POGODOVALO TIM DOBRIM VEZAMA?

Tim dobrosusjedskim vezama posebno su pogodovala i još ih više poja- čale slijedeće tri činjenice: 1) geografski položaj i smještaj otoka Krka pre- ma susjednom hrvatskom kopnu; 2) političke veze, budući da su skoro 300 godina imali iste političke gospodare — knezove Frankopane po kojima je grad Krk postao glavni grad širokog prostora sjeverozapadne Hrvatske (gr- nice su tog posjeda išle od Rijeke do Ozlja, te na Drežnik i Senj);³ i 3) crk-

¹ Ivan Crnčić, Najstarija poviest krčkoj, osorskoj, rabskoj, senjskoj, i krbavskoj biskupiji, Rim 1867, 34 i d.; Sematizam krčke biskupije (Status localis et personalis Dioecesis Veglensis) KRK, 1935, 5.

² Manojlo Sladović, Poviesti biskupijah senjske i modruške, Trst 1856, str. 15—53; I. CRNČIĆ, n. dj. 37—40; MIHOVIL BOLONIC, Crkveni patronat na području senjsko-modruške biskupije, Senjski zbornik V, str. 224—228.

³ IVAN RUBIĆ, Naši otoci na Jadranu, Split 1952, str. 93.

vene veze, po kojima se krčka biskupija jedno vrijeme prostirala na susjednom kopnu, tj. na području senjsko-modruške biskupije. — Od kolikog su značenja bile — baš za hrvatski glagolizam — ove političke i crkvene veze otoka Krka i susjednog Hrvatskog primorja sa Senjom i Vinodolom te preko njih s Likom i Krbavom, vidjet ćemo malo kasnije.

1. — Otok Krk, koji spada u kvarnersku skupinu jadranskih otoka, svojim se geografskim smještajem posebno približio susjednom hrvatskom kopnu. Svojom sjeveroistočnom stranom okrenut je prema Vinodolskom i Velebitskom kanalu, iz kojeg Senjska vrata omogućuju prolaz u Kvarnerić. Otok Krk najviše se približio susjednom kopnu svojim najsjevernijim dijelom tako da udaljenost od Vošćice do obale njemu nasuprot iznosi samo 0,6 km. A od naseljenih mjesta na sjeveroistočnoj strani otoka najbliži su susjednom kopnu Baška i Vrbnik. Tako je npr. Vrbnik udaljen od Crkvenice samo pet morskih milja, a od Novog Vinodolskog 5,6, a od Senja 11; dok je Baška udaljena od Senja svega 7 milja, Novog Vinodolskog 12 i Crkvenice 17.

Stoga nije čudno što je dolazilo i do većeg miješanja stanovništva, posebno na sjeveroistočnom dijelu otoka (Baška, Vrbnik). To kretanje pučanstva potrajat će čak i za mletačke vladavine, tako da krčki providur Matej Girardo u svojoj relaciji od 27. kolovoza 1554. govori čak o svakidašnjoj prijevoznj vezi kojom se prevoze Senjani u Bašku i obratno — Baščani u Senj («un traghetto che ogni giorno traghettono quelli de Bescha a Segna et quelli de Segna a Bescha...»). Sigurno je to zavelo mnoge te su zaključivali da je otok Krk bio povezan sa susjednim kopnom čak — mostom.⁴

I baš ova blizina sjeveroistočnog i sjeverozapadnog dijela otoka i kopna odigrala je u njihovoj prošlosti veoma značajnu ulogu, i to kulturnu, gospodarsku i političku. Preko njih su strujala duhovna i materijalna dobra sa susjednog kopna na otok i obratno. A nosioci tih veza s maticom zemljom Hrvatskom bili su baš Vrbnik, Baška i manje Omišalj. Što se pak tiče glagoljice, tu je posebnu ulogu odigrao baš Vrbnik, poznato središte glagoljaštva koji je poznat po velikom broju glagoljaša i glagoljskih rukopisa. Zato je naš veliki slavist Vatroslav Jagić nazvao Vrbnik »*vagina rerum glagolitarum*« (matica glagoljice).⁵ O toj funkciji Vrbnika piše i Cvjetko Richtman: »... Daleko je uvjerljiviji razlog činjenica da je Vrbnik, čini se, bio stvarni centar glagoljaštva. Bio je u prvom redu po svome smještaju — preko puta Novog Vinodolskog, tj. po najboljoj i najkraćoj vezi sa župama na kopnu, koje su do osnutka senjske biskupije pripadale krčkoj.«⁶

To sve osobito vrijedi za vrijeme od doseljenja Hrvata na otok Krk, u doba njegove pripadnosti hrvatskoj državi, a osobito pak za vladanja knezova Frankopana. Za vrijeme mletačke vladavine ta će uloga prijeći više na sjeverozapadni dio otoka Krka, tj. Omišalj i Malinsku. Dakako, glavna »odsločna daska« bit će grad Krk.⁷

2. — Druga činjenica, koja će veze krčkih i senjskih glagoljaša učiniti još čvršćima i plodonosnijima, jest okolnost što su otok Krk i susjedno hrvatsko kopno bili i politički povezani — vladavinom knezova Frankopana,

⁴ Uspor. DANILO KLEN, O »nekadašnjem mostu« između Krka i kopna, Krčki zbornik II, 1971, str. 257—266.

⁵ I. RUBIC, n. dj. str. 93.

⁶ CVJETKO RIHTMAN, Po malo i po veloj noti, Dometi, Rijeka 1969, br. 7, str. 35.

⁷ RATIMIR KALMETA, Geografski položaj otoka Krka, Krčki zbornik I, 1970, str. 22—23 i 28; I. RUBIC, n. dj., str. 94.

kojih je porodica bila jedna od najmoćnijih i najuglednijih u hrvatskom plemstvu sve tamo do pogibije Franje Krste Frankopana, i koje se vlast protezala sve do Zagreba.

Krčki naime knezovi, prozvani kasnije Frankopanima (1426), koji su god. 1118, primili od Mlečana u kneštvo i upravu ne samo grad nego i cijeli otok Krk i vladali Krkom sve do 25. veljače 1480. kad je otok Krk potpao za oko tri stotine godina pod mletačku republiku, već zarana protegnut će svoju vladavinu i na susjedno hrvatsko kopno. To se dogodilo god. 1193. kad hrvatsko-ugarski kralj Bela II. (III.) dariva knezu Bartolu II., poradi njegove iskrenosti i vjernosti, županiju *Modruš* — i to za sva vremena.⁸ I tako su krčki knezovi istodobno postali i modruški te će se kasnije u ispravama potpisivati »Mi knez . . . krčki i modruški . . .«⁹

Malo zatim (1225.) kralj Andrija II. daje krčkom knezu Vidu II. uz *Modruš* i županiju *Vinodol*, tj. »čitavu zemlju unutar hercegovine slovinske, naime *Vinodol* i *Modruš* sa svima prihodima i dohocima« uz jedini uvjet da može knez što dostojnije služiti kraljevskoj časti.¹⁰ Sedamdesetih godina XIII. stoljeća krčki i modruški knezovi proširit će još više svoju vladavinu na hrvatskom kopnu. Godine 1271. (20. X.) građani *Senja* izabraše *Vida IV.* — kneza krčkoga, modruškoga i vinodolskoga kao i njegove potomke za vječne potestate i upravitelje grada *Senja* (*Seniae civitatis perpetuo potestas et rector*).¹¹ I tako krčko-modruški knezovi dobivaju još jedan naslov i potpisuju se: *knez krčki, modruški, senjski*.¹² Uz grad *Senj* Frankopani dobivaju u svoju vlast i županiju *Gacku*, koja je obuhvaćala čitavo područje uz rijeku *Gacku* i njezinih pritoka. I tako su krčki knezovi proširili svoju vladavinu duboko u hrvatsko tlo — sve tamo do granica *Kupe*, *Une* i *Zrmanje*, skoro na domak *Zagreba*. Oni će *Gacku* izgubiti god. 1466. kad im je oduze kralj *Matija Korvin*, a grad *Senj* god. 1469. kad *Senj* postaje kraljevskim gradom, dok će *Modruš* i *Vinodol* zadržati u svojim rukama više-manje sve do *Zrnsko-Frankopanske pogibije* (1671.)¹³

Međutim, da bismo što bolje shvatili važnost ove činjenice za glagoljsku stvar, posebno u vezi s našim predmetom, moram ovdje nešto reći o odnosu krčkih knezova Frankopana prema glagoljici i glagoljašima. Prema *Nadi Klaić* nije isključeno da je krčki knez *Dujam*, koji je primio kneštvo na *Krku* čim se otok našao u mletačkoj vlasti (1118.), bio rodom iz nekog otočkog hrvatskog kaštela, vjerojatno iz *Vrbnika*, jer su krčki knezovi imali pokraj *Vrbnika* svoje patrimonijalne zemlje.¹⁴ Ovdje ne smijemo smetnuti s uma da je baš *Vrbnik* bio jedan od najjačih središta glagoljaštva na *Krku* te da je glagoljica u XII. stoljeću na *Krku* već bila uhvatila duboke korijene, što

⁸ CODEX DIPLOMATICUS II, str. 169—170; uspor. VJEKOSLAV KLAIC, Krčki knezovi Frankopani, Zagreb 1901, str. 86.

⁹ Uspor. odnosne isprave u IVAN KUKULJEVIĆ, Acta croatica, Listine hrvatske, Zagreb 1863; ĐURO ŠURMIN, Hrvatski spomenici, Zagreb 1898.

¹⁰ Uspor. M. BOLONIC, n. dj., str. 221 i ondje navedena literatura (bilj. II).

¹¹ STARINE XXVII, str. 105 (JAZU), M. BOLONIC, n. dj., str. 223—224.

¹² Uspor. bilj. 9.

¹³ Uspor. EMIL LASZOWSKI, Gorski kotar i Vinodol, dio državine knezova Frankopana i Zrinskih, str. 16. Opširnije o vladavini knezova Frankopana na hrvatskom kopnu uspor. M. BOLONIC, n. dj. str. 220—224.

¹⁴ CODEX DIPLOMATICUS IX, str. 162. Godine 1323. knez *Nikola* osniva kapelicu sv. *Nikole* »in suo patrimonio apud castrum Verbenicum insule Vegle, in loco qui dicitur Rogosinich«. Na *Rogozniku* kod *Vrbnika* su bili također i kneževi činovnici i službenici; onamo knez *Marko* god. 1309. poziva predstavnike svih krčkih kaštela da s njima pregovara. U *Vrbniku* imaju oni i kaštel na *Sv. Mavru* i velike svoje posjede. — Uspor. NADA KLAIC, Knezovi Frankopani kao krčka vlastela, str. 130 i bilj. 33, Krčki zbornik I, Uspor. M. BOLONIC, Krčki knezovi i patronat (rukopis kod Krčkog zbornika).

nam svjedoči: krčki natpis iz XI. stoljeća, Bašćanska ploča — na prijelazu iz XI. u XII. stoljeće, dobrinjska glagoljska notarska isprava iz god. 1100., biskup Cededa itd. Imajući sve to na pameti, lako je shvatiti da će krčki knezovi — kao domaći ljudi — biti prijatelji i čuvari hrvatske narodne baštine, staroslavenskog bogoslužja i glagoljske pismenosti. U tom smislu piše Ivan Milčetić: »Ne treba zaboraviti ni toga, da je otok Krk imao svoje knezove, od kojih potekoše pozniji Frankapani. Krčki su knezovi doduše priznavali često mletačko vrhovno gospodstvo, ali su oni uvijek bili pravi ovijani Hrvati. Njihova se je vlast širila više puta po cijelom kvarnerskom zaljevu. Tako vidamo, da je Krk bio glavom crkvene i političke vlasti u primorju. Tu svoju ulogu mora zahvaliti taj otok svojem sretnom položaju...«¹⁵

Slično o njima piše i N. Klaić: »... Ipak imaju Frankapani, kao domaći ljudi, otočani, izvanrednu ulogu u kulturnom životu otoka. Zahvaljujući upravo njima kao Hrvatima koji su voljeli svoj jezik, njegovali ga i, što je još važnije, upotrebljavali, hrvatski jezik postaje na tom njihovom širokom području s jedne i druge strane Velebita i na otocima jezik zakona i dnevne upotrebe... Dakako, Frankapani su u tim pitanjima jezika i pisma preuzimali stariju kulturnu baštinu, ali su je mogli, da su htjeli, i uništiti kad su postali vlastela na otoku...«¹⁶

U vezi s rečenim, oni izdaju svoje isprave na hrvatskom jeziku i pisane glagoljskim pismom, koje pišu javni glagoljski notari »po zapovidi kneza«.¹⁷ Oni su, poput drugih velikaša, imali na svojim dvorovima popove glagoljaše koji su im služili kao kapelani i pisari. Na hrvatskom jeziku i glagoljskim pismom oni izdaju i zakonike — *Vinodolski* (1288.) i *Vrbnički* (1388.). »Krkčka gospoda i ostali velmože smatraju glagoljsku knjigu velikim blagom, sami pišu i prepisuju knjige u svojim slobodnim časovima hrvatskom glagolicom«.¹⁸ Što je glagoljska knjiga značila za knezove Frankopane, svjedoči nam i znamenita glagoljska rukopisna knjiga tzv. *Kločev glagoljaš* (Glagolita Clozianus). To je rukopis iz XI. stoljeća, koji se potkraj XV. stoljeća nalazio u rukama krčkog kneza Ivana Frankopana. Knjiga je bila uvezana u korice od srebra i zlata, urešena draguljima. »Knez se očito nije od tih knjiga dijelio ni na svojim uzbudljivim putovanjima«,¹⁹ tj. na bijegu iz Venecije, a onda iz Mađarske.

I još nešto. U skladu s načinom tadašnjega života krčki knezovi — kao patroni crkve — postaju zaštitnici i mecene crkve. Gradili su crkve i samostane, pomagali samostanima i dijelili povlastice svećenstvu i redovnicima, i to ne samo na Krku već također i u čitavoj svojoj vladavini. U tom smislu oni pomažu benediktincima koji su imali više svojih samostana na Krku i koji su svi od reda prigrlili glagoljicu, kao i onima u Senju; pavlinima na hrvatskom kopnu i na Krku koji su sačinjavali hrvatsko-istarsku ili gvozdansku vikariju i služili se isključivo glagoljskim pismom i staroslavenskim jezikom u bogoslužju i u javnom životu, o čemu nam svjedoče brojne njihove

¹⁵ IVAN MILČETIĆ, *Glagoljaši, osobito krčki, u prošlosti hrvatskoj*, Smotra (Grlovićeva), I (g. 1887), str. 148—149.

¹⁶ N. KLAJČIĆ, n. dj., str. 168.

¹⁷ Uspor. isprave u Đ. SURMINA od 10. studenoga 1465. i kolovoza 1468. i VJEKOSLAV STEFANIĆ, *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, JAZU 1960, str. 18.

¹⁸ JOSIP HORVAT, *Krčki kulturni krug*, u »Kultura Hrvata kroz 1000 godina«, Zagreb 1939, str. 229.

¹⁹ ISTO, str. 230 i dalje; VJ. STEFANIĆ, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. I, Zagreb 1969, str. 19; M. BOLONIĆ, *O životu i radu Ivana Feretića (1769—1839)*, *Krčki zbornik* I, 1970, str. 304—305.

isprave te ih zato papa Julije II. naziva u buli od 11. svibnja 1504. »redovnici slavenskog jezika *»fratres sub lingua sclavica«*,²⁰ franjevcima, posebno trećorecima-glagoljašima na Krku. Pomažući tako redovnicima i samostanima na svojem području, oni su tako podupirali i hrvatsku kulturu i glagoljsku književnost, budući da su samostani u ono doba bili žarišta kulture i prosvjete i nosioci glagoljske književnosti.²¹

Oni su pomagali i svjetovnom kleru — popovima — glagoljašima — i njihovim crkvama.²² Stoga nas ne čude brojni zapisi popova — glagoljaša (kroničara) iz kojih »diše veliko počitanje što su ga popovi — glagoljaši osjećali prema knezovima Krčkim, počitanje koje premašuje konvencionalne izraze zahvalnosti«.²³

I tako su Frankopani — knezovi krčki, modruški i senjski — svojom vladavinom pružili ne samo otoku Krku već i cijelom svojem području zamjernu političku sigurnost, učinivši tako svoje područje kulturnim središtem ne samo za cijelo područje svoga vladanja nego i za sve ostale hrvatske krajeve koji su graničili s frankopanskom domenom, a to je područje kojemu su granica Kupa, Una i Zrmanja. I tako će se u tzv. *»krčkom kulturnom krugu«*, koji zahvaća cijelu domenu krčko-frankopanskoga roda tako reći sve do na domak Zagrebu, držati knjiga najvećom dragocjenošću, najvrednijim u ljudskom zbivanju — i to domaća knjiga na narodnom jeziku.²⁴

Imajući sve to u vidu, bit će nam shvatljivo kako će kroz vjekove baš krčka i modruško-senjska biskupija, koje su se prostirale na teritoriju frankopanske dominacije, biti jake i nesavladive kule staroslavenskog bogoslužja i prostor gdje će nastati brojni glagoljski rukopisi značajni za hrvatsko-glagoljsku književnost, kao i tijesne, čvrste i plodonosne veze krčkih i senjskih glagoljaša.

3. — Međutim, posebnu ulogu u tom pogledu odigrat će vrlo značajna činjenica, a to je crkvena povezanost rečenih biskupija, tj. da je veći dio župa na kopnu (Gacka, Senj, Vinodol, Plase, Modruš i Novigrad) pripadao pod jurisdikciju krčkih biskupa, koje će kasnije (u drugoj polovici XII. stoljeća) postati sastavni dio senjske odnosno krbavsko-modruške biskupije.

Izvori govore da je senjska biskupija postojala svakako već u V. stoljeću. Međutim, o kasnijem njenoj opstanku, tj. od god. 451. do 1169. kad se kao prvi senjski biskup obnovljene senjske biskupije (oko god. 1154.) spominje biskup Mirej (Miraeus, što Ivan Crnčić prevodi s Mirko ili Miro), nema o njoj nikakva spomena. Prema splitskom arhidakonu Tomi krčka biskupija imala je u XI. stoljeću, tj. za vrijeme splitskog nadbiskupa Dabrala (1030—1050) — *»veći dio svojih župa koje se sada nalaze u senjskoj (tj. u XIII. st., op. M. B.), a koja tada nije postojala«*.²⁵ Prema I. Crnčiću pod krčku je biskupiju tada spadao *»grad Senj sa svim svojim kotarom«*, a senjsko je bilo *»sve ono od Gatske do Povil, do Vinodola, pak do gore Gvoz-*

²⁰ M. SLADOVIC, n. dj. str. 217—218 (donosi tekst bule). Uspor. VJ. STEFANIĆ, Dvije frankopanske glagoljske darovnice Pavlina, Zbornik historijskog instituta JAZU, Vol. I, str. 137—148 (separat) i M. BOLONIC, Crkveni patronat . . . , str. 274.

²¹ Opširnije o tome M. BOLONIC, Crkveni patronat . . . , str. 219—318.

²² ISTO i od ISTOG, Krčki knezovi i patronat (rukopis kod Krčkog zbornika) i Ekonomsko i socijalno stanje krčkih glagoljaša I, Bogoslovska smotra, Zagreb 1975, br. 1, str. 97—116.

²³ J. HORVAT, n. dj. str. 233 i d.

²⁴ ISTO, str. 223—225.

²⁵ Prema I. Crnčiću, n. dj. str. 34. — *»Vegliensis, Absarensis, et Arbensis Episcopatus habuerunt; sed Vegliensis obtinebat maiorem partem parochiarum, quas nunc (13 vjeka) habet Signiensis Ecclesia, quae non erat tunc (11 vjeka) Episcopalis sedes . . . «*, Farlati III, str. 123 i d. (citirano prema I. Crnčiću, n. dj. str. 14).

da iliti Kapele. Tako od Stenic do Vinodola, Gatska i Senjska župa bile su pod Krčkoga biskupa onih vjekov; a i Vinodol...» Vjerojatno je pod krčku biskupiju spadala i modruška župa.²⁶

Odlukom crkvenog sabora u Splitu — na susjednom hrvatskom kopnu osnovana je uz senjsku i krbavska (od god. 1460. modruška) biskupija pod koju su spadale župe »krbavska, vinodolska, buška, novogradska, drežnička, plaška i modruška«²⁷ Veći dio krbavske biskupije spadao je do njezinog osnutka — god. 1185. — pod rapsku biskupiju. God. 1630. papa Urban VIII. pripojio je modrušku biskupiju senjskoj te se od tada biskupija naziva senjsko-modruška, a biskupi senjsko-modruški.²⁸

Međutim, nije jasno kada su krčki biskupi dobili spomenute župe na susjednom hrvatskom kopnu. Nada Klaić misli da to nije moglo biti prije god. 928., budući da krčki biskup — kao biskup dalmatinske teme — prema odredbi crkvenog sabora u Splitu od god. 928. nije smio prisvajati župe na susjednom hrvatskom kopnu, već negdje u sredini XI. stoljeća kad mu više nije smetao splitski nadbiskup. U vezi s time ona piše: »**Prema tome, sve upućuje na to da je krčki biskup u doba protureformnoga pokreta proširio svoje područje na susjedno hrvatsko kopno. On je do 1154. g. sufragani Splita, a otad zadarskoga nadbiskupa. Kako je senjska biskupija nastala tek sredinom XII. st., čini se da je krčki biskup držao župe na susjednom hrvatskom kopnu oko sto godina.**«²⁹ Prema njoj pod jurisdikciju krčkog biskupa potpadale bi župe — *senjska i vinodolska*, jer »*naime, manje je vjerojatno — iako dakako nije isključeno — da su Gacka i Buže, zbog prevelike udaljenosti, priznavale tada crkvenu vlast krčkih biskupa.*«³⁰

Budući da nas ovdje posebno zanima pitanje glagoljaštva u krčkoj i senjsko-modruškoj biskupiji, donosim ovdje mišljenje Nade Klaić u toj stvari. Ona piše: »**U prilog bi našoj pretpostavci mogla govoriti činjenica da je senjski biskup Filip molio 1248. g. papu Inocencija IV odobrenje za upotrebu glagoljice, "običaja u zemlji — kako kaže papa — u kojoj si biskup"** (T. Smičiklas, CD II, str. 216). Inače bismo teško našli u povijesti senjske biskupije vrijeme kad je ona prihvatila slavensku liturgiju. Prema tome, senjski je biskup bio vjerojatno nasljednik glagoljaške tradicije krčkoga biskupa na bar jednom dijelu svoje biskupije« (potcrtao M. B.).³¹ Slično piše i Vj. Štefanić: »... vrlo je vjerojatno da je kroz tih stotinu godina (kad je krčki biskup imao svoje župe u senjskoj biskupiji, op. M. B.) (ako već nije prije) na terenu kasnije senjske biskupije preuzelo maha slavensko bogoslužje i održalo se kroz stoljeća.«³²

Za bolje shvaćanje rečenog moram ovdje nešto reći o glagoljaštvu otoka Krka, gdje je ono vrlo rano uhvatilo duboke temelje i tako se rascvalo da je otok »*Krk bio stoljećima eldorado hrvatske glagoljske knjige*« i na kojem su nastali brojni glagoljski rukopisi i koji su u najvećem broju i saču-

²⁶ ISTO, str. 37 i 39.

²⁷ T. SMICIKLAS, CD II, str. 192. — »Corbaviensis Episcopus habeat sedem suam in Corbavia, et habeat has Parochias, Corbaviam, Vinodol, Busan, Novigrad, Presnic (Dresnic), Plas et Modrussam. — Uspor. i I. CRNCIĆ, n. dj. str. 93; E. LASZOWSKI, n. dj. str. 9—10; SEMATIZAM KATOLICKE CRKVE U JUGOSLAVIJI, Sarajevo 1939, str. 115; M. BOLONIC, Crkveni..., str. 226.

²⁸ Vidi opširnije M. BOLONIC, Crkveni..., str. 224—228.

²⁹ NADA KLAJĆ, Historijska podloga hrvatskog glagoljaštva u X i XI stoljeću, Slovo 15—16, Zagreb 1965, str. 271.

³⁰ ISTO.

³¹ ISTO.

³² VJ. ŠTEFANIĆ, Hrvatska..., str. 10.

vani.³³ Ovdje se posebno želim u tu svrhu osvrnuti na ranije razdoblje, tj. na ono kad je krčka biskupija imala svoje župe — u kasnijoj senjskoj biskupiji. Vrlo je vjerojatno da je staroslavensko bogoslužje na Krku bilo uvedeno već u drugoj polovici IX. stoljeća, tj. kad su neki Metodijevi učenici iz Venecije bili prebačeni na najbliže bizantinske posjede u sjevernoj Dalmaciji, među kojima i na otok Krk. Neki su mišljenja da su ti izbjegli Metodijevi učenici bili zapravo monasi koji su kasnije prihvatili benediktinsku regulu i koji su barem u nekim opatijama (Krk, Baška, Košljun, Omišalj) imali staroslavensko bogoslužje.³⁴ Ovu pretpostavku potvrđuje i činjenica da se među najstarijim glagoljskim kamenim natpisima nalaze i *Krčki natpis* (XI. st.) i *Bašćanska ploča* (na prijelazu u XII. st.) te da se baš na Krku posebno ukorjenila glagoljica. U prilog tome govori i činjenica da je najstarija glagoljska isprava, tj. darovnica »slavnoga Dragoslava« od 1. siječnja 1100., pisana u Dobrinju na Krku.³⁵

U to doba pada i ona interesantna priča splitskog arhiđakona Tome o »šizmi« u Hrvatskoj koja je povezana s Krkom. Prema njoj, neki došljak Ulfo nagovori Hrvate da pošalju s njime u Rim starca Cededu da ga papa posveti za biskupa te da im dopusti vršenje bogoslužja na njihovom narodnom jeziku. Starca Cededu pratio je na putu u Rim opat Potepa (vjerojatno benediktinac iz Krka). Kad je Cedula došao u Rim, papa ga ukori što nosi bradu i iščupa mu iz nje par dlaka, ali mu nije odobrio slavensko bogoslužje. Međutim, lukavi Ulfo uvjeri Cededu da ga je papa tim činom posvetio za biskupa. Došavši u domovinu, Cedula koji je bio oduševljeno dočekan, potjera krčkog biskupa i poče sam vršiti sve biskupske funkcije. Saznavši papa za to, posla u Hrvatsku svoga legata Ivana da uguši šizmu. I ovaj, došavši u Krk, prokune Cededu i njegovu pratioca opata Potepu, a Ulfa odvede u Split u zatvor. No Cedula je ipak i dalje vršio biskupsku službu dok nije, kako veli Toma, umro sramotnom »arijanskom« smrću.³⁶ Nada Klaić uspjela je u Tominoj priči pronaći jezgro historijske istine i time objasniti kako je hrvatsko glagoljaštvo uspjelo odoljeti tolikim raznim zabranama. Prema Nadi Klaić u Hrvatskoj je postojao otpor reformnom pokretu pape Aleksandra II. koji ga je nastojao provesti u Hrvatskoj preko splitske sinode (god. 1060). A Ulfo, vjerojatno podrijetlom iz akvilejske patrijaršije, bio je poslanik protupape Honorija II. koji je doista do god. 1064. stolovao u Rimu i održao se u sjevernoj Italiji sve do svoje smrti (1071). Protivnici reformnog pokreta protjerali su krčkog biskupa Grgura ili Jurja³⁷ i postavili za biskupa u Krku Cededu, koji je učvrstio glagoljanje u crkvi — direktnim ili indirektnim odobrenjem protupape Honorija II.³⁸

O značenju ove šizme piše Vj. Klaić: »**Vladanje mletačko trajalo na Krku nekako do kralja Petra Krešimira (god. 1059). Čim je postao hrvatskim kraljem, vratio se je Krk pod Hrvatsku, te je postao za kratko vrijeme og-**

³³ ISTI, *Glagoljski ... Krka*, str. 6.

³⁴ ISTI, *Hrvatska ...*, str. 8—9; IVAN OSTOJIC, *Benediktinci u Hrvatskoj*, I, Split 1963, str. 154 i dalje.

³⁵ Prvi ju je publicirao I. CRNCIĆ u *Katoličkom listu*, Zagreb 1860, broj 29, a po njemu I. KUKULJEVIĆ, *Acta croatica* 315 i Đ. SURMIN, n. dj. 429 i napokon VJ. STEFANIĆ u *Krčkom kalendaru*, Zagreb 1939, str. 39—46; uspor. VJ. KLAJČIĆ, n. dj. str. 80.

³⁶ N. KLAJČIĆ, *Historijska ...*, str. 258—266; I. CRNCIĆ, n. dj. 53—56; I. MILCETIĆ, *Glagoljaši ...*, str. 147—148; VJ. STEFANIĆ, *Hrvatska ...*, str. 9.

³⁷ SEMATIZAM (Krk) ... str. 9 u *Series Episcoporum Veglensium — Krk: »Georgius vel Gregorius, a. 1059., 1069.«*

³⁸ N. KLAJČIĆ, *Historijska ...* 258—266.

njištem i središtem slavenskoga bogoslužja i hrvatskih glagolaša, koji su zapodjeli žestoku borbu protiv latinskoga svećenstva. Nekako oko god. 1063. podigao se je poglavica hrvatskih glagolaša, pop Cededa, potjerao s biskupske stolice biskupa Jurja, te sam zasio biskupiju u gradu Krku. Premda je Cededu po kazivanju latinskoga pisatelja poslije stigla kazna, ostao je ipak krčki otok sijelom slavenskoga bogoslužja i hrvatske glagolice...³⁹

Vrijedno je ovdje zabilježiti i ono što je u tom smislu zapisao Krčanin I. Crnčić: »... da je onda Krčka biskupija imala tvrdih Slovinac, tvrdih nego nijedna druga u toj kraljevini; da su svoj jezik hoteli u crkvi svakako, i prieko biskupove volje, i prieko nadbiskupove, i prieko saborske, i prieko papine«. ⁴⁰ U zaključku možemo reći da je plod ove borbe bio da se glagoljanje učvrstilo ne samo na otoku Krku već također i u sjevernoj Dalmaciji i kvarnerskim otocima, odakle se ono proširilo u susjedne hrvatske krajeve — na hrvatsko kopno — i proširilo se sve do Save, osobito na posjedima knezova Frankopana.⁴¹

Još nešto važno za našu stvar moram ovdje naglasiti. Riječ je o ustanovi *seoskih kaptola* na Krku u kojima je bio organiziran kler pojedinih župa, odnosno kaštela (općina) kojih su se granice uglavnom poklapale, sa župnikom (plovanom) na čelu. Seoski kaptoli koji se nazivaju i »kapitul« ili »kler« imali su dužnost da na svojem području vrše kolektivno pastorizaciju i oficijaturu (koralnu službu, tj. konventualnu misu i oficij). U tu svrhu kapituli su uživali i desetine, fundacije, zajedničke beneficije i drugo. Oni su vrlo stari. Možda potječu još iz vremena kad je na otoku Krku postojala politička granica između bizantskog grada Krka i hrvatskog dijela otoka. Svakako najstariji spomen o njima nalazimo u već spomenutoj listini »slavnoga Dragoslava« od god. 1100., u kojoj se spominju kašteli Dobrinj i Vrbnik te da su oni već tada imali svoje općine (komun) i općinske službenike (sudac i pisac) te »kapitul« s plovanom na čelu.⁴²

Budući da su ti kaptoli redovito bili veoma brojni⁴³ i budući da su se oni u bogoslužju kao i u javno-privatnom životu služili isključivo hrvatskim jezikom i glagoljskim pismom, oni su bili i središte hrvatskog glagolizma i hrvatske glagoljske književnosti na Krku. Stoga su ovi brojni kapitulski kolektivi predstavljali pozitivnu pojavu za hrvatski glagolizam. Iz njihove je sredine, po njihovoj funkcionalnosti, proizašao najveći broj glagoljskih rukopisa, ne samo liturgijskih nego i drugih, među kojima zauzimaju posebno mjesto i glagoljske notarske knjige. U tom smislu piše I. Milčetić: **»Otok Krk je pravi rasadnik glagolske hrvatske književnosti; krčki rukopisi kite knjižnice u Zagrebu, Rimu i u Beču... S te strane nema prema Krku, jer tu se sačuvaše gotovo najstariji pisani spomenici hrvatskog jezika...«**⁴⁴ Premda su mnogi od tih rukopisa u tijeku stoljeća propali, Vj. Stefanić u svojoj knjizi *»Glagoljski rukopisi otoka Krka«* opisao je 255 glagoljskih ru-

³⁹ VJ. KLAJČIĆ, n. dj. str. 79.

⁴⁰ I. CRNČIĆ, n. dj. str. 56.

⁴¹ Uspor. VJ. STEFANIĆ, *Hrvatska...*, 10; I. MILČETIĆ, *Glagoljaši...*, 148.

⁴² Opširnije o krčkim seoskim kaptolima vidi M. BOLONIĆ, *Seoski kaptoli u krčkoj biskupiji, Bogoslovska smotra*, Zagreb 1966, br. 1, str. 122—145; uspor. VJ. STEFANIĆ, *Glagoljski...* Krka, str. 10; VJ. KLAJČIĆ, n. dj. str. 80.

⁴³ Uspor. M. BOLONIĆ, *Krčki glagoljaši i njihova služba izvan Krka*, BS, 1965, br. 2., str. 342—356 i kasnije u II. dijelu ovog rada.

⁴⁴ I. MILČETIĆ, *Arheologijsko-istorične crtece s hrvatskih otoka*, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*, god. VI (Zagreb 1884), br. 1, str. 19 — citirano prema: *Izveštaj o radu Staroslavenske akademije u Krku za god. 1904*, str. 10.

kopisa koji se još uvijek nalaze na otoku Krku.⁴⁵ A k tomu ih ima mnoštvo rasipanih širom svijeta, onih koji su nastali na Krku ili imaju bilo kakvu vezu s otokom Krkom, od kojih ih najviše ima u arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. U arhivu JAZU u Zagrebu od 443 glagoljska rukopisa — 140 rukopisa potječu s Krka. K ovima treba pribrojiti još 74 glagoljska rukopisa s otoka Krka koji se nalaze izvan Krka u raznim knjižnicama u domovini i u inozemstvu. To jest, u svemu 469 sačuvanih glagoljskih rukopisa s otoka Krka.⁴⁶

O značenju seoskih kaptola na Krku zapisao je Vj. Klaić: »Uz biskupa i njegov kaptol u gradu Krku bilo je više zbornih (seoskih, op. M. B.) kaptola (kapitula) u većim mjestima, kao u Omišlju, Dobrinju, Vrbniku i Baški (novoj), kojih su se članovi uz duhovnu pastvu bavili i knjigom, naročito hrvatskom, pišući i prepisujući glagolske knjige i ine spise. Tako je Krk postao po neki način razsadnikom hrvatske glagolske književnosti i njezinim najjačim bedemom...«⁴⁷ Posebnu ulogu među njima odigrao je svakako onaj u Vrbniku koji je redovito imao najveći broj glagoljaša i gdje je sačuvano najviše glagoljskih rukopisa. Stoga nije čudno da od ukupno 469 krčkih glagoljskih rukopisa otpada na Vrbnik skoro jedna četvrtina, tj. 105, od kojih više misala i brevijara u Vrbniku (4 brevijara i 2 misala) i izvan Vrbnika.⁴⁸ Kao takav imao je Vrbnik posebno značenje i za glagoljsku stvar na susjednom hrvatskom kopnu, u senjsko-modruškoj biskupiji. Po svom geografskom smještaju i kao središte glagoljaštva — Vrbnik je poslužio kao most koji je spajao glagoljaški otok Krk s glagoljaškim hrvatskim primorjem, odnosno s biskupijama senjskom i modruškom. Evo što o tome piše Cvjetko Richtman: »... Vrbnik, čini se, bio (je) stvarni centar glagoljaštva. Bio je to u prvom redu po svome smještaju — preko puta Novog Vinodolskog, tj. po najboljoj i najkraćoj vezi sa župama na kopnu, koje su, do osnutka senjske biskupije, pripadale krčkoj... U toj funkciji, Vrbniku se nametnula obaveza da crkve snabdijeva obrednim knjigama (u rukopisu), pa se u njemu nužno okupio veći broj glagoljaša, prepisivača — kaligrafa, što s jedne strane objašnjava mnoštvo rukopisa koji su odande potekli, činjenicu da su tamo nastali najljepši rukopisi...«⁴⁹

Uz svjetovni kler na otoku Krku treba ovdje navesti i brojne redovnike koji su također imali udjela u glagoljaškoj stvari pa, prema tome, i u odnosima glagoljaških veza otoka Krka i susjednog hrvatskog kopna. Prije svega treba ovdje spomenuti benediktince, koji se vrlo rano spominju na otoku Krku, premda im se ne može pouzdano utvrditi početke. Među benediktinskim opatijama na Krku spominju se: sv. Lucije u Jurandvoru (Baška), sv. Nikole u Omišlju, sv. Mihovila, sv. Lovra i sv. Ivana u Krku te

⁴⁵ VJ. STEFANIC, Glagoljski rukopisi otoka Krka, Zagreb 1960. (JAZU).

⁴⁶ I. MILCETIĆ, Hrvatska glagoljska bibliografija — STARINE XXXIII, Zagreb 1911; VJ. STEFANIC, Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije I, JAZU Zagreb 1969.; ISTI, Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije II, JAZU Zagreb 1970.; I. MILCETIĆ, Otok Krk i glagoljska književnost, Vjesnik Staroslavenske akademije u Krku 1913, str. 19.

⁴⁷ VJ. KLAJČ, n. dj., str. 41.

⁴⁸ Vidi bilj. 46.

⁴⁹ Vidi bilj. 6. O vezama Senja i Vrbnika pjeva i Silvijske Strahimir Kranjčević u »Uskočkim elegijama« — »I. Na obali uskočkoga grada«:

I začas se čuje: »Gospa!« — ili — »Parona«,

Sad su uprav došli iz Vrbnika ljudi!

Donijeli su grožđa, smokvi il melona,

Što šećerom zore na istarskoj grudi... »

(Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 60, Zagreb 1964, str. 173). Te veze dolaze do izražaja i u romanu Augusta SENOE, Čuvaj se senjske ruke.

vrlo stara opatija na otočiću Košljunu. Za našu stvar od posebne je važnosti da su benediktinci (ako i ne svi) bili glagoljaši. Za to nam svjedoče: glagoljski natpisi u gradu Krku iz XI. stoljeća u kojem je riječ o zidanju neke crkve ili samostana po nekom opatu (*»zida«* ... *opat* ...);⁵⁰ »Bašćanska ploča« koju su klesali svetolucijski benediktinci oko god. 1100.;⁵¹ pismo Inocencija IV. krčkom biskupu Fruktuožu god. 1252. kojim se omišaljskim benediktincima dopušta upotreba staroslavenskog bogoslužja.^{51a} Kasnije su na Krku djelovali franjevci, trećereci-glagoljaši i napokon pavlini koji su se također služili glagoljicom. I oni su sigurno na svoj način odigrali svoju ulogu u odnosima krčkih i senjskih glagoljaša.⁵²

II. GLAGOLJSKA TRADICIJA U SENJSKO-MODRUŠKOJ BISKUPIJI

Svjesno sam se zadržao nešto opširnije na prikazu hrvatskog glagolizma i glagoljaške tradicije na otoku Krku — baš u doba kad je krčka biskupija imala svoje župe na susjednom hrvatskom kopnu, kako bismo mogli bolje pojmiti one duboke brazde koje je to razdoblje zaoralo u glagoljsku tradiciju kasnije senjske, odnosno senjsko-modruške, biskupije. Činjenice govore kako je baš senjsko-modruška biskupija sa svojim glagoljaškim središtima (Senj, Novi Vinodolski Bribir, Grižane i još posebno u Lici i Krbavi) bila uz krčku biskupiju jedna od najjačih i najčvršćih kula glagoljice i hrvatske glagoljske književnosti.

1. — Prvi jači trag glagoljice na susjednom hrvatskom kopnu, a ujedno i dokaz povezanosti otoka Krka s Hrvatskim primorjem, jesu svakako ulomci glagoljske ploče *»koja je pronadena god. 1964. kod radova na konzerviranju tvrđave Nehaj i koje je prof. Ante Glavičić okrstio imenom "Senjska ploča«*. Glavičić je ploču datirao u XII. stoljeću i postavio alternativu *»da li su to ostaci nadvratnika ili oltarna pregrada«* te pokazao na njezinu sličnost s Bašćanskom pločom.⁵³

Dvadeset i pet što manjih što većih ulomaka, od kojih je dvadeset u arheološkom pogledu važnih jer su na njima sačuvani dijelovi klesarski obrađene površine s ornamentikom i s glagoljskim pismom, podvrgao je stručnoj analizi dr Branko Fučić, o čemu je izvjestio u *Senjskom zborniku V*. Nakon provedene rekonstrukcije Senjske ploče Fučić dolazi do zaključka da se radi o pluteju jednog crkvenog septuma koji je *»frapantno nalik Bašćanskoj ploči«*. Tu sličnost Fučić nalazi u slijedećim osobinama: *prvo*, kršćanska invokacija Presv. Trojstva ista je kao i na Bašćanskoj ploči [V b IME OT b]CA I S[I]NA I S(VE)T(OG)A D(U)H[A]; *drugo*, po dimenzijama Senjska je ploča mogla imati dimenzije slične Bašćanskoj ploči (2 x 1 m); *treće*, motiv lozicu s naizmjenice zavrnutim listovima na njoj gotovo je istovjetan motivu lozice na Bašćanskoj ploči; *četvrto*, pismo Senjske ploče otprilike je na stupnju razvitka na kome se nalazi i pismo Bašćanske ploče a i

⁵⁰ VJ. STEFANIĆ, Opatija sv. Lucije u Baški, Zagreb 1937, str. 23.

⁵¹ O poredbi ove ploče s tzv. »Senjskom pločom« — vidi dalje.

^{51a} O tome vidi kasnije — bilj. 61.

⁵² Uspor. I. OSTOJIC, Benediktinci . . . , II, Split 1964, str. 168—193; VJ. STEFANIĆ, Opatija . . . ; ISTI, Glagoljski . . . Krka, str. 15—16; M. BOLONIC, Krčki knezovi . . . (rukopis kod Krčkog zbornika); VJ. KLAIC, n. dj. . .

⁵³ Uspor. ANTE GLAVIČIĆ, Značajni arheološki nalazi u tvrđavi Nehaj u Senju, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, god. XV, br. 1, Zagreb, veljača 1965, str. 8 i 10 F; ISTI, Izvještaj o značajnim arheološkim nalazima u tvrđavi Nehaj u Senju, maja 1964. godine, Senjski zbornik I, Senj 1965, str. 315—323; BRANKO FUČIĆ, Senjska ploča, SZ V, Senj 1973, str. 121—131.

morfološki ono je najrodnije pismu Bašćanske ploče (radi se o prijelazu od starije oble glagoljice, u mlađu hrvatsku uglatu glagoljicu). Nakon svega toga Fučić zaključuje da je Senjska ploča nastala u vrijeme koje je blizu nastanku Bašćanske ploče, negdje na početku XII. stoljeća te da se organski uklapa u porodicu najstarijih kvarnersko-istarskih spomenika XI. i XII. stoljeća.⁵⁴

Ovdje posebno želim istaknuti njegove riječi, jer smatram da su za našu stvar od posebne važnosti: »Da je Senjska ploča bila pronađena u Baški, ne bismo imali razloga da odbijemo misao kako je ona pendant Bašćanskoj ploči, to jest, da je ona »druga Bašćanska ploča«. Vrlo je vjerojatno da su obje ploče — Bašćanska i Senjska — potekle iz iste radionice ako ne i iz iste ruke«.

S obzirom na naš predmet a u vezi sa »Senjskom pločom«, želim ovdje istaknuti nekoliko činjenica koje nam posebno govore o glagoljaškim vezama krčke i kasnije senjsko-modruške biskupije. Prvo, Senjska ploča izrađena je u početku XII. stoljeća, tj. u ono doba kad je »grad Senj sa svim svojim kotarom« (Crnić) spadao pod upravu krčke biskupije, gdje je glagoljica uhvatila već duboke korijene kako smo sprijeda vidjeli. Drugo, Senjska ploča po svemu je slična Bašćanskoj ploči (koja je izrađena na prijelazu u XII. stoljeće) tako da se o njoj može govoriti kao o drugoj »Bašćanskoj ploči« i stoga je posve vjerojatno da su obje potekle iz iste radionice i vjerojatno iz iste ruke. Prema Vj. Štefaniću Bašćansku ploču »klesali su svetolucijski redovnici negdje oko god. 1100«,⁵⁵ tj. benediktinci opatije sv. Lucije u Jurandvoru (Baška). Ako su benediktinci imali na Krku svoje skriptorije za pisanje i prepisivanje glagoljskih rukopisa, nije isključeno da su oni mogli imati i klesarsku radionicu u Jurandvoru, o čemu nam govore Bašćanska ploča, koju su prema Štefaniću klesali benediktinci u Jurandvoru, kao i Jurandvorski ulomci.⁵⁶ Stoga bi se moglo pomisliti da je i Senjska ploča nastala u opatiji sv. Lucije u Jurandvoru (Baška) na otoku Krku, i to baš u ono doba kad su Krk i Senj bili i crkveno povezani — u jednoj, krčkoj, biskupiji.

Nije isključeno da je Senjska ploča rađena za koju benediktinsku crkvu u Senju, ali za to nemamo nikakve potvrde.

2. — Druga značajna činjenica koja nam govori o glagoljskim vezama Krka i Senja jest reskript pape Inocencija IV. senjskom biskupu Filipu od god. 1248., a u vezi s uporabom glagoljice i staroslavenskog bogoslužja u senjskoj biskupiji. Senjski biskup Filip koji je bio posvećen za senjskog biskupa u Lyonu godine 1246. — od samog pape Inocencija IV. (1243—1254.) — posvetio je u Splitu god. 1247. s trima drugim biskupima splitskog biskupa i metropolitu Ugrina.⁵⁷ Za bolje razumijevanje same stvari donosim ovdje što je Ivan Tkalčić zapisao u vezi s citiranim reskriptom: »**Pošto bi 21. X. 1247. u crkvi sv. Dujma u Splitu Ugrin posvećen za splitskog metropolitu, a imenovao ga je kralj Bela IV., još iste godine pošalje Ugrin senjskoga biskupa Filipa u Lion, da u pape isprosi nadbiskupski plašt (palij), kojom prilikom imao je Filip priliku papu osvjedočiti o koristi i potrebi slavenskog bogos-**

⁵⁴ BRANKO FUCIĆ, n. dj. O Bašćanskoj ploči vidi opširnije VJ. ŠTEFANIĆ, Opatija . . . ; ISTI, Hrvatska . . . , 69—70; ENCIKLOPEDIJA JUGOSLAVIJE I, 384—387 i ondje cit. literaturu; Nikola Bonifačić Rožin, Zidine Zvanimirova i Bašćanska ploča, Krčki zbornik I, Krk 1970, str. 181—200; ISTI, Darovnica kralja Zvonimira opatiji sv. Lucije kod Baške na otoku Krku, Zbornik za narodni život i običaje JAZU, knj. 45, Zagreb 1971, str. 137—155.

⁵⁵ VJ. ŠTEFANIĆ, Glagoljski . . . Krka, str. 15.

⁵⁶ BRANKO FUCIĆ, Jurandvorski ulomci, Krčki zbornik III, Krk 1971, str. 157—175.

⁵⁷ M. SLADOVIĆ, n. dj. str. 93.

lužja, i umoliti ga, da ga potvrdi apostolskom vlasti. U istinu Inocent IV. — uzor kanonista i otac prava — otpisa Filipu, senjskom biskupu, 29. ožujka 1248. i svečano potvrdi slavensko bogoslužje.⁵⁸

Sama molba senjskog biskupa upućena (predana) papi Inocenciju IV. nije nam poznata; međutim, iz papinog reskripta jasno proizlazi što je ona sadržavala. Kao biskup senjske biskupije, gdje se već dugo upotrebljava staroslavenski jezik u bogoslužju, želi za to imati odobrenje Sv. Stolice. On želi imati odobrenje pape da se i on, biskup, može služiti slavenskim bogoslužjem kao što to čine i njegovi svećenici već dugo vremena. Na njegovu molbu papa Inocencije IV. mu odgovara:

»Inocencije biskup itd. Časnom bratu Filipu, senjskom biskupu itd. Predana nam tvoja molba sadržavala je, da je u Slavoniji (tj. u Hrvatskoj, op. M. B.) posebno pismo koje kler rečene zemlje tvrdeći, da ga imaju od sv. Jeronima,⁵⁹ upotrebljava u božjim službama. Stoga želeći da se s njima izjednačiš (efficiaris conformis) i da možeš slijediti običaj one zemlje u kojoj si biskup, zamolio si nas za dozvolu da bi mogao služiti bogoslužje istim pismom (tj. jezikom, op. M. B.). Stoga dakle razmotrivši, kako je jezik stvari, a ne stvar jezika podložna, ovime ti dozvoljavamo da u onim stranama u kojima je to običaj tako činiš bogoslužje, ali samo da se smisao poradi razlike pisma (tj. jezika, op. M. B.) ne iskvari . . . Dano u Lyonu IV. kalende travnja (Našeg pontifikata) godine pete.⁶⁰

S time u vezi neki drže da je senjski biskup Filip uživao velik ugled kod pape Inocencija IV., koji ga je osobno posvetio za biskupa u Lyonu, a splitski metropolit Ugrin šalje ga kao svoga legata po palij u Lyon kad je Filip uspio dobiti od pape povlasticu (privilegij), i to osobno za sebe i za svoje nasljednike, kojom mu se dopušta uporaba glagoljice, odnosno staroslavenskog jezika u bogoslužju. Ovdje treba posebno naglasiti motivaciju ovog velikog i značajnog privilegija za staroslavensko bogoslužje. To proizlazi iz samog papinog reskripta. Papa Inocencije dopušta staroslavensko bogoslužje »u onim stranama u kojima je to običaj«. Dakle, opravdani razlog ovog privilegija jest zakonitost običaja (consuetudo). I tako priznata zakonitost glagoljice u liturgiji vrijedi ne samo za senjsku biskupiju već također i za sve hrvatske krajeve gdje je ona bila u porabi u vrijeme papinog odgovora. Ovaj papin reskript, kao i onaj dān malo kasnije (1252.) benediktincima u Omišlju, da mogu i dalje služiti se staroslavenskim bogoslužjem kako su to činili i njihovi prethodnici (uz obrazloženje da su oni Hrvati (Sclavi) i da ne mogu

⁵⁸ Prema JURAJ KOCIJANIC, Pape i hrvatski narod, Zagreb 1927, str. 134.

⁵⁹ U vezi s time piše VJ. STEFANIĆ: »Dakle papa piše, kako je u biskupovu pismu stajalo, da se tamošnji kler služi pismom za koje oni tvrde da ga imaju od sv. Jeronima. Ovaj preokret u tradiciji od Metodija (proglašena hereetikom) na Jeronima zahvatio je kod Hrvata vrlo širok odaziv kod klera i pisaca sve do u XVIII. stoljeće. Jeronim je postao ponos Hrvata, a glagoljica je dobila ime kao pismo sv. Jeronima; . . .« (Determinante hrvatskog glagolizma, Zbornik Glagoljica — Slovo 21, Zagreb 1971, str. 20).

⁶⁰ Uspor. LUKÁ JELIĆ, Fontes historici liturgiae glagolito-romanae . . . Veglae (Krk) 1906, Fontes liturgiae glagolito-romanae XIII saeculi, str. 9. — (»Innocentius episcopus etc. Venerabili fratri Philippo Episcopo Senien (si etc.). Porrecta nebis tuna petitio continebat, quod in Sclavonia est littera specialis, quam illius terre clerici se habere a beato Hieronimo asserentes, eam observant in divinis officiis celebrandis. Unde cum illis efficiaris conformis, et in terre consuetudinem, in qua consistit episcopus, imiteris, celebrandi divina officia secundum dictam litteram a nobis suppliciter licentiam postulasti. Nos igitur attendentes, quod sermo rei, et non res est sermoni subiecta, licentiam tibi in illis dumtaxat partibus, ubi de consuetudine observantur premissa, dummodo sententia ex ipsius varietate littere non ledatur, auctoritate presentium concedimus postulatum. Nulli ergo etc. nostrae concessionis etc. Datum Lugduni IV. Kalendas Aprilis (Pontificatus Nostri) Anno Quinto«.

naučiti latinski jezik),⁶¹ od velikog su značenja za glagoljicu i hrvatsku književnost i narodnu prosvjetu u hrvatskim krajevima. Time je naime »nastala mirna atmosfera u kojoj se razvilo zlatno doba hrvatske glagoljske pismenosti koje ispunja XIV. i XV. stoljeće. Glagoljanje s popratnom literaturom učvrstilo se teritorijalno od okolice Kopra u Istri do okolice Splita, u Lici i Krbavi, u Pounju i Pokuplju«.⁶²

Ovdje, međutim, u vezi s papinim reskriptom o porabi glagoljice u senjskoj biskupiji želim upozoriti na ovu činjenicu. Prema reskriptu, senjski biskup Filip molio je god. 1248. papu Inocencija IV. odobrenje za uporabu glagoljice u bogoslužju s razloga kako bi se i on mogao prilagoditi svojim svećenicima koji vrše bogoslužje na slavenskom jeziku. Kao glavni razlog svoje molbe biskup navodi — »običaj zemlje« u kojoj je on biskup. I doista, papa Inocencije IV. udovoljava molbi senjskog biskupa Filipa da može i on i njegovi nasljednici služiti se staroslavenskim jezikom u bogoslužju, i to pozivajući se na činjenicu da je to »običaj zemlje u kojoj si biskup«.

Govoreći o staroslavenskom bogoslužju u senjskoj biskupiji, i biskup i papa pozivaju se na »običaj zemlje«, u kojoj senjski kler već odavna služi bogoslužje na slavenskom jeziku. To nam govori da je staroslavensko bogoslužje već od davna u uporabi u senjskoj biskupiji te da je ono uhvatilo tako duboke korijene da se može govoriti o običaju (consuetudo) koji bi bilo teško ukinuti ili zabraniti. Baš u ovoj činjenici nalazi Nada Klaić jaki dokaz da je senjska biskupija bila nekada sastavni dio krčke biskupije te da je glagoljska služba u senjskoj biskupiji, koja je već prešla u običaj, nastavak glagoljske tradicije koja je već tada bila tako jaka u krčkoj biskupiji.⁶³ S tim u vezi donosim ovdje što ona o tome piše: »U prilog bi našoj pretpostavci mogla govoriti činjenica da je senjski biskup Filip molio 1248. g. papu Inocencija IV odobrenje za upotrebu glagoljice, »običaja u zemlji — kako kaže papa — u kojoj si biskup« (T. Smičiklas, Codex dipl. II. str. 216). Inače bismo teško našli u povijesti senjske biskupije vrijeme kad je ona prihvatila slavensku liturgiju. Prema tome, senjski je biskup bio vjerojatno nasljednik glagoljske tradicije krčkoga biskupa na bar jednom dijelu svoje biskupije. Ovakvo mišljenje prihvaća i Vjekoslav Štefanić,⁶⁴ te o toj stvari piše: »Kako je krčki biskup negdje od sredine XI. stoljeća pa do godine 1154. držao na kopnu nekoliko župa koje su te godine pripale novoosnovanoj senjskoj biskupiji, vrlo je vjerojatno da je kroz tih stotinu godina (ako već ne i prije) na terenu kasnije senjske biskupije preuzelo maha slavensko bogoslužje i održalo se kroz stoljeća«.

U prilog svemu tome govori i činjenica da su glagoljica i staroslavensko bogoslužje bili već rano (XI—XII. st.) ukorijenjeni u krčkoj biskupiji, kako smo već vidjeli, te kako su već godine 1100. postojali na Krku brojni seoski

⁶¹ ISTO, str. 9—10. — »... Dilecti filii Abbas et Con(ventus) monasterii sancti Nicolai de Castro Musculo ordinis Sancti Benedict tue dioecesis nobis humiliter supplicarunt, ut cum ipsi, qui Sclavi existunt et sclavicas litteras habeant, discere latinas litteras non possunt, eis, ut in litteris sclavicis secundum ritum ecclesie Romane divina officia valeant celebrare, prout iidem et predecessores sui facere consueverunt, licentiam concedere curaremus. De tua circumspectione plenam in Domino fiduciam obtinentes, presentium tibi auctoritate concedimus, ut super hoc facias, quod videris expedire. Datum Perusii VII. Kalendas Februarii (Pontificatus Nostri) Anno Nono«.

⁶² VJ. ŠTEFANIĆ, Hrvatska . . . str. 14; uspor. i Svetozar Rittig, Povijest i pravo slovenštine, I. sv. str. 36. — citirano prema J. KOČIJANIĆ, n. dj. str. 135.

⁶³ N. KLAJČIĆ, n. dj. str. 271.

⁶⁴ VJ. ŠTEFANIĆ, Hrvatska . . . str. 10.

kaptoli — jaka središta glagoljice — i to baš na istočnoj strani otoka (Vrbnik, Baška, Dobrinj) pa su ti kaptoli nesumnjivo u tom pogledu vršili svoj upliv na susjedno hrvatsko kopno. To više što su vjerojatno mnogi od glagoljaša i službovali u onim župama na kopnu dok su potpadale pod krčku biskupiju — noseći sa sobom svoje glagoljske knjige.

To će oni i kasnije činiti — službujući u drugim biskupijama, pa i u susjednoj senjsko-modruškoj. Ali o tome kasnije.⁶⁵

III. GLAGOLJAŠKI KLER, OSOBITO KAPTOLI, NOSIOCI GLAGOLJSKE TRADICIJE

Da bismo mogli vidjeti kako je bila jaka glagoljska tradicija u senjsko-modruškoj biskupiji gdje se staroslavensko bogoslužje održalo kroz stoljeća, iznijet ću ovdje nekoliko činjenica koje nam to potvrđuju.

Prije svega ističem činjenicu da na području gdje je staroslavensko bogoslužje bilo u uporabi, tj. od okolice Kopra u Istri do okolice Splita, u Hrvatskom primorju, u Lici i Krbavi pa sve tamo do Save, osobito na posjedima knezova Frankopana, sve su biskupije (tj. njihova sjedišta) i njihovi katedralni kaptoli ostali u latinaškim rukama, u čemu čine iznimku senjska i modruška biskupija.⁶⁶ To će dakako imati veliko značenje za glagoljsku stvar u tim biskupijama. Tako će Senj zajedno s Vinodolom te Likom i Krbavom, osobito nakon god. 1480., kad je otok Krk s Vrbnikom koji je imao ulogu glagoljaškog središta, postati centar narodno-glagoljaške kulture.⁶⁷

1. — Posebnu ulogu u tome odigrat će svakako *kaptoli* na teritoriju senjske i modruške biskupije. Na području senjsko-modruške biskupije bila su u početku dva kaptola — senjski u Senju i modruški u Modružu do god. 1493., koji se zatim seli u Novi Vinodolski od kojeg će kasnije nastati više kaptola širom Vinodola, i to: u Novom Vinodolskom, zatim u Bakru, Bribiru, Grižanima, Hreljinu, Driveniku, Grobniku i Belgradu u kojima je živjelo po više kanonika živeći većinom u rodbinskim kućama.⁶⁸ Ovi kaptoli raštrkani po Vinodolu odgovarali bi donekle seoskim kaptolima na Krku. Neko vrijeme postojao je i treći kaptol — u Otočcu.

Rečeni kaptoli — uključujući dakako i senjski — bili su od reda zborovi svećenika glagoljaša. Dapače u senjski kaptol nije bio primljen nijedan koji nije prije položio ispit iz glagoljice. Stoga svi kaptoli, za razliku od drugih kaptola pa i katedralnog u Krku, pišu svoje upravne (gospodarsko-administrativne) knjige i isprave isključivo hrvatsko-glagoljski. Dapače, ti kaptoli imaju i svoje statute pisane također glagoljskim pismom i na hrvatskom jeziku. Tako nam je sačuvan hrvatsko-glagoljski statut senjskog kaptola od 12. travnja 1380., pisan za senjskog biskupa fra Ivana i splitskog metropolite Jerka. Isti statut sadrži odredbe o članstvu u kaptolu, o primanju u kaptol, o primanjima, o pravima i dužnostima itd. U njemu ima i odredaba koje se odnose i na biskupa i zato »*vse to rečeni gospodin biskup s kapitulom prisegoše uzdržati*«. ⁶⁹ Takav hrvatsko-glagoljski statut imao je i kaptol u Bakru, a taj je statut sačuvan u rukopisnoj knjizi *Kvaderna kapitulska*

⁶⁵ Uspor. M. BOLONIC, Krčki glagoljaši . . .

⁶⁶ Uspor. VJ. STEFANIC, Hrvatska . . . , 14.

⁶⁷ Uspor. VELJKO ROGIC, Položaj Senja i gravitacija, Senjski zbornik I, Senj 1965, str. 14—15.

⁶⁸ Uspor. M. SLADOVIC, n. dj. 167—168; M. BOLONIC, Crkveni . . . str. 227.

⁶⁹ M. SLADOVIC, n. dj. str. 182—187.

Colegiate Crekve Bakarske S. Andreja Apustola. U kojoj uzdrže se Zakoni kapitulski i obliži. I u rečenom statutu riječ je o pravima i dužnostima kano- nika, o njihovu primanju u kaptol, o desetinama, o dužnostima župnika (pra- vada), o koralnoj službi o žaknima i svećenicima, o službi santiza (sakris- tana) i drugo.⁷⁰ Takve su statute, pisane hrvatsko-glagoljski, imali sigurno i drugi kaptoli na području senjsko-modruške biskupije, ali nam oni nisu sa- čuvani.

Kao glagoljaši, kanonici senjskog i drugih kaptola kao i drugi popovi glagoljaši širom prostrane senjsko-modruške biskupije, služili su se isključivo u bogoslužju staroslavenskim jezikom i glagoljicom.

Stoga su im u tu svrhu bile potrebne glagoljske liturgijske knjige — osobito misal za misu i brevijar za kornu službu (oficijaturu) i druge. I zato su postojali brojni skriptoriji u kojima su pojedini vještiji glagoljaši pisali i prepisivali glagoljske kodekse (misale, brevijare, obrednike i druge stručno- teološke knjige) ne samo za sebe već također i za druge. Takve su knjige bile veoma skupe i zato je jedna takva knjiga prestavljala lijepu glavicu s kojom se raspolagalo i u oporukama.⁷¹ I tako su se u sijelima rečenih kap- tola u Senju i širom Vinodola (Novi Vinodolski, Belgrad, Bribir, Grižane i dr.) te širom Like i Krbave razvili glagoljski skriptoriji, gdje su nastali mnogi glagoljski rukopisi. To vrijedi i za svjetovnjake-glagoljaše, osobito u Lici i Kr- bavi. Posebno to vrijedi za Krbavu o kojoj piše Marija Pantelić: »... dotle za 14. i 15. st. već samo krbavsko područje zasnjeđuje svoj kulturni nivo sa 17 glagoljskih kodeksa: 7 potpunih misala, 5 brevijara i 5 zbornika. Ova- mo ubrajamo samo kodekse koje su prepisali pisari rođeni na crkveno-uprav- nom i političkom krbavskom području ili koje su naručili ljudi s tog pod- ručja, ili koji su se našli ili se još uvijek nalaze na tom području...«⁷² Tako su Lika i Krbava bile tlo izvanredno kulturnog srednovjekovnog života gdje su nastali mnogi hrvatsko glagoljski rukopisi u kojima dolazi do izra- žaja i rad na minijaturi. Ovamo spada i primorska oblast (Senj, Vinodol, Krk) gdje je glagoljaška tradicija, sa svojim brojnim glagoljskim kodeksima u kojima se u XV. stoljeću opažaju tragovi ornamentiranja u glagoljskim inicijalima i nedovršenim minijaturama bila najkorjenitija.⁷³

2. — **Rukopisne glagoljske knjige.** U potvrdu rečenog, evo nekih gla- goljskih kodeksa koji su nastali na području senjsko-modruške biskupije u Senju, Vinodolu te Lici i Krbavi.

Započet ću s *misalima* i to s onima koji su nastali u 14. i 15. stoljeću u krbavskom području, tj. na teritoriju Like i Vinodola ili na teritoriju bivše modruško-krbavske biskupije. Među ove spada u prvom redu *Novakov gla- goljski misal* iz god. 1368, koji je prepisao svojom rukom krbavski knez No- vak, kako to svjedoči slijedeći zapis u istom misalu: »Ja knez Novak, sin kneza Petra vitez sil'noga i velikoga gospodina Loiša krala ugr'skoga, nega polače vitez, v to vrime budući knez na Ugrih Šol'gov'ski, a v Dalmaciji Nin'- ski, napisah' te knjige za svoju dušu, i onoi crikvi da se dadu v koi legu vekivečnim ležaniem...«⁷⁴

⁷⁰ ISTO, str. 190—208. Rečena Kvaderna je kasnije izgubljena.

⁷¹ I. MILČETIĆ, *Glagoljaši* . . . , 350; uspor. M. BOLOVIĆ, *Krčki seoski kaptoli — pioniri i nosioci liturgijskog života*, BS, 1968, br. 2, str. 278—279.

⁷² MARIJA PANTELJIĆ, *Glagoljski kodeksi Bartola Krbavca, Radovi Staroslavenskog instituta*, knj. 5, Zagreb 1964, str. 12.

⁷³ Uspor. BRANKO FUCIĆ, *Glagoljski rukopisi, Minijatura u Jugoslaviji*, Zagreb 1964, str. 31.

⁷⁴ Uspor. I. KUKULJEVIĆ, *Listine hrvatske I*, 317 I. MILČETIĆ, *Glagoljaši* . . . , 349; J. HORVAT, *Krčki* . . . , str. 229—230; MIHOVIĆ KOMBOL, *Povijest hrvatske književnosti*, str. 25.

Iz kasnije jedne bilješke od god. 1405. slijedi, da je sin kneza Novaka — Petar — prodao rečeni glagoljski rukopis, i kupiše ga »za 40 zlatnih ino 5... *dobr' muž' župan' Ivan', pridev'kom Pirih... i župan Marin', pridev'kom Mišulin... I platista e blagom svete Eleni i svetoga Petra v Nugle.*« I tako Petar, sin kneza Novaka, nije udovoljio želji svoga oca da misal bude predan onoj crkvi u kojoj bude pokopano njegovo tijelo, nego ga je prodao za 45 zlatnika. Nalazi se u Narodnoj knjižnici u Beču.⁷⁵

Zatim slijede tri glagoljska misala koje je pisao krasnopisac i minijator Bartol iz Krbave,⁷⁶ i to Berlinski misal iz god. 1402., te Ročki i Ljubljanski misal. Sva tri su potpuno i umjetnički dotjerana — ukrašena lijepim inicijalima i minijaturama.⁷⁷

*Berlinski misal*⁷⁸ iz godine 1402. koji je preko evropskih centara — Rima i Engleske — završio napokon u Berlinu. U bilješci na st. 119 pisac nam iznosi kratku povijest i vrijeme postanka ovog rukopisa: »V' ime Is/u/h/r'sto/vo am/e/n. Let g/ospod/nih' 1402 Ja umaleni Bar'tol' komu e/st'/ z/e/mla m/a/ti. g'rob' hiža. bogatatstvo g'risi. pisah' sie kn/i/gi dob'ru mužu p/o/pu Vl'ku sinov'cu g/ospo/d/i/na Vit'ka op/a/ta koprivs'koga. v vr/i/me g/ospo/d/i/na i o/t'/ca v' d/u/hovnom g/ospo/d/i/na Bonifaciê p/a/pe 9.ga i v vr/i/me Žig'munda k'r/a/la ug'r'skoga i v vr/i/me g/ospo/de kr'bav'ske Budis'lavić i P/a/vlović'...«

Iz rečenog slijedi da je misal pisan za popa Vuka, sinovca opata koprivskoga — Vitka i da je za istog platio 26 zlatnika »vred'no i pravo k/a/ko muž' d/o/br' i više cine poč'ten dar'...«⁷⁹

Drugi glagoljski kodeks pisca Bartola Krbavca jest tzv. *Ročki misal*, pisan vjerojatno godine 1421. i to za župnu crkvu u Roču (Istra) kojemu je zaštitnik sv. Bartol kako to potvrđuje minijatura sv. Bartola na početku njegove mise (f. 173 c). Misal se upotrebljavao u tom istarskom srednjovjekovnom središtu. Po njemu je dobio i ime. Pisac Bartol i u ovom je misalu — u Momento vivorum (f. 143 c) zabilježio svoje ime. Misal je urešen mnogim i raznovrsnim inicijalima i minijaturama. U cijelom našem glagoljskom fundusu ovaj je Kodeks najbogatiji ritualnim tekstovima.

U samom kodeksu na f. 232 d nalazi se, uz druge, i ova zanimljiva bilješka: »1497 miseca oktobra 6 kada ja pop Grgur iz' Sena prevezah' sie k'nigi crikvi s/ve/toga Bartolomeê v' gradi Roči budući farman' tu g/ospo/din Iliê z Bribira i g/ospo/din Šimun Greblić a starešina Ivan' Elenić crikveni...« Bilješka je važna za povijest kodeksa koji je te godine bio uvezan i potvrđuje odlazak majstora popa Ilije iz Bribira — s krbavskog područja u Istru. Kodeks se nalazi u Beču u dvorskoj knjižnici (Codex slav. 4).⁸⁰

Treći glagoljski misal od istog pisca Bartola Krbavca je tzv. *Ljubljanski misal*, pisan oko god. 1425. negdje u Hrvatskom primorju, možda u Bakru, vjerojatno po narudžbi župne crkve u Bermu (Istra), gdje je kodeks bio u upotrebi u XV. stoljeću. Pisac Bartol i u ovom je misalu — u Momento vi-

⁷⁵ Uspor. I. MILČETIĆ, *Glagoljaši...*, str. 349; JOSIP VAJS, *Najstariji hrvatskoglagoljski misal*, JAZU, knj. 38, Zagreb 1948, str. 12—14.

⁷⁶ Bartol Krbavac nije bio svećenik nego svjetovnjak.

⁷⁷ Uspor. B. FUCIĆ, n. dj. str. 31 i str. 297—298.

⁷⁸ Zove se Berlinski — po mjestu gdje se nalazi, tj. u Berlinu u Državnoj knjižnici.

⁷⁹ Više o njemu vidi M. PANTELIC, n. dj. str. 17 i dalje. Poznato je da se rijeka Zrmanja nekoć zvala Kopriva, i da je na njoj ležao znameniti benediktinski samostan sv. Jurja.

⁸⁰ Uspor. M. PANTELIC, n. dj. str. 30—42; I. MILČETIĆ, *Hrvatska...*, str. 26—28; J. Vajs, *Najstariji glagoljski misal*, Zagreb (JAZU) 1948, str. 7—11.

vorum (145 d) zapisao svoje ime. Kodeks ima lijepih inicijala i minijatura a u kalendaru (f. 134 v do 137) prikazani su seljački radovi po mjesecima: u siječnju se grije uz ognjište, u veljači se obrezuje vinograd, u ožujku okapa vinograd itd.

U rečenom misalu uz druge zapise, važne za povijest ovog kodeksa, nalazi se i jedan vezan uz grad Senj. Na posljednjem dodatnom listu 2 r nalazi se povijesna bilješka iz god. 1595.: »1596 miseca ijulêa 6 kada to zapisah ê pre Martin Milohaniê plovân [v] Berme va to vreme i to leto vazeše Senani Klis i ubiše vrâgi naše i opet vazeše Klis. Pogubi Bog i Deva Maria.«

Kodeks se sada nalazi u Narodnoj i univerzitetnoj knjižnici u Ljubljani.⁸¹

Ovamo spada i tzv. *Novljanski misal* (1. 188) iz prve polovice XV. stoljeća vjerojatno pisan u Krbavi ili Vinodolu za župnu crkvu sv. Filipa i Jakova u Novom Vinodolskom, gdje se nalazio već od god. 1474. Kodeks ima lijepe glagoljske inicijale, crtane perom u crvenoj boji od kojih su mnogi originalni poradi nakita. Ima također i latiničnih inicijala. K tome ima i minijatura. Među iluminirane teme spadaju evanđeoske epizode kao npr. nastupanje Krista, parabola o bogatašu i siromašnom Lazaru, izlječenje bjesomučnoga, uskrisenje Lazara. Pisac kodeksa nije poznat — Misal se čuva u arhivu župnog ureda u Novom Vinodolskom.⁸²

Ovima treba pribrojiti i tzv. *Bribirski misal* iz prve polovice XV. stoljeća. Točnih podataka o mjestu njegova postanka nema, kao ni o pisaru. Pisan je vjerojatno u Istri ili Hrvatskom primorju. Jedan od pisaca zvao se Juraj (u Memento vivorum), a o drugima nema podataka. I naručitelj je nepoznat. Jedno je sigurno poznato, da se misal u XVI. stoljeću nalazio u Bribiru (Vinodol), gdje ga je našao I. Kukuljević. Sada se nalazi u arhivu JAZU u Zagrebu. Kodeks je iluminiran. Glagoljske inicijale crtalo je nekoliko ruku — perom u više boja — po uzoru na gotičke ornamentike latinskih inicijala XIV. stoljeća s prepletenom biljnom ornamentikom, tipičnom za skupinu krbavskih i vinodolskih glagoljskih kodeksa XV. stoljeća.⁸³

Na području senjske biskupije nastao je još jedan lijepi iluminirani glagoljski misal i to tzv. *I. vrbnički misal* (1. 256) od god. 1456. Pisao ga Tomas, senjski arhidakon, vjerojatno po narudžbi župne crkve u Vrbniku. Pisac kodeksa i godina pisanja proizlazi iz zapisa u samom misalu: »... ta misal (dovršiti pisati, op. M. B.) ja pop Tomas' ar'hižak'n sen'ski i vikar' g(ospo)d(i)na An'drija dotura s(veta)go Pis'ma b(is)k(u)pa sen'skoga na l(e)t' g(ospo)dnih' 1456 marča 20«. Misal ima iluminacije koje su djelo više ruku. Samom skriptoru Tomasu treba vjerojatno pripisati minijature s prikazom starozavjetnih proroka. Tako na nogavicama proroka na f. 133 v upisana su slova glagoljska T M, vjerojatno inicijali popa Tomasa, koji bi mogao biti i autor ovoga dijela iluminacija. Kodeks ima i lijepih višebojnih glagoljskih inicijala koji su svojom ornamentikom srodni krbavskim i vinodolskim kodeksima XV. stoljeća. Misal popa Tomasa nalazi se već početkom XVI. stoljeća u Vrbniku, gdje se i danas čuva u arhivu župne crkve.⁸⁴

⁸¹ Uspor. M. PANTELIC, n. dj. str. 42–48; B. FUCIĆ, n. dj., str. 297–298 (u Minijatura u Jugoslaviji); I. MILČETIĆ, Isto str. 20–26; J. VAJS, Isto str. 18–20.

⁸² I. MILČETIĆ, Isto — str. 9–15; B. FUCIĆ, Isto — str. 299; J. VAJS, Isto — str. 21–23.

⁸³ Uspor. I. MILČETIĆ, Isto — str. 1–5; VJ. STEFANIĆ, Glagoljski... JAZU, I, str. 70–75; B. FUCIĆ, n. dj. str. 298; J. VAJS, Isto — 32–34.

⁸⁴ Uspor. VJ. STEFANIĆ, Glagoljski... Krka, str. 343–349; I. MILČETIĆ, Isto — str. 15–18; B. FUCIĆ, Isto — 31, 298–299; DRAGUTIN KUKALJ, Glagoljski misal, arhidakona senjskoga, Croatia sacra, VI, Zagreb 1936, str. 112–173; J. VAJS, Isto — str. 28–30.

Jedan glagoljski misal s ovog područja dospio je čak u Vatikansku knjižnicu te je poznat u znanstvenom svijetu pod imenom *Vatikanski misal — Illirico* 8. Ima 282 pergamenska lista. Radi se o glagoljskom misalu koji »pisa pop Marko popu Blažu v Obrovi, kapelanu svetago Jure, li (= također) v Obrovi... na Lice«. Pop Marko započeo je ovaj kodeks pisati god. 1435. kako svjedoči zapis u njemu: »*Let gospodnih 1435. počatie Misala...*« i dovršio ga je »... na Lice u svetago Luke na let gospodnih 1441«. Pismo samog kodeksa lijepo je i čitljivo. Ima više inicijala i nakita, ali nisu svi najukusniji. O daljnjoj njegovoj sudbini i kako je kodeks dospio u Vatikan, bit će govora kasnije.⁸⁵

Uz rečene misale na području senjsko-modruške biskupije pisana je i druga svećenička liturgijska glagoljska knjiga — *brevijar*. Vjerojatno najstariji među njima bio bi *glagoljski brevijar* (f. 70), pisan oko god. 1384. Kodeks je nađen u Istri, odakle je preko I. Kukuljevića došao u Zagreb, gdje se čuva u Arhivu JAZU. Pisala su ga i iluminirala dva pisara u Krbavi. »*Krasan kodeks. Pismo odaje vješta pisara. Inicijali i nakiti lijepo izrađeni, često su originalni*« (Milčetić). Prema B. Fučiću, na njemu su radila dva pisara i minijatora: »*Obje ruke crtaju glagoljske inicijale perom, u dvije boje (crnilom i cinoberom) prema srodnim predlozcima... Oba ilumnatora preuzimaju i latiničke ukrašene inicijale*«. ⁸⁶

Vjerojatno u Krbavi pisan je i *glagoljski brevijar* iz god. 1407. (ff. 195), tzv. *Dragučki brevijar*. Po svemu sudeći, pisalo ga je i iluminiralo više ruku (tri-četiri). Prema I. Milčetiću »*pismo je uopće krasno i srednje veliko (katkada sitnije) te ovaj kodeks pripada među ljepše glagoljske spomenike*«. Brevijar je iluminiran. Rese ga glagoljski inicijali crtani perom, većinom u dvije boje, i lijepi višebojni nakiti od kojih neki okružuju s jedne strane čitav stupac. Među figurativnim minijaturama nalaze se: nedovršeno Uskrsnuće, orao, simbol sv. Ivana evanđeliste kralj David. Kodeks se od XVI. stoljeća nalazio u srednjoj Istri, u crkvama Draguča i Huma. Preko I. Kukuljevića i ovaj je kodeks došao u Zagreb — u arhiv JAZU.⁸⁷

Slijedi *glagoljski brevijar* (f. 469) pisan u XV. stoljeću (1442), vjerojatno u Bakru, gdje se — prema glagoljskim zapisima u istom — nalazio već u početku XVI. stoljeća, a čini se da je tamo i bio sve do god. 1715. i odatle dospio u Zagreb — u Metropolitansku knjižnicu, gdje se i danas nalazi. Kodeks je pisan lijepim uglatim pismom te ima mnogo lijepih inicijala — u malom četverokutnom okviru — u raznim bojama ukrašenih sitnim nakitima i po koju minijaturu.⁸⁸

Među starije glagoljske rukopise spada i tzv. *Bribirski brevijar* (ff. 199) koji je pisan oko god. 1470., vjerojatno u blizini mjesta Hoteša kraj Bužana u Buškoj župi, ali je već zarana dospio u Bribir (po čemu je dobio i ime) gdje ga je našao I. Kukuljević. Danas se nalazi u Zagrebu — u arhivu JAZU. Nakiti oko inicijala nisu baš lijepi. Ima i latiničkih inicijala.⁸⁹

⁸⁵ Uspor. I. MILČETIĆ, Isto — str. 29—31; KARLO HORVAT, *Glagoljica Vaticana*, *Starine* XXXIII, str. 516—520; J. VAJS, Isto — str. 23—28.

⁸⁶ Uspor. I. MILČETIĆ, Isto — 44—45; B. FUCIĆ, Isto — str. 297; VI. ŠTEFANIĆ, *Glagoljski...* JAZU, I, str. 112—114.

⁸⁷ Uspor. I. MILČETIĆ, Isto — str. 36—38; VI. ŠTEFANIĆ, *Glagoljski...* JAZU, I, str. 117—120; B. FUCIĆ, Isto — str. 297.

⁸⁸ Uspor. I. MILČETIĆ, Isto — str. 49—51.

⁸⁹ ISTO, str. 38—40; VI. ŠTEFANIĆ, Isto — str. 141—145.

U arhivu župne crkve u Novom Vinodolskom čuvaju se dva glagoljska brevijara — I. i II. novljanski. Prvi je od njih tzv. *novljanski brevijar* koji sadrži fragmente dvaju brevijara uvezanih u jedan svezak (I. do f. 436 i II. do kraja, tj. do f. 462). Pisan je u sredini XV. stoljeća. Svaki od ovih fragmenta pisala je i iluminirala druga osoba. I inicijali su dvovrsni, tj. jedni od vještije ruke — u crvenoj i žutoj boji, i drugi od manje vješte ruke — u crvenoj i zelenoj boji. U njima ima također i raznih ornamentalnih motiva.⁹⁰

II. novljanski brevijar (500 ff.) nešto je mlađi. Pisao ga je i dovršio god. 1494. pop Martinac u Grobniku, i to po narudžbi pavlinskog samostana sv. Marije na Ospu ispod Novoga Vinodolskog. O tome nam govori zapis u istom brevijaru: »... **Martinac p(o)p' sie pisah' na Grobnici. V' l(e)th' g(ospod)nih 1494.../ v' vr(i)me n(a)š(e)ga g(ospo)d(i)na kneza Brnar'dina Fran'kapan.../ v' d(u)hovnom' n(a)š(e)ga g(ospo)d(i)na i oca g(ospo)d(i)na b(i)sk(u)pa Krs'tofora Dubrovčanina, b(i)sk(u)pa mod'rušk(a)go i kr'bav'sk(a)go i pr(o)č(a)ê... pisah sie cr'kvi b(la)ž(e)nie M(a)rie D(e)vi i kloštru êê pod Novim Vinodoli. Udeže abitahu fratri reda s(ve)t(a)go P(a)vla pr'vago remeti...« Kodeks je iluminiran. Uz manje glagoljske inicijale prepletenih i biljnih motiva ističu se i veliki krošnjati inicijali, izvedeni crnilom, cinobrom, pozlatom, a gdjegod i modrom bojom.⁹¹**

I u Vatikanskoj knjižnici nalaze se dva glagoljska brevijara s područja senjsko-modruške biskupije. Prvi od njih je *Vatikanski brevijar — Illirico 5. i 6.* Brevijar se sastoji od dva sveska, od kojih prvi ima 248 i drugi 217 pergamentskih listova. Oba dijela brevijara pisala je ista ruka, ali pisac kodeksa nije poznat. Pismo je općenito lijepo. Ima iskićenih inicijala, ali su jednostavni, a u drugom svesku često i neukusni. Većinom su uglati i neki veoma veliki. Prema I. Crnčiću brevijar je pisan između god. 1360. i 1387. Kodeks je pisan u Gackoj, u Tribihovićima, koji su bili pod vlašću kneza Anža Frankopana. Tu su kodeks zaplijenili Turci ali ga god. 1487. »*odkupiše... dobri muži Okruglane i Tribihovičane*« (f. 248). Isti brevijar već se u početku XVI. stoljeća (1510.) nalazi u Vrbniku (»*Vrbnici*«) na otoku Krku, odakle je dospio u Rim. Ali o tome opširnije — kasnije.⁹²

Drugi glagoljski brevijar u Vatikanskoj knjižnici jest — *Vatikanski brevijar — Illirico 10* (403 pergamentska lista). Ovaj glagoljski kodeks nastao je u Vinodolu i pisao ga je god. 1485. »... **grešni Mihovil pop rodod Breberanin... dopisah sie knigi sede v moe hiži v Bribiri... dobru mužu otcu fra Jurši Parebočiću iz Bužan i da e frat'r Jurša v kloštr' svete Jeleni poli Seni**«. Ovaj brevijar ima mnogo zlatnih inicijala, dok su drugi tamnomodri. Oko nekih stupaca idu ornamenti od vrha do dna.⁹³

Ovdje želim također navesti još jedan glagoljski brevijar s ovog područja. Ovaj kodeks (165 listova) koji je po svojem formatu, slovima i opremi reprezentativan, pisan vjerojatno za kor. Vj. Stefanić naziva *Kukuljevićev (Vinodolski) brevijar*. Pisan je vjerojatno god. 1485. negdje u Krbavsko-zadarskom krugu. Pisac je nepoznat. Brevijar ima lijepih i ukusno bojadisanih inicijala. Ukrasi katkada idu od vrha do dna stranice. Ivan Kukuljević »*dobio (ga je) u Vinodolu*« i preko njega je dospio u arhiv JAZU u Zagrebu.⁹⁴

⁹⁰ Uspor. I. MILČETIĆ, Isto — str. 60—62; B. FUCIĆ, Isto — str. 31, 298.

⁹¹ ISTO, str. 62—65; ISTO, str. 31, 299.

⁹² Uspor. I. MILČETIĆ, Isto — str. 76—78; K. HORVAT, n. dj. str. 511—516.

⁹³ ISTO, str. 78; ISTO, str. 526—527.

⁹⁴ Uspor. I. MILČETIĆ, Isto — str. 40—41; VJ. STEFANIĆ, Glagoljski... JAZU, I, str. 145—148.

Kad je govor o glagoljskim brevijarima nastalim na teritoriju senjsko-modruške biskupije, ovdje ne možemo šutke prijeći preko tzv. *Bakarskog brevijara*. Riječ je o velikom glagoljskom kodeksu na pergameni — brevijaru koji je sprijeđa rečeni krasnopisac i iluminator Bartol iz Krbave dovršio god. 1414. za kaptolsku crkvu sv. Andrije u Bakru. Bartol ga je pisao negdje u Hrvatskom primorju »*side u moioi polači*«, samo nije jasno da li u samom Bakru ili negdje drugdje. Prema zapisu u tom brevijaru, sačuvanom u *Kvaderna kapitulska Colegiata Crekve Bakarske S. Andreja Apustola...*, izlazi da je brevijar pisao »... grešni Bartol, ki pretvorenim imenom uzvan jesam supisac i pisah sie knigi side u moioi polači... Svetomu Andreju Apustolu u Bakri... Ja Bartol rečeni pisac plemenščinū Kerbavac... sverših sie knigi... i beh plaćen po cenī... i više cenī pošteno darovan...«⁹⁵

Ovaj kodeks, koji je nedvojbeno bio pisan lijepo i ukrašen poput već spomenutih Bartolovih misala, bio je ponos bakarske kaptolske crkve premda je ona imala više rukopisnih glagoljskih knjiga. Povijest i postanak ovog brevijara može se pratiti do god. 1740. kad mu se zameo svaki trag kao i rečenoj Kvaderni koju M. Sladović spominje. Brevijar je obilovao raznim zapisima o povijesti bakarske crkve, od kojih su neki sačuvani u rukopisnoj povijesti B. V. Barčića (koja se čuva u arhivu JAZU u Zagrebu).⁹⁶

Pored rečenih glagoljskih kodeksa navest ću također još i dva glagoljska psaltira. Prvi od njih — *Psaltir* (160 pergamenkih listova) — pisao je god. 1359. »*Kiril žakan... L't' g(ospod)niht' 1359... v s(ve)tom Kuzni i Dom'm'ni v Seni*«. Kodeks ima i inicijala od kojih su neki neukusno iskićeni. Psaltir se sada nalazi u Češkoj. Ivan Milčetić misli da su ga u Češku donijeli hrvatski glagoljaši u XIV. stoljeću i to u samostan »*na Slovaneh*«. I drugi — *Psaltir* iz XV. stoljeća — pisan vjerojatno u senjskoj biskupiji, nalazi se sada u Ljubljani.⁹⁸

Ovim spomenutim glagoljskim rukopisnim knjigama (misalima i brevijarima) trebalo bi dodati i mnogobrojne fragmente misala i brevijara koji su nastali ili su bili u porabi na području senjsko-modruške biskupije.⁹⁹

Uz rečene liturgijske glagoljske rukopisne knjige, nastale na području senjsko-modruške biskupije, moram ovdje navesti i neke druge glagoljske kodekse nastale na istom teritoriju, tj. one propovjedničkog i teološko-moralnog sadržaja. Prije svega ovdje navodim razna propovjednička djela poznata pod raznim imenima kao što su: *Postile*, *Blagdanar*, *Disipul*, *Sermoni* i slično.¹⁰⁰ Od tih propovjedničkih djela spominjem samo neke, kao npr. »*Postile*« koje je u početku XVII. stoljeća napisao »*pop Juraj Černić, plovani ledenički, ... stojeći u kući kapitulskoj...*«¹⁰¹ Zatim slijedi prijepis istih *Pos-*

⁹⁵ M. SLADOVIĆ, n. dj., str. 190 i d.

⁹⁶ Uspor. M. PANTELIC, n. dj., str. 14—15 i 49 i dalje.

⁹⁷ Uspor. I. MILČETIĆ, Isto — str. 82—83.

⁹⁸ ISTO, str. 85—87.

⁹⁹ Uspor. I. MILČETIĆ, Hrvatska...; VJ. STEFANIC, Glagoljski... JAZU, I—II.

¹⁰⁰ Ovo su različita imena brojnih propovjedničkih djela. *Postila* — knjiga propovijedi za sve nedjelje i blagdane. Dolazi od latinske riječi *post illa* (tj. verba textus) — poslije onih (riječi teksta) koje je propovjednik pročitao da slušači znadu o čemu će biti govor. U starijem jeziku upotrebljavala se i riječ *postilja*. — Slično značenje ima i *Blagdanar* — knjiga propovijedi za nedjelje i blagdane (*Svršene esu Knige te ke se govju blagdanar*). — Za propovjedničko djelo upotrebljavala se i riječ *Sermon* ili *sermun*, što dolazi od latinske riječi *sermo* (= govor); što znači i predika od talijanske riječi *predica* (lat. praedicator) — propovijed ili propovijedanje Kristove nauke. — *Disipul* — označuje isto tako knjigu propovijedi prema latinskom nazivu propovjedničke knjige Johanna Herolta »*Sermones Discipuli de tempore et de sanctis*«. (Uspor. Jerolim Setka, Kršćanska terminologija, II, Makarska 1964, str. 139, 142, 175; III, 1965, str. 20; VJ. STEFANIC, Glagoljski... Krka, str. 242).

¹⁰¹ Uspor. I. MILČETIĆ, Hrvatska... str. 311—313.

tila iz Bribira (prva polovica XVII. st.); *Tumačenje nedjeljnih evanđelja* (sermon, prodika) iz god. 1503. koje napisao pop Tomaš Petrić »iz Banja dvora« iz Bužana;¹⁰² *Blagdanar popa Andrije* iz Novog Vinodolskog (1506);¹⁰³ knjiga *Disipula* koju je prepisao pop Ivan Brozović (plovani u Selcima do 1618. god.);¹⁰⁴ *Sermoni* (ili Disipul) belgradskoga plovana Mihovila — god. 1558;¹⁰⁵ i druga knjiga *Sermona* (ili Disipul) od istog popa Mihovila (oko sredine XVI. st.).¹⁰⁶

Među rukopisne knjige senjskih glagoljaša spadaju također i razni kodeksi teološko-moralnog sadržaja kao što su npr. *Kodeks bogoslovskog sadržaja* (liturgika-moralna) koji je u drugoj polovici XV. stoljeća bio u Vinodolu i vjerojatno je bio ondje i pisan;¹⁰⁷ kodeks iz kraja XV. ili s početka XVI. stoljeća — *Zbornik duhovnog štiva* različita sadržaja (Antoninov Konfesional, kratki katekizam i drugo) pod raznim nazivima kao što su *Suma*, *Antonin* i *Kvadriga*¹⁰⁸ koji je god. 1542. bio u Vinodolu, kako proizlazi iz jednog zapisa u istom, gdje se u istom zapisu spominju pop *Mihovil iz Poljana* i pop *Mihovil Glavičić* iz Grižana;¹⁰⁹ *Antonin* — iz druge polovice XV. stoljeća — koji je u XVI. stoljeću bio u Poljani.¹¹⁰ Ovim treba pribrojiti još dva rukopisa nastala na području senjsko-modruške biskupije — u XVII. i XVIII. stoljeću. Radi se o knjizi rasprava iz kršćanske nauke — poznate pod imenom *Dijalog Grgura pape*. Jednu od njih napisao je pop Martin Martešić u Grižah (Grižanima) god. 1623, a drugu senjski kanonik pop Marko Bonifacio. Prvi rukopis bio je neko vrijeme na otoku Krku (u Dobrinju) i zatim je svršio u arhivu Jugoslavenske akademije. Onaj Bonifacijev (prepisan latinicom) nalazi se u knjižnici franjevačkog samostana u Košljunu (kod Krka).^{110A} Isto tako treba navesti i još jedan glagoljski rukopis — *Molitvenik* — koji je napisao pop Gašpar Vnučić, »santez« (= sakristan) u Grobniku. I ovaj je završio na Krku te se danas čuva u župnom arhivu u Vrbniku^{110B} i drugi.

K ovima moramo pribrojiti i neke zbornike (vrlo značajne za hrvatsku glagoljsku književnost) koji sadrže različito štivo vjersko-poučnog sadržaja. Među ove spadaju tzv. *Vinodolski zbornik* iz početka XV. stoljeća, koji sadrži različito štivo duhovnog sadržaja i koji je bio u Vinodolu od XV. do XVII. stoljeća;¹¹¹ tzv. *Kolunićev zbornik* u kojem se nalaze dva samostalna djela, tj. Korizmenjak ili »Knige svetago Bernardina« i rasprava o sedam glavnih grijeha. Kodeks je pisao god. 1486. đakon Broz Kolunić iz Dubovika u Buža-

¹⁰² ISTO, str. 320—325.

¹⁰³ ISTO, str. 330—331; VJ. ŠTEFANIĆ, *Glagoljski ... JAZU*, I, str. 219—223.

¹⁰⁴ ISTO, str. 331—332; ISTO, str. 230—232.

¹⁰⁵ ISTO, str. 333—334; ISTO, str. 227—230; vidi bilj. 283.

¹⁰⁶ ISTO, str. 337—340; ISTO, str. 224—225; vidi bilj. 283.

¹⁰⁷ ISTO, str. 213—214.

¹⁰⁸ Razna imena za sredovječna bogoslovska djela. Tako je SUMA zajednički naziv za posebnu vrstu sredovječnih bogoslovskih djela koja razlažu ili tumače različita filozofsko-teološka pitanja ili se daju ispovjednicima upute za ispovijedanje i slično. Dolazi od lat. riječi *suma* i znači skup, broj, količina. Poznate su takve knjige: *Summa Raymundiana*, *Summa Monaldina*, *Summa Joannina*... Posebno je poznata *Summa moralis* dominikanca i firentinskog biskupa Antonina (1389.—1459.) koja sadrži *Summa Theologica* i *Summa Antonina*. Od istog autora je i skraćena kompilacija Antoninova konfesionala *Summula confessionis*, poznata inače po prvoj riječi *Defecerunt*. Ova teološko-moralna djela biskupa Antonina poznata su inače pod zajedničkim imenom ANTONIN. Slično značenje ima i KVADRIGA. (Uspor. J. SETKA, n. dj. II, str. 181 I. MILCETIĆ, *Hrvatska ...* str. 228—229; VJ. ŠTEFANIĆ, *Glagoljski ... Krka*, str. 232—233 i 235).

¹⁰⁹ Uspor. I. MILCETIĆ, *Isto*, str. 222—226; VJ. ŠTEFANIĆ, *Glagoljski ... JAZU*, II, str. 23—28.

¹¹⁰ Uspor. I. MILCETIĆ, *Isto*, str. 527—529.

^{110A} VJ. ŠTEFANIĆ, *Glagoljski ... JAZU*, I, 189—193; *Glagoljski ... Krka*, 154—156; vidi bilj. 284.

^{110B} ISTI, *Glagoljski ... Krka*, 425—429; vidi bilj. 285.

¹¹¹ Uspor. VJ. ŠTEFANIĆ, *Glagoljski ... JAZU*, II, 5—10 I. MILCETIĆ, *Isto*, 210—214.

nima za gatanskog vikara Leonarda iz plemena Doljana;¹¹² tzv. *Tkonski zbornik* vrlo raznovrsnog sadržaja, pisan prvih decenija XVI. stoljeća na području vladavine kneza Bernardina Frankopana, tj. na području od Novoga u Vinodolu do Ozlja;¹¹³ *Vranićev zbornik* od tri zasebna dijela (kršćanski nauk, tumačenje sedam sakramenata i drugo). Pisao ga je pop Ivan Vranić u Bakru 1600. godine.¹¹⁴

I na koncu da navedem još jedan vrijedni — sadržajem najbogatiji — zbornik koji je također nastao na teritoriju senjsko-modruške biskupije. To je tzv. *Petrisov zbornik* (listova 1 + 350), nazvan tako po vrbničkoj obitelji Petris iz koje je u XVIII. stoljeću niklo nekoliko glagoljskih notara.¹¹⁵ Ovaj kodeks, koji je pravi zbornik veoma raznovrsne građe srednjega vijeka, pretežno duhovnog i crkvenog sadržaja, a ima nešto i svjetovnog karaktera (roman o Troji i manje Lucidarij), nastao je na području knezova Frankopana. Godine 1549. bio je u posjedu popa Jurja Krajačića od plemena Ladihovića. Na koncu XVI. stoljeća dolazi na otok Krk — u Vrbnik — gdje je ostao do god. 1961., kad je bio prodan od baštinika, zajedno s drugim nekim glagoljskim kodeksima, Nacionalnoj sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu za 2,000.000.— starih dinara. Tu se i sada nalazi. (Župna crkva u Vrbniku nije otuđivala svoga dijela — 1/12 —).¹¹⁶

Nedvojbeno je da navedeni sačuvani glagoljski kodeksi s područja senjsko-modruške biskupije ni izdaleka ne odgovaraju stvarnom broju glagoljskih rukopisa jer su brojni glagoljski rukopisi s toga područja u tijeku stoljeća nestali ne samo prigodom turskih provala u XV. i XVI. stoljeću u te krajeve nego i inače, kao što su npr. spomenuti Bakarski brevijar koji je god. 1414. pisao poznati pisac Bartol Krbavac za kaptolsku crkvu sv. Andrije u Bakru i glagoljski brevijar što ga je krčki svećenik (iz Poljica) pop Mate Bajčić kupio u drugoj polovici XVI. stoljeća u Krbavi za L. 140.—, ali o ovom posljednjem opširnije u drugom dijelu ovog rada.¹¹⁷

3. — **Glagoljska tiskara u Senju (1494—1508.)**. Međutim, posebno dolazi do izražaja poznato korjenito glagoljaštvo senjsko-modruških popova-glagoljaša, osobito senjskog kaptola, u radu *senjske glagoljske tiskare* koja je u razdoblju od god. 1494. do 1508. dala popovima glagoljašima sedam knjiga tiskanih glagoljskim slovima. Kao prva knjiga tiskana u Senju — izlazi *Misal po zakonu rimskoga dvora* (1494.) u tiskanju kojeg kao tiskari sudjeluju članovi senjskog kaptola — kanonik i biskupov zastupnik u pravnim poslovima pop Blaž Baromić, arhižakan i vikar senjski pop Silvestar Bedričić i žakan Gašpar Turčić.¹¹⁸

Zatim — kao druga knjiga te tiskare — izlazi god. 1496. *Spovid općena*, koju je prema kolofonu tiskao kanonik pop Blaž Baromić.¹¹⁹ Radi se o knjizi

¹¹² ISTO, 15—18; ISTO, 325—327; I. MILČETIĆ, *Glagoljaši* . . . , 350.

¹¹³ I. MILČETIĆ, *Isto*, str. 290—300; VJ. ŠTEFANIĆ, *Isto*, str. 29—35 i tamo navedena literatura.

¹¹⁴ Uspor. VJ. ŠTEFANIĆ, *Isto*, str. 52—56 i tamo navedena literatura.

¹¹⁵ Uspor. I. GRŠKOVIC — VJ. ŠTEFANIĆ, «Nike uspomene starinske» Josipa Antuna Petrisa (1787—1868), Uvod 81—86, *Zbornik za narodni život i običaje JAZU*, knj. 37 (kasnije: PETRIS); VJ. ŠTEFANIĆ, *Glagoljski* . . . Krka, str. 20 i dr.; M. BOLONIC, *Glagoljski notarijat na Krku* (rukopis).

¹¹⁶ Uspor. VJ. ŠTEFANIĆ, n. dj., str. 355—397; I. MILČETIĆ, *Hrvatska* . . . str. 271—272.

¹¹⁷ Uspor. M. PANTELIC, n. dj., str. 84; VJ. ŠTEFANIĆ, *Glagoljski* . . . Krka, str. 24—25; M. BOLONIC, *Krčki seoski kaptoli* . . . str. 279.

¹¹⁸ Uspor. ANICA NAZOR, *Kulturupovijesno značenje izdanja glagoljske tiskare u Senju g. 1494—1508.*, Slovo 21 (*Glagoljača — zbornik radova*), Zagreb 1971, str. 415—442; ZVONIMIR KULUNDŽIĆ, *Glagoljska štamparija Kosinj—Senj—Rijeka*, *Senjski zbornik*, II, Senj 1966, str. 167—308; HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA, II, Zagreb 1941. i ENCIKLOPEDIJA JUGOSLAVIJE, I, Zagreb 1955, pod natuknicama Baromić, Blaž i Bedričić, Silvestar (Vj. Štefanić); J. VAJS, n. dj., 44—47.

¹¹⁹ Uspor. A. NAZOR, n. dj., str. 421; Z. KULUNDŽIĆ, n. dj., str. 219.

»*Confessionale generale*« od M. Carnaro iz Milana, koju je preveo na čakavštinu pop Jakov Blažiolović, kasniji senjski biskup (1501—1513).¹²⁰

Godine 1507. tiskan je u Senju *Naručnik plebanušev*, prijevod glasovitog i raširenog teološkog priručnika »*Manipulus curatorum*«, što ga je u XIV. stoljeću napisao svećenik (Spanjolac) Gvido de Monte Rocherii. Iz opširnog kolofona na koncu knjige (1.116) razabire se da je knjiga izašla po naređenju i trudom popa Silvestra Bedričića, arhižakna i senjskoga vikara (biskupov zamjenik). Knjigu su s latinskog na hrvatsku čakavštinu preveli anonimni svećenici iz kruga okupljenog oko senjske tiskare. Kao slagari i korektori spominju se pop Urban iz Otočca i pop Toma đakon, kanonici senjske crkve, a tiskao ga je meštar Grgur Senjanin u kući rečenog arhižakna Bedričića (»*v hiži rečenoga arhižakna*«). Ovdje treba još jedno posebno naglasiti da je knjiga bila tiskana na molbu »*mnogo redovnikov*« i na poticaj »*mnogo gospode*«. ¹²¹

U senjskoj glagoljskoj tiskari god. 1508. tiskana je također knjižica malog džepnog formata *Transit sv. Jerolima*. To je zapravo mali zbornik koji sadrži: Zivotopis sv. Jeronima, zatim tri poslanice, tj. Pseudo-Euzebijevu poslanicu papi Damasu o smrti sv. Jeronima, Pseudo-Augustinovu jeruzalemskom biskupu Cirilu o krepostima i veličini sv. Jeronima i Pseudo-Cirilovu poslanicu Augustinu o čudesima sv. Jeronima, te napokon Čudesa sv. Jeronima u gradu Troji i pjesmu o sv. Jeronimu »*Anjelske kriposti*«. Senjski je *Transit* prijevod s talijanskog jezika. Nas ovdje posebno zanima udio koji su imali popovi-glagoljaši, zapravo članovi senjskog kaptola, u prijevodu i izdaju ove knjižice. Knjižica je prevedena s talijanskog predložka na čakavštinu s elementima crkvenoslavenskog jezika. Pod anonimnim prevodiocem sigurno se krije koji ugledni senjski kanonik koji je uz dobro poznavanje hrvatskog i crkvenoslavenskog jezika poznao i talijanski jezik, premda ne najbolje. Iz kolofona na kraju knjižice razvidno je da je knjižica tiskana u Senju, u kući već spomenutoga arhižakna i senjskog vikara popa Silvestra Bedričića te da su slagari i korektori bili već spomenuti senjski kanonici — pop Urban iz Otočca i pop Tomas, dok je knjigu tiskao meštar Grgur Senjanin.¹²²

Da bi senjski kapitularci pomogli hrvatskim popovima-glagoljašima, uz rečene knjige oni su za njih preveli i tiskali i tada poznato propovjedničko djelo Caracciolov »*Quadragesimale*« pod naslovom *Korizmenak fratra Ruberta* (1508). Kako se vidi iz kolofona na kraju same knjige, rečenu knjigu preveli su s talijanskog (koji oni nazivaju latinskim) na hrvatsku čakavštinu senjski svećenici — pop Petar Jakovčić i pop Silvestar Bedričić, a tiskana je u kući rečenog arhižakna popa Silvestra Bedričića — uz sudjelovanje kanonika popa Urbana i popa Tome Katridarića kao slagara i korektora (kao glavni faktori pri tiskanju knjige) i tiskara meštra Grgura Senjanina.¹²³

Senjski glagoljaši dali su popovima glagoljašima još jednu knjigu pod naslovom *Mirakuli slavne d(e)ve Marie*. Knjiga sadrži 62 čuda i prijevod je talijanske knjige »*Miracoli de la glorissa Vergene Maria*« (izd. 1475). Prevedena je na čakavštinu s neznatnim tragovima crkvenoslavenskog jezika. Nijedan sačuvani primjerak nema zadnjeg lista s kolofonom, te prema tome

¹²⁰ M. SLADOVIĆ, n. dj. str. 101—102.

¹²¹ Uspor. A. NAZOR, n. dj. str. 422; Z. KULUNDŽIĆ, n. dj. str. 222.

¹²² Opširnije uspor. A. NAZOR, str. 424—426; Z. KULUNDŽIĆ, str. 228—232. O Transitu uspor. još VJ. ŠTEFANIĆ, *Glagoljski Transit svetoga Jeronima u starijem prijevodu*, Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 5, Zagreb 1964, str. 99—161; A. NAZOR, *Senjski Transit svetoga Jerolima i njegov predložak*, Slovo 18—19, Zagreb 1969, str. 171—188.

¹²³ Uspor. A. NAZOR, 426—427; Z. KULUNDŽIĆ, 232—235.

nema podataka o mjestu i vremenu tiskanja knjige. Međutim, na temelju tehničko-tipografskih osobina nedvojbeno je da je knjiga tiskana u Senju, te s pravom možemo reći da su u tisku i ove knjige sudjelovali navedeni senjski popovi-glagoljaši, članovi senjskog kaptola.¹²⁴

I na koncu da rečemo još nešto o jednoj knjižici koja je tiskana u glagoljskoj tiskari u Senju (prema Petru Kolendiću god. 1507) pod naslovom *Meštija od (dobra) umrtija*. Ova knjižica ima zapravo dva dijela, tj. *Ritual* (Obrednik) na prvih 27 listova i *Meštija od dobra umrtija*. Rečeni senjski Ritual sastavljen je na temelju poznatih obrednih tekstova i sadrži obred pričesti bolesnika, posljednjeg pomazanja, molitve za umiruće, sprovod odraslih, posebno sprovod djece, obred krštenja s blagoslovom krsne vode na Veliku subotu te razne druge blagoslove. Drugi je dio prijevod vrlo raširene knjige »*Ars bene moriendia*«. Prevedena je s latinskog na čakavštinu u kojoj ima elemenata crkvenoslavenskog jezika. Sačuvani primjerci i ove knjige nepotpuni su te joj se zapravo ne zna ni točan naslov ni godina izdanja, kao ni točan broj listova. Ipak, uza sve to, djelo je nedvojbeno tiskano u senjskoj tiskari, a tiskali su ga isti ljudi koji su surađivali i kod drugih senjskih izdanja, tj. članovi senjskog kaptola.¹²⁵

Iz prednjega se može zaključiti kako je stolni kaptol u Senju sa svojim članovima (kanonicima) bio zauzet za glagoljsku stvar — priređujući za popove glagoljaše ne samo liturgijske knjige (misal i obrednik) već također i druga tada veoma popularna teološka, moralno-didaktička i književna djela. Shvaćajući važnost i potrebu glagoljske knjige, senjski kapitularci — samo 46 godina nakon Gutenbergova izuma — dolaze na ideju da u Senju osnuju tiskaru, makar i skromnu, da tako i tiskom prirede najnužniji repertorij knjiga što su u tom času trebali hrvatski glagoljaši za obavljanje bogoslužja, svećeničku službu i pouku. U tom smislu piše Vj. Štefanić: »... *Potreba, da se štampa knjižni repertorij za glagoljaški kler, potaknula je akciju za osnivanje štamparije u Senju...*«¹²⁶

A da bi to mogli ostvariti, oni šalju jednog svoga člana — popa Blaža Baromića, rodom iz Vrbnika, koji se već god. 1484. i 1485. spominje kao kanonik senjske crkve i biskupov zastupnik u nekim pravnim poslovima¹²⁷ — u Mletke, gdje on god. 1493. u tiskari Andrije Torresania sudjeluje kod izdanja *Brevijara* izvršivši korekturu, bolje rečeno redakciju, teksta. Moglo bi se reći da je on kao mandator senjske crkve nadzirao čitav rad u tiskari kao glavni urednik toga *Brevijara*.¹²⁸ Tamo se Baromić upućuje u tiskarsko umijeće koje će on prenijeti u Senj i biti glavni čimbenik u novoosnovanoj glagoljskoj tiskari u Senju (1494), tj. prvi i glavni tiskar kako proizlazi iz samog kolofona na kraju *Misala*, tiskanog u Senju god. 1494.¹²⁹ Stoga držim kako Vj. Štefanić s pravom misli da »*Baromić je u Mlecima izučio štamparsko umijeće, dao ondje lijevati glagoljska slova i prenio ih u Senj...*«¹³⁰ Zar nije nešto slično — 400 godina kasnije — učinio jedan drugi vrbnički glagoljaš, Dragutin Antun

¹²⁴ ISTO, 427—428; ISTO, 235—238.

¹²⁵ ISTO, 418—421 i 422—424; ISTO, 238—244.

¹²⁶ ENCIKLOPEDIJA JUGOSLAVIJE, I, 1955, str. 379.

¹²⁷ Uspor. Đ. ŠURMIN, str. 300 i 305; Z. KULUNDŽIĆ, str. 215.

¹²⁸ Kolofon u tom *Brevijaru* glasi:

Svršenje Brevijeli hr' vackih' Stanpani v' Benecih', po mēštrē Andree Torizane iz Azule. Korežani po pre Blaži Baromići, kanon(i)gi crkve senjske na dni i. v. (=13) miseca marča č. u. p. v. (=1493). (Citirano prema ZV. KULUNDŽIĆU, 215).

¹²⁹ Vidi bilj. 118.

¹³⁰ *Enciklopedija JUGOSLAVIJE*, I, 1955, str. 379; *HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA*, II, 1941, str. 253; uspor. i VJ. ŠTEFANIĆ, *Glagoljica u Rijeci, Rijeka/Zbornik*, 1953, str. 421.

Parčić, koji je imao vlastitu malu tiskaru »Serafinski tisak« u Glavotoku (otok Krk), s glagoljskim i latinskim slovima koje je sâm izrađivao i kasnije sâm lijevao glagoljska slova i slagao glagoljski misal (Rim 1893).¹³¹

Uz Baromića i ostali senjski svećenici-glagoljaši, većinom kanonici stolnog kaptola u Senju, kao što su: pop Silvestar Bedričić, pop Jakov Blažiolović, pop Urban iz Otočca, pop Toma Katridarić, pop Petar Jakovčić, žakan Gašpar Turčić i drugi neimenovani, uložiti će sve svoje sile i nesebično sudjelovati u radu tiskare. Jedni kao prevodioci, drugi kao slagari i tiskari, treći opet kao korektori itd. Arhižakan i senjski vikar pop Silvestar Bedričić ustupit će dapače i prostorije za tiskaru u vlastitoj kući (*»v hiži počtovanoga gospodina Silvestra Bedričića arhižakna senjskoga«*). Nedvojbeno je da su oni tom zamašnom pothvatu — za ono doba — morali pridonijeti i velike materijalne žrtve. To sve iziskivalo je sigurno velike novčane izdatke. U tom smislu piše Eduard Hercigonja: *»Nema sumnje da i značajno djelovanje kanonika kaptola senjskog Blaža Baromića oko organizacije tiskare u Senju i štampanja Misala (1494) i Spovidi općene (1496) (kao i Bedričićev nastavak te djelatnosti 11 godina kasnije) upućuju na određene materijalne mogućnosti senjskog glagoljaštva potkraj 15. i na početku 16. stoljeća (potcrtao M. B.) pogotovo kad se znade da su izdanja senjske oficine, po tehničko-tiskarskim odlikama, ravna djelima onodobnih tiskara«*.¹³²

Završavajući ovaj prikaz o djelovanju senjske glagoljske tiskare (1494.—1508.), koja je bila djelo senjskih glagoljaša, navest ću što je o njoj zapisala Anica Nazor: *»... kulturnopovijesno značenje izdanja glagoljske tiskare u Senju znatno je. Ona su (osim liturgijskih) prijevodi tadašnjih veoma popularnih teoloških, moralno-didaktičkih i književnih djela. Prevođenjem na vlastiti, »hrvacki« jezik senjski je kulturni krug — u duhu rukopisne glagoljaške tradicije — uključio Hrvate u suvremene tijekove aktivnosti evropske »crne umjetnosti«, tj. u priređivanju one literature koja se u to doba tiskom izdaje na svim glavnim evropskim jezicima. Pretočivši je u svoj jezik, senjski su tiskari ostavili i vrijedna vrela književne čakavštine s osnovicom u srednjoločakavskom (ikavsko-ekavskom) dijalektu«*.¹³³ I tako su hrvatski popovi glagoljaši u Senju, koji su bili dobro upućeni u suvremenu vjersku i vjersko-poučnu popularnu literaturu, svojim krupnim pothvatom u času kad se pisana knjiga zamjenjivala tiskanom izvršili u hrvatskoj kulturnoj povijesti veliku i značajnu ulogu, učinivši tako grad Senj centrom narodno-glagoljaške kulture.¹³⁴

I na koncu, kad je riječ o tiskanim knjigama i prije nego prijedem dalje, moram ovdje navesti još jedan tiskani glagoljski misal koji je vezan uz Modruš. Riječ je o glagoljskom misalu (MISAL HRVACKI, 233 lista) tiskanom u Veneciji 1528. godine. Iz kolofona na kraju iste knjige (1.224 v) znademo da je izdavač rečenog misala fratar konventualac Pavao Modrušanin (*»Svršenje misala ... korežani po fratrau Pavlu Modrušaninu ot' reda serafika sv'tago Frančiska konventovali ...«*) te da su ga u Mlecima tiskali god. 1528. Frančisko Bindoni i Matej Pasini. Misal je urešen inicijalima — glagoljski

¹³¹ Uspor. M. BOLONIC, Parčićeva tiskara u Glavotoku, Matica hrvatska, Rijeka 1965. str. 5—32; *Isti*, O životu i radu Dragutina A. Parčića, BS XLII (1972), br. 4. str. 413—433.

¹³² EDUARD HERCIGONJA, Društveni i gospodarski okviri hrvatskog glagoljaštva od 12. do polovine 16. stoljeća. Croatica, prinosi proučavanju hrvatske književnosti, sv. 2 (1971), str. 48.

¹³³ A. NAZOR, n. dj. str. 442.

¹³⁴ Uspor. V. ROGIĆ, n. dj. str. 14.

su pomiješani s latinskim. Knjiga je također urešena i slikama (Navještenje, Rođenje Isusovo, Krist na križu, Uskrsnuće, Uzašašće itd).^{134A}

IV. SENJSKO-MODRUŠKI BISKUPI — ČUVARI GLAGOLJICE

Međutim, za glagoljsku stvar, tj. za izdavanje glagoljskih knjiga ne samo liturgijskih već i drugih, najprije pisanjem i prepisivanjem, a onda i tiskom, nisu bili zauzeti samo senjsko-modruški popovi glagoljaši, posebno pak članovi brojnih kaptola sa stolnim kaptolom u Senju na čelu, već također i sami senjsko-modruški biskupi. U tom smislu piše M. Pantelić: »Tu (tj. u kopnenoj Hrvatskoj — osobito u okolici Zadra i Nina, o. M. B.) je glagolizam od svoga postanka imao potporu u narodnim vladarima, zatim u domaćoj vlasteli — koji su se služili glagoljskim pismom, kao i u domaćim hrvatskim biskupima — glagoljašima u ninskoj i krbavskoj biskupiji«. ¹³⁵ To dakako vrijedi i za senjsku biskupiju.

S tim u vezi i djelovanje senjske glagoljske tiskare ne možemo zamisliti bez odobrenja i pomoći, i moralne i materijalne, senjskog biskupa. To nam svjedoči i prva tiskana knjiga tiskana u Senju — *Misal* (1494) koja »... biše štampani (tj. ovi misali, op. M. B.) s dopušćen(i)em i volju g(ospodi)na biskupa« (kolofon na kraju misala). Bilo je to za senjskog biskupa Mihovila iz Dubrovnika, kojeg je senjski kaptol izabrao god. 1489., protiv volje pape Inocencija VIII, i koji je upravljao senjskom biskupijom do god. 1495.¹³⁶ A drugu knjigu tiskanu u senjskoj glagoljskoj tiskari god. 1496. — *Spovid općenu* — preveo je s latinskog jezika pop Jakov Blažiolović, koji je kasnije postao senjski biskup (1501.—1513).¹³⁷ pa je sigurno i kao biskup sa simpatijama pratio daljnji rad senjske glagoljske tiskare.

1. — Ovdje svakako treba u tom pogledu posebno istaknuti modruškog biskupa *Šimuna Benju Kožičića* (1509.—1536.) koji je svojom tiskarskom djelatnošću uvelike zadužio hrvatske glagoljaše i učinio veliku uslugu glagoljskoj stvari. Kad je Zadranin Šimun Benja Kožičić god. 1509. postao modruškim biskupom, područje njegove biskupije spadalo je pod vladavinu kneza Bernardina Frankopana, kojemu je također ležalo na srcu stvaranje knjižnog repertorija za popove-glagoljaše. Za njega se kaže da je okupio oko sebe svećenike-glagoljaše sa svrhom da prevedu Bibliju na hrvatski jezik. U tom krugu nastali su i tzv. Tkonski zbornik kao i onaj drugi, tzv. Petrisov zbornik, o kojima je već bilo govora. Sprijeda smo vidjeli kako su baš na području krbavske biskupije u XIV. i XV. stoljeću nastali brojni glagoljski kodeksi, lijepo pisani i iluminirani misali i brevijari, kao i razni zbornici i drugo. Ništa čudno da je u takvu krugu i ambijentu, zadarski plemić — tadanji modruški biskup — Šimun Kožičić i sâm postao glagoljaš poput svojih predšasnika hoteći tako izjednačiti se sa svojim popovima-glagoljašima i slijedeći »običaje zemlje« u kojoj je bio biskup.¹³⁸ Stoga je i mogao pojmiti potrebe popova-glagoljaša, kojima su nedostajale glagoljske knjige. Kad je sijelo njegove biskupije — Modruš — palo u ruke Turaka, Kožičić napušta Modruš i sa svojim kaptolom skloni se u Hrvatsko primorje — u Novi Vinodolski.

^{134A} Uspor. J. VAJS, n. dj. str. 49—50.

¹³⁵ M. PANTELIC, n. dj. str. 82.

¹³⁶ M. SLADOVIĆ, str. 100 i 170; M. BOLONIĆ, Crkveni..., str. 246.

¹³⁷ ISTO, 101—102.

¹³⁸ Uspor. bilj. 60.

Jedan dio njegovih kanonika nastanio se u većim središtima Vinodola (Bakar, Drivenik, Bribir itd.) kod svoje rodbine i tamo su ti kanonici ustanovili kaptole. Zabrinut za sudbinu svoga naroda, u vezi s turskom provalom u naše krajeve, biskup Kožičić odlučno nastupa na V. lateranskom koncilu (1512—1517) — god. 1512. i 1513. i onda ponovno god. 1516. pred papom Lavom X. pozivajući kršćanski svijet na organizirani otpor protiv Turaka. A kad su pak Turci poslije poraza kršćanske vojske kod Mohača (1526.) i pada Jajca (1528.) provalili u Vinodol, Kožičić napušta Novi Vinodolski i pobježe u sigurniju susjednu Rijeku, kako to sam kaže u svom pismu Ivanu Kacijaneru od 18. listopada 1530.: »*Sada živim ovdje u Rijeci, jer ne smijem biti u Vinodolu radi Turčina, kome drugda iz ruku jedva izmakoh*«. ¹³⁹

Došavši u Rijeku, Kožičić misli na potrebe popova-glagoljaša i odlučuje se da priredi za njih nove glagoljske knjige. Vjerojatno u vezi s time god. 1530. polazi u Mletke, koliko proizlazi iz jedne njegove bilješke od te iste godine. U toj naime bilješki piše da je bio u Veneciji radi tiskarskih poslova (»... *dum Venetiis agerat pro re impressaria*«). ¹⁴⁰ Prema toj bilješki, Kožičić je tamo nabavio tiskarski pribor i našao dva talijanska tiskara (Dominik i Bartol iz Brescie). Tiskaru je smjestio u vlastitu kuću u Rijeci (»*v Rici v hižah ... gospodina Šimuna biskupa Modruškoga ...*«). Priredivši i tekstove liturgijskih i drugih teološko-nabožnih djela, dao se ozbiljno na rad te je u vrlo kratkom vremenu izdao četiri glagoljske knjige. ¹⁴¹

Stoga je malo vjerojatno mišljenje Zvonimira Kulundžića da je glagoljska tiskara u Rijeci nastavak ranije tiskare u Senju, dotično još one ranije u Kosinju. Iako je Šimun Kožičić Benja kao modruški biskup upravljao ispražnjenom senjskom biskupijom (kao senjski namjesnik, (vicarius legatus) od god. 1513. — 1520., ¹⁴² mislim da ne može biti govora o tome da bi senjsku tiskaru »u Rijeku dao prenijeti biskup Kožičić kao upravitelj senjske biskupije«. Tu svoju tvrdnju Kulundžić motivira ovako: »... jer se ne može — logično — ni pretpostavljati nepostojanje najužih veza između gradova Senja i Rijeke koji su udaljeni jedan od drugoga pedesetak kilometara obalom, a između kojih je baš u crkvenom pogledu postojala uvijek najuža veza. I danas biskup senjski stoluje u Rijeci, kao što je i u vrijeme o kojemu ovdje govorimo stanovao i rezidirao senjski biskup Kožičić Benja«. ¹⁴³ Po mome mišljenju ova Kulundžićeva usporedba jako šepa i to s više razloga. Prije svega, Kožičić nije nikada bio senjski biskup, već samo upravitelj (administrator) ispražnjene senjske biskupije od god. 1513.—1520. U to doba Kožičić još sigurno nije mislio na tiskanje glagoljskih knjiga i stoga se ne može govoriti o tome da bi Kožičić dao prenijeti senjsku tiskaru u Rijeku u doba kad je on još uvijek rezidirao kao rezidencijalni biskup u Novom Vinodolskom. Na ideju tiskarskog pothvata biskup Kožičić vjerojatno dolazi onda kad se preselio na Rijeku i kad nije imao posla s upravom biskupije. Nadalje, nikako se ne može govoriti o »najužim vezama« između Senja i Rijeke »baš u crkvenom pogledu« u ono doba, kad se znade da »do god. 1787 spadaše Reka pod

¹³⁹ Citirano prema ZV. KULUNDŽIĆU, str. 245. Za ostalo uspor. M. SLADOVIĆ, str. 145—146; VJ. STEFANIĆ, *Glagoljica ...*, 421; L. TODESCO, *Storia della Chiesa*, IV, Torino 1958, str. 222 i sl.; ISTI, *Manuale di storia della Chiesa*, II, Torino 1953, str. 587.

¹⁴⁰ Citirano prema ZV. KULUNDŽIĆU, str. 245.

¹⁴¹ Uspor. VJ. STEFANIĆ, n. dj. str. 421; VELIMIR DEŽELIĆ, Kožičić Benja, Šimun, Znameniti i zaslužni Hrvati, 925—1925, Zagreb 1925, str. 143.

¹⁴² M. SLADOVIĆ, str. 102, 173.

¹⁴³ ZV. KULUNDŽIĆ, n. dj. str. 244—245.

pulskog biskupa,¹⁴⁴ i da Kožičić, kako je već rečeno, nije nikada bio senjski biskup. On se nigdje ne potpisuje kao senjski biskup, već isključivo kao »biskup Modruški«, kako to svjedoče i njegove knjige izdane u Rijeci 1530. i 1531. godine. Usporedba s boravkom senjskog biskupa u Rijeci od pedesetih godina ovog stoljeća s biskupom Kožičićem isto tako ne stoji, jer je senjski biskup povremeno boravio u Rijeci kao upravitelj ispražnjene riječke biskupije, dok nije senjski biskup postao nadbiskupom riječko-senjske nadbiskupije sa sjedištem u Rijeci (1969. god.).¹⁴⁵ Prema jednom zapisu iz XVIII. stoljeća moglo bi se zaključiti, da je senjska glagoljska tiskara završila u Senjskoj Dragi, gdje je svojedobno bio benediktinski samostan sv. Križa (vidi: Senjski zbornik VI., VI. Kraljić: Novi arhivski nalaz o glagoljskoj tiskari u Senjskoj Dragi, strana 77). Kao prva knjiga riječke glagoljske tiskare spominje se *OFICII RIMSKI Oficiu blažene devi Marie kužan' i popravljen' častnim' ocem' gnom' Šimunom biskupom' modruškim*. Na kraju iste knjige, na listu 107 a (odnosno 119 a) nalazi se slijedeća tiskarska bilješka (kolofon): *Štampan' v Rici v hižah' prebivaniê višerečenoga gna Šimuna biskupa Modruškoga Dominikom' i Bartolomenom' Z breše ... Leto od krstienskoga spasenîa 1530 Dan 15 dekembra mîseca ...* »Knjiga se sastoji od 12 nepaginiranih i 107 paginiranih listova, a sadrži tzv. Gospin oficij i razne molitve njoj u čast, te pokorničke psalme (Psalmi paenitentiales), službu za mrtve i neke druge molitve.¹⁴⁶

Druga po redu poznata knjiga tiskana u glagoljaškoj tiskari u Rijeci jest *MISAL HRVACKI po rimskim obiçai i čin' sa vsimi êžê v diêçkih' misaleh' sut': v nemže neiçtena mēsta popravlēna sut': mnoga ošçe znova stlmaçena i pridana sut' ... na božju hvalu i hrvackoga ezika prosvêçen'e ...* »Na kraju same knjige, tj. na 248. listu, nalazi se tiskarska bilješka (kolofon) u kojoj piše: *Svršuet' misal' hrvacki od slova do slova kužan', popravlēn' i prepis(a)n' častnim va Isukerste otcem' gospodinom' Šimunom Kožičićem' Zadrāninom' biskupom Modruškim': štampan' v Rici v hižah' ego prebivaniê: traçeniem' ego m(i)l(o)sti. Dominikom' i Bartolomeom' zbreše štampaduri ... dan' 28 mîseca aprila: leto od' Krstova roistva 1531*. Misal ima ukupno 256 listova (512 stranica). Tiskan je dvobojno — crno i crveno — u dva stupca s mnogim latiničko-glagoljskim velikim i malim inicijalima. Tisak je čist i izrazit, papir lijep, knjiga je upravo raskošno opremljena te predstavlja bibliofilsko izdanje.¹⁴⁷

Kao treća knjiga iz Kožičićeve glagoljaške tiskare u Rijeci izašla je mala obredna knjižica pod naslovom *KNJIŽICE KRSTA: blagoslova prstena: priçešçeniê: poslednago mazaniê: preporučeniê d(u)še: pogrêba mladenac' i starih: po rimski obiçai: stlmaçen' častnim' ocem' gm' Šimunom' biskupom' modruškim' ...* Ova mala knjiga od 24 lista, koja je zapravo mali priručni obrednik — džepnog formata (9,5 x 14,3) — za upotrebu popova-glagoljaša pri dijeljenju sakramenata, završava ovom bilješkom (na 24. listu): *Štampan' v Rici v hižah' prebivaniê častnoga otca g(ospodi)na Šimuna biskupa modruškoga, va vrime vzveliçenoga g(ospodi)na Mikule Jurišića kapitana ričkoga i proçaê. Dan' 2. maê mîseca, leto od' Krstova roistva 1531*.¹⁴⁸

¹⁴⁴ M. SLADOVIĆ, str. 19.

¹⁴⁵ Uspor. M. BOLONIC, Crkveni ... str. 226.

¹⁴⁶ Uspor. VJ. STEFANIĆ, n. dj., str. 421; ZV. KULUNDŽIĆ, n. dj. str. 247—254.

¹⁴⁷ ISTO, str. 421; ISTO, str. 254—261; J. VAJS, n. dj. str. 50—52.

¹⁴⁸ ISTO; ISTO, 262—266.

Četvrta knjiga većeg formata (152 x 205 mm) na 60 listova (120 stranica) izašla u Kožičićevoj tiskari u Rijeci bila je knjiga pod naslovom *Šimuna Kožičića Zadranina biskupa Modruškoga knjižice od' žitiê rimskih' arhiereov' i cesarov': od Petra i Juliê: daže do sadanih' Klimenta sedmoga i Karla petoga: let' gospodnih 1531*. Po običaju ostalih izdanja i ova knjiga ima na kraju (na 60. listu) kolofon koji glasi: *Štampane v Rici v hižah' prebivaniê gospodi)na Šimuna biskupa modruškoga... Va vrime vzveličenoga g(ospodi)na Mikule Jurišića kapitana ričkoga: Dan 25. maê: leto od' Krstova roistva 1531*. Ova još uvijek neproučena knjiga kratka je kompilacija povijesti rimskih papa i rimskih careva. Vjerojatno je to sažetak opširnije povijesti koju je Kožičić pripremio. O toj naime povijesti piše M. Sladović ovo: **»Sve vreme što je Šimunu od zvaničnih posalah preostajalo upotrebi on na pisanje i sastavljanje historije od 424 od sagrađena Rima do cesara Diokleciana, mnogokoješta o rimskih događajih i od crkvenih povestih, život sv. Klementa pape. Mnoga od ovih pisamah prepisao je Rafael Levaković arkbiskup ohridski i čuvalo se u arhivu spletskom zatim dojde u c. kr. knjižnicu bečku.«**¹⁴⁹ O toj svjetskoj povijesti biskupa Šimuna Kožičića pisanoj *»na glagoljici«* govorio je M. Sladoviću u Beču i Franjo Miklošić koji *»bijaše nakan izdavati ju, ali neimađaše novčane pomoći.«*¹⁵⁰

Knjiga *Od žitiê rimskih arhiereov' i cesarov'...* vrlo je zanimljiva i zbog svoje posvete trogirskom biskupu Tomi Nigru (humanisti i prijatelju Marka Marulića), u kojoj dolazi do izražaja Kožičićevo hrvatsko rodoljublje. U toj naime posveti Kožičić potiče Nigra **»da pospešni budeši složiti knjižice od' hrvacke zemle: i od' hvali nêje: kako smote prosili i molili. Ježe ako sporabljena (porobljena) jest nine od poganske ruke, imat ona ničože manje svoje hvali, ježe mnogie sut i velije, jakože vesi (znaš). Složi je ti, mi je hoćemo stlmačiti i činit' štampati, da i nas o sem ne okrivet, iže po nas budut...«** Iz rečenog može se zaključiti kako je Kožičić imao u planu tiskati također hrvatsku povijest, ali do njezina izdavanja nije došlo.¹⁵¹

U Kožičićevoj tiskari u Rijeci izašla je još jedna mala knjižica od 16 stranica (66 x 117 mm), koju Zvonimir Kulundžić naziva *Psaltir* po latiničkom naslovu na prvoj stranici,¹⁵² a za koju Vj. Štefanić drži da *»ima biti neki mali bukvar s molitvama, ali koje izdanje. Pomišljamo na neprovjerenu vijest da je Kožičić bio izdao i jedan Bukvar na Rijeci 1531.«*¹⁵³ Prema A. Nazor ta bi knjižica bila *Kožičićev Bukvar*. Ona naime drži da je *»Šimun Kožičić u svojoj glagoljaškoj stampariji u Rijeci, izdao uz četiri dosad poznate knjige i Bukvar, koji je nazvao Psaltir, i to vjerojatno kao prvu knjigu god. 1530.«* Prema istoj autorici sadržaj Kožičićeva Bukvara ne razlikuje se od sadržaja sličnih latinskih *»Paternoster«* abecedarija kojima je bio cilj da služe i za vježbu u čitanju i za učenje molitava (na 2. listu ispod naslova *Psaltir*, pisano glagoljskim slovima, dolazi glagoljska azbuka i zatim slijede razne molitve i psalmi).¹⁵⁴ Bilo kako nazvali tu knjižicu, to bi svakako bila peta poz-

¹⁴⁹ M. SLADOVIĆ, 145–146.

¹⁵⁰ ISTO, 145.

¹⁵¹ Uspor. VJ. ŠTEFANIĆ, n. dj., str. 421–422; ZV. KULUNDŽIĆ, n. dj. 266–270.

¹⁵² Uspor. ZV. KULUNDŽIĆ, str. 270–274.

¹⁵³ Uspor. Berčićeva zbirka glagoljskih rukopisa i štampanih knjiga u Lenjingradu (IVAN MILČETIĆ), Radovi, knj. 2, 1955, str. 127, bilj. 12 ff; ZV. KULUNDŽIĆ, str. 274.

¹⁵⁴ A. NAZOR, *Kožičićev Bukvar*, Slovo 14, str. 121–128; ZV. KULUNDŽIĆ, str. 274 i bilj. 179 (str. 301).

nata knjiga iz glagoljske tiskare u Rijeci. Zvonimir Kulundžić u svojem radu o djelovanju riječke tiskare — prema podacima Iv. Milčetića o Berčićevoj ostavštini¹⁵⁵ — drži da je u toj tiskari izašla još jedna knjižica »*Od bitija redovničkog*« (1531), dok Vj. Stefanić misli da bi to imalo biti gore spomenuto djelo: *Od žitié rimskih arhiereov i cesarov* od 1531.¹⁵⁶ Knjižica »*Od bitija redovničkog*« je pronađena 1966. i nalazi se u Lenjingradu, u Publickoj biblioteci Saltykova-Ščedrina.

Time bi bila iscrpljena djelatnost glagoljske tiskare u Rijeci, kojoj je začetnik i duša bio modruški biskup Šimun Kožičić i koji je jedini za ovaj svoj pothvat trošio velike novčane svote te korigirao i redigirao knjige. On ih je priredio, sastavio, preveo na hrvatski jezik. On je popovima-glagoljašima dao tri liturgijske knjige (Misal, Gospin oficij i Mali ritual), dvije crkvenog značaja (Psaltir, Bukvar) i »*Od bitija redovničkog*« te povijesnu knjižicu »*Od žitié rimskih arhiereov i cesarov*«. Kožičić je tim svojim radom veoma zadržao ne samo popove-glagoljaše već također i hrvatsku glagoljašku stvar uopće. Kožičić se god. 1533. ne nalazi više u Rijeci. Povukao se u svoj rodni Zadar, gdje je umro god. 1536.¹⁵⁷

2. — Poput modruškog biskupa Šimuna Kožičića i drugi će senjsko-modruški biskupi, svaki na svoj način, nastojati da svoje popove glagoljaše opskrbe liturgijskim i drugim glagoljskim knjigama. Tako npr. Valentin Putanec drži vjerojatnim da je modruški biskup *Nikola Modrušanin* (1461.—1480.)¹⁵⁸ »*mogao biti i inicijator čitavog ovog posla*«, tj. da je biskup Nikola obavio sve radove i pripreme u vezi s tiskanjem glagoljskog misala od god. 1483. (tzv. Prvotisak). Ovo svoje mišljenje potkrepljuje slijedećim razlozima:

1) U jednom primjerku inkunabule od god. 1483. — Prvotisak — koji se čuva u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu našao je napis NOEMIL koji je on pročitao ovako: *Nicolaus Ordinis Eremitarum Modrussiae Impressit Loco*, što prevedeno na hrvatski znači: ovu knjigu (koje se kolofon nalazi neposredno ispred ovog zapisa) tiskao je u mjestu Modrušu¹⁵⁹ Nikola redovnik reda pustinjaka (vjerojatno pavlinac ili augustinac). Taj biskup Nikola vjerojatno je onaj opat Nikola Kotoranin koji se spominje god. 1457. u Modrušu i kojeg je prof. Stefanić poistovjetio sa svetolucijskim opatom Nikolom,¹⁶⁰ a koji je kasnije postao i modruškim biskupom. Inače je isti Nikola poznat kao istaknuti humanist, diplomat i ljubitelj glagoljaške liturgije. Većinom je boravio u Italiji.

2) Biskup Nikola Modrušanin poznat je nadalje kao dobar glagoljaš i žestoki branitelj glagoljice protiv onih koji vele da ona uopće nije potvrđena od Svete Stolice. Takva tvrđenja neprijatelja glagoljice strašno su uznemirila sve u modruškoj biskupiji. Stoga da umiri svoj glagoljaški kler, biskup Nikola piše modruškom kaptolu i svojem kleru pismo pisano glagoljicom, u

¹⁵⁵ Vidi bilj. 153.

¹⁵⁶ ISTO.

¹⁵⁷ Uspor. M. SLADOVIĆ, str. 146; VJ. STEFANIĆ, n. dj. i ZV. KULUNDŽIĆ, n. dj.

¹⁵⁸ M. SLADOVIĆ, 143—144, dok V. PUTANEC, n. dj. str. 67 ima g. 1460—1480.

¹⁵⁹ *Modruš*, sjelo modruške župe, a od god. 1460. i sjedište novoosnovane krbavsko-modruške biskupije. Nakon Krbavske bitke (1493) bilo je sjelo iste preneseno u Novi Vinodolski (Uspor. M. BOLONIC, Crkveni . . .).

¹⁶⁰ VJ. STEFANIĆ, Opatija . . . , str. 33.

¹⁶¹ Vidi bilj. 59.

kojem najodlučnije odbija takve tvrdnje. Budući da je to pismo od posebnog značenja za našu stvar, jer se radi o glagoljskom bogoslužju u senjsko-modruškoj biskupiji kao i o držanju senjsko-modruških biskupa prema njemu, donosim ovdje pismo u cijelosti:

»Mikula, po božjoj volji i Stola Apostolskoga milostju biskup Modruški i Krbavski, Špurlita i Toldaie i Amerije i pročaja Guvernatur, pišem Kapitolu i Kleru Crkve Modruške spasenje va svih spasitelno. Smete se va mni srce moje, i tisu se va mni utroba moja svrhu brige ljudi mojih. Najdoh gorka i žestoka suprotivnika, ki od tolika vrimenta nepresta briže i mantraje sriće i telesa vaša; tolikoje govorim, da je žestoka i divja ruka turačka po tolikih smrteih i brigah i raspeh i toliki prolitji krvi nevoljnih ljudi ku ste poznali, da ča je veća žalost, da se najde veće žestok i krudel obiteljanin, neprijatelj znanac i domaći moj, s nami kupno jede kruh, ki, ne vim ke oholosti ali smenosti duha nemilostivoga nadahnut, smel jest smesti misli i srca vaša, mir crkveni razlučuje, običaj crkveni nepravednu smenostju ispravljuje, a ne ču reći, smućuje, govoreći, da oblast svetih služab našega jazika otačaskoga od crkve katoličanske ni potvrđena, kad bi on svih naukov i naredab vere hristjanske ali svetih otac plni nauk držal... a da bi je čtal i ljubeznivo procinil, za isto bi našal, da ono ča je od svetih otac pohvaljeno, od toliko vikov, nastojećim ljudem narejeno, nijednih listov i nijednih bul i nijednoga novoga potvrđenja ne potribuje. A navadna je sveta rimska crkav vse nauke i naredbe svih svetih navlastito je presvetih četirih doktorov svojih časno prijati i prijamši stanovito braniti. A po tom oci, budući skupljeni v koncilii, razlike običaje crkvene, ke su naredili sveti biskupi, i njih prominiti ne smiše, pače pod veliku penu prokletstva narediše, da vsaki svoje crkve navadne običaje ima svršeno obrdržavati i da ih nima prez dopušćenja papina nikako prestupiti, kakono je crkva od istoka svoje običaje i svoje služenje uzdržala, ča je mnogo različito od crkve zapadne, i kakono v Galiciji mnogo osobujna jesu dopušćena, takoje v Jermaniji, ča se govore Nimci, i Panoniji, Iberiji i Angliji, tolikoje u mnogih inih vladanjih nike crkve vlašće službe i običaje crkvene vele različito držu preza vsakih bul i pisam i potvrđenja stola apostolskoga; i kakono rimska crkav raduje se o narejenji svetoga Grgura i inih otac svetih, takoje se raduje istočna crkav o narejenji Grkov svojih, i tako se raduje mediolanska crkav o narejenji svetoga Ambrožija u služenji mis i v službi korizmenoj, ča mnogo jest različito od crkve rimske i takoje mnogim crkvam po Hrvatih i Dalmaciji običaje i uredbe od svetoga Jeronima¹⁶¹ narejene sveta mati rimska crkav jest vele časno prijala i po nijedno vrime od nikogare ni v tom smetenja prijala, ča je on, od svetih dokturi poglavitiji, nadahnut duhom svetim na utišenje nenaučenih ljudi razumno naredil, nasliduje svetoga Pavla apostola, koga knjige biše čtal poklex.¹⁶²

Za to pismo biskupa Nikole o zakonitoj porabi glagoljice u modruškoj biskupiji i uopće po »*mnogim crkvam po Hrvatih i Dalmaciji*«, koje se prije datiralo godinama 1477. — 1480.,¹⁶³ Putanec drži da je pisano upravo iza 30. travnja 1479., a to je baš ono vrijeme kada se već živo radilo na pripremama oko tiskanja glagoljskog misala od god. 1483.

¹⁶² L. JELIĆ, n. dj., XV saec., str. 17—18; I. KUKULJEVIĆ, n. dj. str. 107; Đ. SURMIN, n. dj. 261; NIKOLA ŽIĆ, Glagoljsko pismo Nikole Modruškoga, Slovo I, Zagreb 1952, str. 33—35.

¹⁶³ I. KUKULJEVIĆ i po njemu drugi imaju čak g. 1461—1470.

3) U dokaz svoga mišljenja Putanec iznosi također i dokaz o geografskoj upotrebi prve inkunabule od god. 1483. Do Putanca znalo se da se glagoljski misal od god. 1483. upotrebljavao u Istri, Vinodolu, Dalmaciji i na Krku. Međutim, on je iz naknadnih bilježaka u zagrebačkim primjercima ove inkunabule ustanovio da je ona bila upotrebljavana i na teritoriju krbavsko-modruške biskupije, a »to su R 313 A i R 313 B, koji su bili upotrebljavani na liniji Dubovac—Modruš i Otočac—Modruš«. ¹⁶⁴

4) I napokon činjenica što je iz analize kalendara misala od god. 1483. zaključio da je misal redigiran vjerojatno prije god. 1481.

I onda zaključuje: »Dakle, radove na misalu i pripreme u vezi s njime pomakli smo upravo u godinu, kad je Nikola još živ, pa je mogao biti inicijator čitavog ovog posla. Premda je i umro već 1480., možemo zamisliti, da je njegova uloga u ovom poslu bila odlučujuća. Možda, stoga, u zapisu NOEMIL imamo upravo kasniji spomen o tome, da je taj biskup, jer je umro kod augustinaca u Rimu, bio augustinac (odatle OE u zapisu NOEMIL) i da je dao tiskati ovaj misal od 1483. u Modrušu«. ¹⁶⁵

Što se pak tiče mjesta tiskanja PRVOTISKA iz god. 1483. Putanec ga postavlja u Modruš kraj Ogulina. ¹⁶⁶

I onda u vezi s time zaključuje: »Svakako, ako je ovaj misal tiskan u Modrušu, moraju se povući dva vrlo važna zaključka: on je tiskan u tiskari, koju su financirali pavlini, jer su tada pavlini bili jedina jača i bogatija crkvena institucija na području krbavsko-modruške biskupije, ili ako ga nisu tiskali pavlini, moramo zaključiti, da su pripremni poslovi oko tiskanja misala od 1483. i financijska sredstva za to bili osigurani već prije smrti Nikole Modruškoga (1481), i to zbog toga što su prilike na modruškoj stolici upravo 1480. postale takve, da su najmanje mogle pogodovati pokretanju akcija oko tiskanja misala od god. 1483.« ¹⁶⁷

I na koncu — u vezi s rečenim — primjećujem da Zvonimir Kulundžić kategorički tvrdi da je MISAL od god. 1483. tiskan u glagoljskoj tiskari u Kosinju kao i BREVIJAR iz god. 1491. ¹⁶⁸ I u izdanju MISAL 1483. (Zagreb 1971.) Z. Kulundžić ponavlja svoje ranije izneseno mišljenje i ponovno zaključuje: »Svi izneseni podaci govore da je ovaj MISAL morao biti tiskan u Kosinju, dakle na našem autoktonom hrvatskom glagoljaškom terenu...« ¹⁶⁹ I Mladen Bošnjak zastupa mišljenje, »da je naš glagoljski prvotisak tiskan negdje na hrvatskom području, a ne u inozemstvu«, te u prilog svoga mišljenja iznosi sedam razloga. ¹⁷⁰ Prema analizi sadržaja i jezika Marije Pantelić predložak prvotiska nastao je u Istri. Ona iznosi samo hipoteze o krugu ljudi koji su mogli izvesti štampanje, ali ne govori o mjestu tiskanja. ¹⁷¹

3. — Prema nekim indikacijama i nasljednik biskupa Nikole Kotorantina na modruškoj stolici, *Kristofor Dubrovčanin* (1486./1480. — 1499) koji je bio od pape Siksta IV. (1471. — 1484.) god. 1480. imenovan i posvećen za

¹⁶⁴ V. PUTANEC, n. dj. str. 53.

¹⁶⁵ ISTO, str. 67—68.

¹⁶⁶ ISTO, str. 59.

¹⁶⁷ ISTO, str. 68.

¹⁶⁸ ZV. KULUNDŽIĆ, n. dj. str. 198.

¹⁶⁹ ISTI, O mjestu i tiskanju ovoga misala, MISAL 1483, Zagreb 1971, str. LXIX—LXXIX.

¹⁷⁰ MLADEN BOSNJAK, O hrvatskom glagoljskom prvotisku, ISTO — str. XXXI—XLIV.

¹⁷¹ M. PANTELIC, Prvotisak glagoljskog misala iz 1483. prema misalu kneza Novaka iz 1368. Radovi Staroslav. instituta 6. Zagreb 1967, 5—108; JULIJE DEROSI, Korizmenjak Broza Kolunija i Misal 1483., Marulić VIII (1975), br. 1, str. 26—34.

modruškog biskupa ali je došao u Modruš tek god. 1486., tj. nakon smrti modruškog »obranog biskupa« fra Antuna, dominikanca.¹⁷² Njega naime V. Putanec dovodi u vezu s izdavanjem glagoljskog *Brevijara* iz god. 1491., tiskanog u Kosinju. To svoje mišljenje motivira slijedećim razlozima:

1) Prema zapisniku kanonske vizitacije senjsko-modruškog biskupa *Sebastijana Glavinića* (1630. — 1698.) od god. 1696. po Lici i Krbavi, proizlazi da su u Kosinju nekada bili tiskani glagoljski brevijari, koji su još u Glavinićevo vrijeme služili popovima-glagoljašima njegove biskupije za recitiranje božanskog oficija. Taj dio ove vizitacije na hrvatskom jeziku glasi: »**Odavle se stiže u Kosinj, kada prijeđemo brda i šume i spustimo se u nizine. Grad se nalazi na uzvisini. Od njega su preostale samo ruševine. Bogat je vodom i njegovi izvori nikada ne presušuju. Da je ovo mjesto bilo za kršćanâ, koji su tu obitali u prijašnja vremena, slavno i nadaleko poznato, dokaz su tiskani hrvatski brevijari, koji su ovdje tiskani, kao što se čita na kolofonu onih primjeraka koji sada služe glagoljašima za moljenje brevijara (kanoničkih časova). U ovom je kraju nekada narod Boga štovao u sedam crkava, od kojih je narod jednu preuredio i očistio da bi služila za dostojno bogoslužje ... Još i sada se vidi mjesto gdje je bio samostan pavlina.**»¹⁷³

2) U potkrepu svoga mišljenja, tj. da je brevijar iz god. 1491. tiskan u Kosinju pod nadzorom, u kompetenciji i eventualno u redakciji tadašnjeg krbavsko-modruškog biskupa Kristofora Dubročanina, Putanec donosi još jedan podatak — pismo franjevca Franje Glavinića (1585. — 1652.), upućeno 10. travnja 1626. Propagandi (Kongregaciji za išrenje vjere) u Rimu u pitanju tiskanja glagoljskih knjiga Franjo Glavinić pritom ističe potrebu suradnje ljudi iz raznih krajeva.

Odlomak toga pisma, koji nas ovdje posebno zanima, na hrvatskom glasi: »... te sam, dok sam vršio mnogo puta i mnogo godina službu franjevačkog ministra i apostolskog propovjednika u provincijama Bosni, Hrvatskoj i Kranjskoj, vidio, kako ljudi prekoravaju i kako odbacuju neka djela učenih i poštovanih osoba ni zbog čega drugog nego zbog toga, što su htjeli izgovarati više prema svojoj pokrajini nego prema općenitijem ili općem hrvatskom jeziku. I zbog toga ... ću nabrojiti neke pisce, i to ne da bih napao njihova vrijedna djela, koje ja osobno cijenim, nego da dokažem stvarnost njihove pokrajinske skučenosti: i tako na primjer Hrvatski misal, što je reformiran prema rimskome, od prečasnog monsignora Ivana Kožičića Zadrana biskupa, djela Marka Marulića Splitsanina, Psalmi Budinićevi, djela mons. Kristofora Dubrovčanina odbacuju Hrvati, Slaveni, Istrani, Kranjci i Bezjaki, jer

¹⁷² M. SLADOVIĆ, str. 144—145; V. PUTANEC, n. dj. str. 68—69.

¹⁷³ M. SLADOVIĆ, str. 37 (cijeli tekst vizitacije — str. 29—40); uspor. i V. PUTANEC, n. dj. str. 58. Taj pasus u latinskom originalu glasi:

»*Hinc* (tj. pošavši iz Pazarišta, Ostrovice i Hoteša) *montibus superatis* et *sylvis* ad inferiora descendendo pertingitur in *Kossin*. *Castrum* est in edito situm, rudera tantummodo supersunt. *Aquis* indeficientibus est dives. *Hinc* locum prioribus christianis fuisse celebrem, et late patientem foris et intus, indicio sunt impressa breviiaria illyrica uti legitur ad calcem eorum, quae nunc sacerdotibus glagolitis in recitandis horis canonicis serviunt, hic impressa. In septem templis prius Deum adorabat populus in hoc districtu, uno ex his pro divinis cum decentia obeundis expurgato, ubi cadaver aliquando tumulatum, repertum est cum integra, recentique una manu, aliis que partibus corporis in cineres redactis, ad pedem arae majoris profusae liberalitatis in egenos forsitan erit indicium. Superest adhuc locus monasterii eremitarum S. Pauli primi Anachoritae.

Od ovoga brevijara sačuvan je samo jedan primjerak — Biblioteca Nazionale di S. Marco u Veneciji (sign. 1235). O njemu je pisao VJ. STEFANIĆ — Rad JAZU 285. Zagreb 1951. str. 53—93 + XII tabela. Tu je obraden njegov Kalendar.

su ta djela rađena jedino na osnovi dalmatinskoga i dubrovačkoga govora. S druge strane Dalmatinci, Liburni i Istrani zabacuju djela Bosanaca, Bezjaka i Kranjaca...¹⁷⁴

U svom pismu Franjo Glavanić navodi slijedeća hrvatska djela: Kožičićev misal od god. 1531., Marulićeva djela (valjda Juditu, 1. izd. 1521), Budinićeve Psalme od god. 1582. i napokon djela *Kristofora Dubrovčanina*. Iz rečenog slijedi da je takva hrvatska djela pisao i neki pisac pod imenom Kristofor, Dubrovčanin. Međutim od posebne je važnosti u pismu činjenica da Glavanić daje Kristoforu Dubrovčaninu isti naslov kao i biskupu Kožičiću, tj. *Mons. (gnore)*, a ta se titula ovdje i inače daje prvenstveno biskupima. Iz toga V. Putanec zaključuje da se ovdje radi o »djelima« biskupa Kristofora Dubrovčanina budući da u čitavoj dalmatinskoj i dubrovačkoj književnosti ne postoji nikakav pisac Kristofor Dubrovčanin koji bi uz to bio ujedno i biskup, »a postoji u krbavsko-modruškoj biskupiji u godinama od 1486. do 1499. biskup Kristofor Dubrovčanin¹⁷⁵ moramo zaključiti, da se ovdje citiraju »djela«, koja je napisao ili izdao ili redigirao biskup Kristofor Dubrovčanin. Kako nam iz vremena od 1486—1499. nije poznato nijedno djelo, koje bi izdao biskup Kristofor Dubrovčanin, a poznat nam je brevijar, koji je god. 1491. tiskan u Kosinju za vrijeme biskupa Kristofora Dubrovčanina, moramo zaključiti, da je brevijar od god. 1491. tiskan na inicijativu i, eventualno, u redakciji i nakladi biskupa Kristofora Dubrovčanina. Isto tako moramo zaključiti, da je taj podatak bio utisnut i na kolofonu tog brevijara, koji spominje Sebastijan Glavanić. I analiza kalendara brevijara od 1491. potvrđuje, da je redakcija ovog brevijara mogla biti izvršena za vrijeme Kristofora Dubrovčanina.¹⁷⁶

Iz svega rečenog V. Putanec zaključuje: »Dakle, 1491. godine bila je u Kosinju tiskara, koja je po naređenju biskupa Kristofora tiskala brevijar za potrebe glagoljaškog klera...«, i to u tiskari pavlina koju su pavlini iza god. 1484. »mogli iz Modruša prebaciti u Kosinj (zbog sigurnosti od Turaka?). Možda je tiskara prebačena u Kosinj baš u zadnji čas pred dotiskivanjem brevijara, uzmemo li u obzir da su baš oko 1492. u Kosinjskom kraju došli do jačeg utjecaja te dobili samostan u Zažićnu.¹⁷⁷

Da navedemo ovdje još i jedno drugo mišljenje, tj. što o glagoljskoj tiskari u Kosinju misli Z. Kulundžić. On u svojim djelima govori redovito o

¹⁷⁴ Uspor. STARINE 24, JAZU — Zagreb 1891, str. 12—13; V. PUTANEC, n. dj. str. 64. — Rečeni odlomak u talijanskom originalu glasi:

«... in quanto che essercitando molte volte et anni l'uffitio del Ministro et Predicatore apostolico nella Provincia di Bosna, Croatia et Carniola, ho visto et sentito tassare et quasi ributare alcune opere di persone letterate et gravi, no per altro, se no perchè hano voluto pronuntiare più secondo la loro provintia particolare che secondo l'idioma Illirico più comune, overo universale. Et in questo proposito... nominarò alquanti, no per biasimare l'opera loro virtuose, qual honoro, ma per dimostrarne la realtà del puoco spaccio loro: et così il Missale Illirico riformato secondo il Romano del Rmo. Msg. Gio Cosicich Zaratino Vescovo, l'opera di Marco Marolo Spalatino, i Salmi di Budineo, l'opera del Mons. Cristoforo Raguseo, da Croati, Slavi, Istriani, Carni et Bezziachi sono tralasciate per ritrovarsi solo al parlar Dalmatino et Raguseo inclinate.

Dall'altra parte l'opera di Bosnesi, Bezziachi et Carnioli, da Dalmatini, Liburni et Istriani sono neglette...»

Za *Bezjake* piše V. PUTANEC: »... uspor. što kaže Megiser 1603: »Besiatia (lingua est) quae propria est Sclavorum Hungariae conterminorum«, (str. 64. bilj. 49).

¹⁷⁵ Za biskupa Kristofora Dubrovčanina uspor. M. SLADOVIĆ, I. CRNČIĆ, te J. VAJS, Najstariji misal, 22, gdje se donose bilješke iz kojih izlazi da je Kristofor umro u Novom Vinodolskom 29. siječnja 1499. i da je za svoga boravka u Rimu bio u službi Julijana della Rovere. Uspor. i I. MILČETIĆ, Hrvatska..., str. 12—13; SURMIN, str. 426—427.

¹⁷⁶ V. PUTANEC, n. dj. str. 65—66.

¹⁷⁷ ISTO, str. 66—67. — O samostanu pavlina u Kosinju vidi sprijeda u pismu Fr. Glavanića; a o onom u Zažićnu v. M. BOLONIC, Crkveni..., str. 306—308.

samo jednoj tiskari, tj. o onoj u Kosinju, u kojoj je tiskan ne samo *Brevi-
jar* od god. 1491. već također i *Misal* iz god. 1483. Prema njemu »osnivač gla-
goljaške štamparije u Kosinju mogao je biti (što se meni čini najvjerojatni-
jim) Anž Frankopan VIII Brinjski, koji je kao venecijanski čovjek, živio
dulje vremena u Veneciji, upoznao tu novu tehničku tekovinu i prenio je i u
svoju djedovinu. Taj Anž Frankopan je bio veoma važna historijska ličnost,
koja je stajala na čelu borbe protiv kralja Matije Korvina — vodeći čitave
regularne ratove — a koji je uz to bio i veoma pobožan i neobično darežljiv
prema crkvama, o čemu su se sačuvali mnogi podaci u pojedinim sačuvanim
nam poveljama«. ¹⁷⁸

A kao dokaz za to iznosi njegovu darežljivost prema crkvama te u tom
smislu piše: »Ako je on istaknutim crkvama i samostanima davao razne veli-
ke poklone, onda je više nego logičan zaključak, da je on i manjim crkvama
davao isto takve poklone... A među takve poklone su spadale baš crkvene
knjige, koje, sve da je on i htio, nije mogao kupiti u Veneciji, jer tamo gla-
goljaških knjiga nije ni moglo biti... Izvan svake sumnje je, da je pobuda za
rezanje glagoljskih slova morala doći sa strane nekog hrvatskog velikaša —
a to je, prije svih drugih mogao biti Anž Frankopan VIII Brinjski... ¹⁷⁹

4. — Tragom glagoljskih tradicija senjsko-modruških biskupâ (Nikola
Modrušanin, Kristofor Dubrovčanin, Šimun Kožičić Benja) poći će i senjski
biskup *Ivan Krstitelj Agalić* (1617. — 1649.), do god. 1640. i upravitelj mod-
ruški, a od god. 1640. senjsko-modruški biskup. ¹⁸⁰ Ovaj učeni biskup, inače
redovnik augustinac ¹⁸¹ i doktor bogoslovlja, bio je poput svojih predšasnika
ljubitelj glagoljice te je brižljivo skrbio da svojim glagoljašima pribavi pot-
rebne glagoljske knjige. O njemu nam je zabilježio M. Sladović ovo: »**Braj
Ivan sazove 1624 sinod u Bribir, gdje mimo dušepašnih potreboćah o pretis-
kanju glagoljskih liturgičkih knjigah, kojih veliki nedostatak biaše, dorazno
radišaše. Istina naštopao je na Reci Ivan VI, Gospodnetić mnogo
glagoljskih crkvenih knjigah al ih starina potroši toga radi su u do-
govoru bosanski biskup Tomko Mrnjavić i braj Ivan Agalić kod rimskog pape
oba to radili da im se pretresanje, popravljanje i pretiskanje svojih trebnih
knjigah dozvoli, što je Urban VIII, veliki ljubitelj slovenskoga u Pojadarju na-
roda radostno dopustio. Agalić naloži taj posao braj Franku Glaviniću samos-
tana trsatskog koji na tu svrhu domaće eksemplare i dva Truberova (glagolj-
ski i ćirilski) u Gradcu našasta upotrebi. Urban VIII. izdade troškom i tiskom
Propagande misal i breviar glagoljski što je braj Rafael Levaković ne brez
Glavinića u Rimu priredio. Radi ovog dobročinstva staviše pojadarski Sloveni
Urbanu VIII. spomenik s napisom njegovih za nje zaslugah u Rimu u crkvi sv.
Jeronima 1630.**« ¹⁸²

Toliko o tome M. Sladović u svojoj povijesti senjsko-modruške biskupije.
Premda u prednjem Sladovićevom izvještaju ima nekoliko uočljivih pogre-
šaka, ipak izvještaj sadrži povijesnu činjenicu da je senjski biskup Agalić

¹⁷⁸ ZV. KULUNDŽIĆ, n. dj. str. 198.

¹⁷⁹ ISTO.

¹⁸⁰ M. SLADOVIĆ, str. 107—108, 152.

¹⁸¹ O augustincima v. M. BOLONIC, *Crkveni...* str. 308.

¹⁸² M. SLADOVIĆ, str. 108.

— zabrinut za glagoljsku stvar — učinio sve potrebno da svojim glagoljašima pribavi potrebne liturgijske knjige.

Ne stoji tvrdnja (ali to nije samo Sladovićeve pogreška već također i drugih), da je glagoljske crkvene knjige koje su bile tiskane na Rijeci, »*al, ih starina potroši*«, tiskao senjski biskup Rabljanin Ivan de Dominis (1537—1541), rečeni Gospodnetić, jer o takvoj njegovoj djelatnosti nema nigdje traga, već je istina da ih je tiskao modruški biskup Šimun Kožičić Benja, kako smo već vidjeli.¹⁸³

Drugo što treba ovdje napomenuti jest činjenica da rečena biskupijska sinoda u Bribiru — prema izvorima — nije bila god. 1624. nego vjerojatno već god. 1622.¹⁸⁴

Bez obzira na to, povijesna je istina da je senjsko-modruški biskup Ivan Krst. Agalić držao biskupijsku sinodu u Bribiru — vjerojatno god. 1622. — i da se na njoj raspravljalo o potrebi tiskanja novih glagoljskih knjiga »*kjih veliki nedostatak biaše*«, osobito misala i brevijara. Budući da su one tiskane na Rijeci — u Kožičićevoj tiskari — bile već nestale. Istina je, također, da je biskup Agalić zamolio franjevca s Trsata Franju Glavinića, provincijala bosansko-hrvatske provincije, da priredi za tisak glagoljski misal i brevijar i da je on taj posao — možda i nepotpuno — i obavio, na čemu je on, kako izgleda, radio već od god. 1620. Stoga je Glavinić zainteresirao papinskog nuncija u Grazu kardinala Borghesea za potrebu tiskanja novih glagoljskih knjiga za popove glagoljaše.¹⁸⁵ Zatim je u vezi s time kardinal Borghese za stvar tiskanja glagoljskih knjiga zainteresirao cara Ferdinanda II., koji je bio gorljiv katolik i koji je odmah odlučio da o svom trošku tiska nove glagoljske knjige koje su popovi glagoljaši toliko potrebovali. Stoga odmah zamoli provincijala Glavinića da mu predloži troškovnik u tu svrhu. Međutim, kad je Glavinić god. 1621. dostavio caru na uvid troškovnik u vezi s tiskanjem glagoljskih liturgijskih knjiga, car odustane od svoga nauma, vjerojatno zbog velikog iznosa. Ipak je car htio stvar svakako poduprijeti i zato naredi da se bivša hrvatska protestantska tiskara iz Uracha, koja je ležala konfiscirana u Grazu, prenese u Rijeku. I doista, rečena tiskara bila je preko Ljubljane prenesena u Rijeku. I s time u vezi Glavinić se bio dao na priređivanje glagoljskih misala i brevijara — u nakani da se oni tiskaju u Rijeci.¹⁸⁶

Međutim, koliko se može razabrati iz pisanih izvora o ovom predmetu, stvari su tekle posve drukčije. Naime, god. 1622. osnovana je u Rimu Kongregacija za širenje vjere (Congregatio de propagande fide — Propaganda) koja je također preuzela i brigu za tisak glagoljskih liturgijskih knjiga za hrvatske glagoljaše. Rečena konfiscirana protestantska glagoljska tiskara neko je vrijeme ležala neiskorištena u riječkom kaštelu budući da Glavinić nije imao potrebnog novca da je preuzme i započne s radom. Stoga je car Ferdinand II. god. 1625. rečenu glagoljsku tiskaru (slova i sve drugo) dao na raspolaganje Kongregaciji za širenje vjere (Propagandi) i naredi da se u međuvremenu preda na čuvanje kapucinskom samostanu u Rijeci.¹⁸⁷

Kako Kongregacija nije odmah donijela konačnu odluku o prijenosu tiskare iz Rijeke, Glavinić, zauzet za glagoljašku stvar, pokuša tiskaru zadržati

¹⁸³ IV/1 u I. dijelu.

¹⁸⁴ Uspor. VJ. STEFANIĆ, Glagoljača... 424, i Glavinićevo pismo — bilj. 188.

¹⁸⁵ Pismo kard. Borghese od 12. III. 1621, STARINE XXIV, str. 2.

¹⁸⁶ Pisma kard. Borghese od 24. V i 20. VI. 1621 i druga, STARINE XXIV, str. 2—5.

¹⁸⁷ ISTO, str. 5—8 — pisma bečkog nuncija Carla Caraffa kard. predstojniku Propagande od 2. XII. i 24. XII. 1625. i dr.

u Rijeci. Stoga je pismom od 11. siječnja 1626. preko nuncija u Beču želio informirati Kongregaciju o cijeloj problematici tiskanja glagoljskih knjiga za glagoljaše Dalmacije, Hrvatske, Slavonije, Liburnije, otoka i priobalnih mjesta Jadranskog mora (djelomično) i cijelog Vinodola, koji služe misu, govore božanski oficij i dijele sakramente na staroslavenskom jeziku (*Nella Illirica, ovvero Slava*). U tom pismu Glavinic posebno ističe potrebu tiskanja glagoljskih knjiga, osobito misala i brvijara, jer je prošlo već 96 godina od kada su bile zadnji put pretiskane. U tom pismu također navodi kako je otprilike pred tri godine bio zamoljen od popova glagoljaša (sakupljenih na biskupijskom sinodu u Bribiru, op. M. B.) i naroda da preuzme posao oko izdanja tih knjiga. On je udovoljio njihovoj molbi i velikom marljivošću i trudom priredio je misal za tisak posavjetovavši se sa stručnjacima i iz drugih krajeva.

U pismu Glavinic posebno izvješćuje Kongregaciju o tiskarskom priboru što se nalazio na Rijeci te kako mu je car dao tiskaru određivši da mu gradska komora osigura novčana sredstva za majstore, papir i ostalo potrebno u vezi s tiskanjem knjiga. Međutim, komora mu nije nikada ništa dala, a on ne može pronaći drugdje potrebnih novčanih sredstava. I zato je sva stvar zastala. Da je imao potreban novac, bila bi već stvar gotova, kao što je gotov i prijevod u njegovim rukama. Nadalje u svom pismu Glavinic obavješćuje Propagandu da se radi o tiskarskom priboru koji se nalazi u 24 sanduka i koji je nešto oštećen i manjkav. Slova su glagoljska i ćirilska. Glaviniceva je želja da se reforma knjiga obavi u Rijeci, koja je gotovo u sredini »ilirskih« pokrajina. Ako se pak mora prenijeti drugamo, Glavinic predlaže da se ne prenosi dalje od Ancone, jer bi za raspačavanje knjiga iz Rima bio dvostruk trošak.¹⁸⁸

Međutim je u međuvremenu u Rimu određeno, i to na inicijativu Ivana Tomka Mrnavića, da se rečena tiskara iz Rijeke prenese u Rim, gdje će se tiskati glagoljske knjige — misal i brevijar. Istodobno bio je Glavinic pozvan da dođe u Rim te da sa sobom donese svoje glagoljske prijevode misala i brevijara.¹⁸⁹ Primivši Propagandino pismo, Glavinic odgovara pismom od 10. travnja 1626. U tom pismu prije svega ističe svoje veliko zadovoljstvo što je Kongregacija nakanila tiskati misal i brevijar na staroslavenskom jeziku, tako potreban »ilirskom« narodu. Zatim izražava svoju spremnost da dođe u Rim, ali ističe poteškoće u pitanju reforme glagoljskih knjiga zbog tekstovnih potreba i zbog ujedinjavanja svih naših dijalekata, posebno zbog pokanjanja »ilirskih« riječi za razne teološke pojmove. Stoga Glavinic misli kako bi radi tog ujedinjavanja bila potrebna suradnja 4—5 naših ljudi iz raznih

¹⁸⁸ STARINE XXIV (1891), str. 10—11; uspor. i VI. STEFANIC, n. dj. str. 423—424. — «... Nella Illirica ovvero Slava, antichamente detta sarmatica lingua, si celebra la Messa, dicono li divini officij, et si amministrano li smi. Sacramenti per Dalmatia, Croatica, Slavonia, Liburnia, Isole et luochi marittimi del Adriatico in parte però et per tutto il Vinodol esclusivamente; ma perchè sono scorsi già anni 96 che quelli Missali et breviarij non sono stati reformati ne restampati, il che fu avanti concilio molto tempo, sicche contengono errori essenziali et mancamenti di rubriche, et altre agionte necessarie. Stante questo, già tre anni sono in circa, che quelli Religiosi et fedeli del Illirico mi pregano, acciò prendessi io questo assonto di riformarli; così feci, et con diligenza et fatica grande ho reformato et riscritto tutto il messale et consultatolo con gli più periti di quelli regni...»

«... Iddio mi è testimonio, se havessi tanto agiuto di quanto si ricercava, già sarebbe finita la opera in stampa, come è già tradota, et si conserva nelle mie mani. / Stava bene, che detta riforma si facesse a Fiume, poichè e quasi nel centro di questi centri Illirici, ma tutta via se si haverà di trasportare, V. S. Illma et Reyva. dij opera, acciò non passi Ancona...»

¹⁸⁹ STARINE XXIV, str. 7 — pismo bečkog nuncija Caraffe od 1. IV. 1626. — «... Ho appresso scritto al Pre Glavinich, che la Sacra Congregazione comanda, che lui se ne debba venir a Roma menando seco i Messali et Breviarij da lui emendati, perchè da V. S. Illma, egli riceverà gli ordini precisi...»

krajeva da jezik knjige ne bi ispao jednostran, kako je to bilo u dotada tiskanim knjigama (kao npr. u Kožičićevom misalu, u djelima Marka Marulića, Šime Budinića, mons. (biskupa) Kristofora Dubrovčanina) kojima se u raznim krajevima prigovaralo zbog jezika te ih nisu htjeli upotrebljavati.¹⁹⁰ A suradnjom 4—5 stručnih osoba mogao bi i posao biti brže gotov. On će ljude pronaći, samo neka im Kongregacija osigura putne troškove.¹⁹¹ Kako je svršio ovaj Glavinićev prijedlog, iz izvora nije poznato.

Međutim, tiskara iz Rijeke prenesena je iste godine (1626.) preko Ancone u Rim i tako je postala sastavnim dijelom Propagandine poliglotske tiskare u kojoj će kasnije biti tiskane sve glagoljske knjige — tiskane u Rimu do kraja XVIII. stoljeća. Glavinić se međutim povukao, a na njegovo mjesto dolazi franjevac, Rafael Levaković (1590. — 1649.), i to na preporuku samog Glavinića. Levaković je postao glavnim Propagandinim radnikom na reviziji glagoljskih liturgijskih knjiga, u kojoj reviziji prevladava ruska redakcija crkvenog jezika. Stvar s tiskanjem glagoljskih crkvenih knjiga polako je napredovala zbog nestašice potrebnog novca. Ipak, izlazi napokon god. 1631. u Rimu *glagoljski Misal* u ruskoj redakciji o. Rafaela Levakovića, i to troškom Propagande, a po zapovijedi pape Urbana VIII. *Glagoljski Brevijar* (Casolov), isto u redakciji Rafaela Levakovića, izaći će tek god. 1648. — troškom Propagande a po zapovijedi pape Inocencija X.¹⁹²

Senjsko-modruški biskup Ivan Krst. Agalić umro je u Rijeci 30. listopada 1649. i prema svojoj želji bio je pokopan u trsatskoj bazilici pred oltarom sv. Petra.¹⁹³ Iz toga možemo zaključiti da je biskup Ivan Krst. Agalić — makar i nakon dugog čekanja — ipak imao sreću vidjeti ispunjenu svoju vruću želju da svojim popovima glagoljašima pribavi barem najpotrebnije glagoljske knjige — Misal i Brevijar.

5. — Na koncu XVII. i na početku XVIII. stoljeća ponovno će se osjećati nestašica crkvenih glagoljskih knjiga, osobito misala i brevijara. Stoga će »jedan od najučenijih biskupah što su na senjskoj stolici sedili« *Martin Brajković* (1699.—1704.), plemić brinjski, koji je svršio »latinske škole kod jezuitah na Reci a filozofiju i teologiju u Gradcu« odmah na početku svoga biskupovanja tražiti od Sv. Stolice da se ponovno tiskaju crkvene knjige za popove glagoljaše.¹⁹⁴

U vezi s tim njegovim nastojanjem donosim ovdje nekoliko pasusa iz njegove relacije papi Klementu XI. iz god. 1701. o stanju senjsko-modruške biskupije, i to ukoliko se odnose na naobrazbu i školovanje senjskih glagoljaša kao i na ponovnu potrebu tiskanja glagoljskih liturgijskih knjiga. Donosim ih prema M. Sladoviću:

»... Moja je biskupija vrlo obsežna i razširena, velikim delom u stranah onomadne Turkom otetih, ali neima svećenikah učenih i koji bi latinskomu jeziku vešti bili' bilo za podučavanje naroda u stvarih od vere, bilo za vraćanje nesjedinjenih kojih množina imade... Bilo bi dobro kad bi se po dva klerika u kolegij ili kamo drugamo iz ove biskupije uzela te izučila, koji se vrativ se amo a dobro izučeni službu božju i dušah spasenje promakli: jere

¹⁹⁰ Vidi bilj. 174.

¹⁹¹ STARINE XXIV, str. 12—13; uspor. VJ. STEFANIĆ, n. dj., str. 424.

¹⁹² Uspor. VJ. STEFANIĆ, n. dj., str. 424; STJEPAN IVANČIĆ, Povjestne crtnice o samostanskom III redu sv. o. Franje po Dalmaciji, Kvarneru i Istri, Zadar 1910, str. 141.

¹⁹³ M. SLADOVIĆ, str. 108.

¹⁹⁴ Uspor. M. SLADOVIĆ, str. 114.

ovde neima seminara nikakva a i neće ga poradi slabe pomoći na skoro ni biti. Mogla bi se također bar dva svećenika iz ove biskupije u kapitul sv. Jeronima rimskih Slovenah primiti, koji bi se u toj pomoći na više nauke dali i nakon svršenih tečajah vratili i s vremenom bi sve drugi sledili, kao što je to s nekojimi, koji su u lovretskom kolegiju izučili, bilo.«

I onda Brajković dalje u relaciji nastavlja o potrebi tiskanja glagoljskih liturgijskih knjiga: »Sav kler treba za očitavanje službe božje i služenje sv. misah slovenske knjige a nema ih; i ako tomu tiskarna od propagande nasoro ne providi, morat će od službe božje jenjati, jere latinštini nerazumije nikako. A one knjige, što su sada u porabi, imadu mnogo pogrešakah i lišavaju se štenjah novih svetacah, pa ako neima jednoga u Rimu veštaka, koji bi ove pogreške izpraviti te nova štenja sastaviti znao, mogli bi prizvati iz moje biskupije Nikolu Maričića svećenika vešta latinskomu i staroslovenskomu (glagoljici) jeziku. Uzdržavati njega pako mogla bi ili svetočastna propaganda ili vitalište sv. Jeronima, kako se vašoj svetosti bolje svidelo bude...«¹⁹⁵

Iz rečenog se razabire kako je biskup Martin Brajković, sigurno i sam glagoljaš, kao senjski kanonik i »dvorski meštar i učitelj« — »u primorju na gospoštini grofa Baltazara Bačana«¹⁹⁶ ljubio svoje popove glagoljaše i skrbio za njihovu bolju naobrazbu te nastojao kako bi oni dobili potrebne im liturgijske glagoljske knjige, budući da su one koje su tada upotrebljavali bile već zastarjele te su trebale novu reformu i posebno nove oficije i u vezi s time i nova čitanja.

Kako je u Rimu bio primljen izvještaj senjsko-modruškog biskupa Martina Brajkovića o potrebi tiskanja novih glagoljskih knjiga i njegova molba da Propaganda pretiska nove liturgijske knjige (misal i brevijar), dakako ispravljene i s novim oficijima, iz izvora nam nije poznato. Međutim, poznato je da je za rečenog pape Klementa XI. (1700. — 1721.), kojemu je biskup Brajković poslao svoju relaciju god. 1701., izašao u Rimu god. 1706. troškom Propagande novi glagoljski misal u redakciji Splitsanina Ivana Pastrića, kanonika sv. Jeronima u Rimu. To je u stvari Levakovićev misal koji je tiskan god. 1631., s razlikom da mu je na kraju dodan prijevod nekih misa novijih svetaca.¹⁹⁷ Budući da je biskup Brajković umro već god. 1704., nije imao sreću dočekati to novo izdanje kojemu je sigurno i sâm pridonio svojom molbom u citiranoj relaciji.

U vezi s našim predmetom navest ću ovdje još jedan zanimljiv podatak koji nam govori o nastojanju senjskih biskupa da svojim svećenicima glagoljašima pribave liturgijske glagoljske knjige. Manojlo Sladović, govoreći u svojoj povijesti senjsko-modruške biskupije o senjsko-modruškom biskupu Ivanu Antunu vitezu Benzoniju (1731.—1745.), rodnom iz Rijeke (prije nego je postao biskupom — bio je arhižakan modruški), piše o njemu kako je bio posvećen za senjskog biskupa u Rimu i onda nastavlja: »Vrativši se

¹⁹⁵ M. SLADOVIĆ, str. 47—48; uspor. L. JELIĆ, *Fontes...*, XVIII saec., str. 3. — »... *Totus clerus in dicendo divino officio, et Missarum celebratione, Illyrici idiomatis libris utitur, quibus pene caret; et nisi ex typographiae de Propaganda Fide provisum fuerit, brevi a divinis cessare cogetur, cum Latini idiomatis peritiam non habeat*... Pro revisione et correctione librorum eorundem proponit: »*posset ex mea dioecesi evocari Nicolaus Marcich sacerdos latinae et Glagoliticae linguae sutis peritus*«. Uspor. i Farlati, *Illyricum Sacrum*, IV, 153.

¹⁹⁶ M. SLADOVIĆ, str. 114—115.

¹⁹⁷ STJ. IVANČIĆ, n. dj., str. 141.

u biskupiju dobije od propagande na dar množinu liturgijskih koje glagoljskih koje prostojezičkih knjigah naime misalah, breviarah, ritualah i bogoslovnih delah za svećenike po dušnoj pastvi... Njemu imamo zahvaliti red pevanja kano i podignuce tadašnjega klera na temeljitije znanje morala i crkvenih pravah, razprostranjenje latinskog jezika med klerom...«¹⁹⁸

Jasno je da je biskup Ivan Benzoni dobio rečene knjige na dar za svoje glagoljaše na temelju svoje posebne molbe.

6. — Nešto zbog pomanjkanja liturgijskih glagoljskih knjiga, a vjerojatno i zbog slabijeg poznavanja glagoljskog pisma, na području senjsko-modruške biskupije počelo je dolaziti sve više do nazadovanja staroslavenkog bogoslužja. To je osobito došlo do izražaja u XVII. i XVIII. stoljeću, kad su se svećenici onog kraja počeli služiti kod mise tzv. »šćavetom«.¹⁹⁹ »Šćavetom« zovu se one crkvene knjige koje su pisane pučkim hrvatskim jezikom zapadnoga narječja (tzv. »Pištule i Evanđelja«) i tiskane latinskim slovima mnogo puta već od XV. stoljeća pa do naših dana.²⁰⁰

Prema Dragutinu Kniewaldu šćavetom su se stvarno služili ne samo vjernici nego i mnogi svećenici i kod latinske i kod staroslavenke celebracije. Ono što se odnosi na vjernike, nisu pjevali ni staroslavenki ni latinski, nego hrvatski, tj. prema šćavetu.²⁰¹ Pod uplivom te prakse u senjskoj biskupiji i pavlini u Baški u svojoj crkvi sv. Kuzme i Damjana služili su se »šćavetom« već god. 1736. To će nam biti lako shvatljivo ako imamo na umu da je rečeni hospicij bio zapravo podružnica pavlinskog samostana Sv. Spasa u Senju.²⁰²

Imajući sve to u vidu, neće nam biti čudno što je sam biskup *Ivan Krsitelj Ježić* (1789—1833), rodom iz Novoga Vinodolskog, gdje je također i službovao kao župnik, kanonik i arhižakan,²⁰³ za potrebe svoga klera dao tiskati u Rijeci — u tiskari Karletzkoga — jedan takav »šćavet« god. 1824. Knjiga nosi naslov: *Epistole i evanđelja priko svega lita po redu misala rimskoga skupno s molitvama i blagoslovimi u jezik slovinski prinesena. 1824. U Rici, Pritiskana slovima Antona i Josipa Karletzkvy.* Veličina joj je: velika četvrtina na (6) + 316 + LXXXV stranica. Knjiga sadrži ne samo čitanja (epistole) i evanđelja nego također i druge misne molitve, blagoslove i pjesme za cijelu crkvenu godinu. Gradivo je raspoređeno prema misalu, samo nema predslavlja (prefacija) ni darovno molitve (»secreti«). Pored toga ima i lokalni proprium, tj. »Mise svetih u nikojih mestih«, u kojem se na dan 13. ožujka nalazi i misa »SS. Cirilo i Metodio bis. i isp.«, ali bez vlastitih molitava. Knjiga je tiskana latinicom, a pravopis joj se veoma približio fonetskoj gajici.

Na početku knjige nalazi se crkveno odobrenje tzv. »Imprimatur« u kojem biskup Ježić kaže: »**Budući da Epistole i Evanđelja s molitvama svetih**

¹⁹⁸ M. SLADOVIĆ, str. 119—200.

¹⁹⁹ Uspor. VJ. ŠTEFANIĆ, *Glagoljski...* Krka, str. 24.

²⁰⁰ Uspor. J. SETKA, n. dj. II, str. 184; VLADIMIR MAZURANIĆ, *Hrvatsko-pravni rječnik*, IX, 1423; STARINE 47, str. 213 i dr. Riječ dolazi od talijanske riječi *schiavetto* (= schiavo) mjesto slavoslavenski.

²⁰¹ DRAGUTIN KNIEWALD, *Hrvatski liturgijski jezik*, Služba Božja, IV (1964) Makarska, br. 201, str. 15—16; uspor. i JERKO BEZIC, *Razvoj glagoljaškog pjevanja na zadarskom području*, JAZU — Zadar, knj. V, 1973, str. 34.

²⁰² Uspor. M. BOLONIC, *Crkveni...*, str. 284—286.

²⁰³ M. SLADOVIĆ, str. 124—125.

i ferija i druge molitve zvane Ilirska knjiga »Šćavet«, ne sadrži ništa protiv vjere i dobrih običaja, ništa protiv Vladara i države, držimo u Gospodinu da se može predati javnosti. Dano u Novom Vinodolskom dana 10. kolovoza 1824. — Ivan Krstitelj, v. r., Biskup senjski i modruški ili krbavski.²⁰⁴

Ovom knjigom bile su zadovoljene potrebe senjske biskupije, ali se knjiga rabila i po sjevernoj Dalmaciji i na Kvarnerskim otocima.

U vezi s upotrebom »šćaveta« u senjsko-modruškoj biskupiji i u nekim drugim biskupijama moram ovdje još nešto reći. »Šćavet«, tj. upotreba živog hrvatskog jezika tiskanog latinicom, koji se osobito u prvoj polovici XVIII. stoljeća bio već toliko razmahao da je počeo ugrožavati samo bogoslužje na staroslavenskom jeziku, zabranio je već papa Benedikt XIV. svojom konstitucijom »Ex pastoralis munere« od 15. kolovoza 1754., za koju R. Rogošić kaže: »Ova svečana bula jest Magna charta glagoljizma.«²⁰⁵ U prvoj točki rečene bule papa Benedikt XIV. najstrože zabranjuje uporabu živog jezika u staroslavenskom bogoslužju i istodobno naređuje da svećenici glagoljaši, kao i redovnici bilo kojeg reda, koji se služe staroslavenskim jezikom u bogoslužju i glagoljskim knjigama (misal, brevijar) koje je tiskala Propaganda i koje su odobrili njegovi predšasnici ne smiju u misi i božanskom oficiju rabiti molitve ukoliko nisu odobrene od Sv. Stolice. U drugoj pak točki Benedikt XIV. naređuje biskupima na čijem se području upotrebljava staroslavenski jezik u bogoslužju, da budno bdiju nad provedbom rečenog u prvoj točki.²⁰⁶

Međutim, »šćavet« se i dalje rabio u nekim biskupijama pa je Kongregacija obreda dekretom od 5. kolovoza 1898. t. III, IV ponovno zabranila uporabu »šćaveta« u staroslavenskom bogoslužju. Ali provođenje tih odredaba o zabrani živog narodnog jezika kod celebracije bilo je skopčano s nemalim poteškoćama. Posebno to vrijedi za senjsku biskupiju. Kad je senjski biskup Juraj Posilović već god. 1893., dakle već prije citiranog dekreta Kongregacije obreda, naložio ponovno uvođenje crkveno-slavenskog jezika umjesto praksom u bogoslužje uvedenog šćaveta,²⁰⁷ naišao je pritom na velike poteškoće. Naime,

²⁰⁴ Uspor. JELIĆ, Fontes saec. XIX, str. 38—39; VJ. STEFANIĆ, Glagoljica . . . , 425. — Imprimatur u latinskom originalu glasi:

»Cum hoc Epistolarum et Evangeliorum cum Orationibus Sanctorum, feriarumque nec non ceterarum precum Volumen Illyricum »Schiavet« nuncupatum, nihil contra fidem et bonos mores, nihique contra Principem Supremum, Statumque contineat, praelo publico donari posse censemus in Domino. / Dabamus Novi in Vinodol hac die 10 Augusti 1849. Joannes Baptista m. p. Episcopus Segniensis et Modruvensis seu Corbaviensis.

²⁰⁵ Citirano prema J. BEZICU, n. dj. str. 205.

²⁰⁶ Uspor. L. JELIĆ, n. dj. str. 39—41 (saec. XVIII). — § 1. Cum itaque ex fide dignorum testimonio acceperimus, in Ritum Slavo-Latinum, quem felicis recordationis Praedecessor Noster Joannes Papa VIII. fidei ac religiosae Nationi Illyricae, una cum idiomate, quod nunc Slavum litterale appellant, et characteribus, quos Hieronymianos dicunt, adhibendum concessit, et successivis temporibus recolendae memoriae Praedecessores Nostri Urbanus VIII, et Innocentius X, dum Missale, et Breviarium eodem idiomate et characteribus, excudenda typis traderentur, iteratis vicibus confirmarunt; nonnullos irrepere abusos, Apostolicae Sedis intentionibus, institutisque contrarios, perniciosa aliquorum libertate, qui audent Missas, insertis Orationibus et precibus Slavo vulgari sermone conscriptis, componere, Initium quoque Evangelii secundum Joannem, et Psalmum Lavabo, eadem vulgari lingua, latinisque characteribus impressa, nulla desuper a Nobis facultate, et approbatione praebentia, sibi, aliisque Sacerdotibus legenda proponere. Idecirco ne hujusmodi abusos, . . . latius progrediatur; . . . volumus, praecipimus atque mandamus, ut Ecclesiastici omnes et Sacerdotes, . . . qui Ritum Slavo-Latinum profitentur, in Augusto Altaris Sacrificio, et in Horis Canonicis, aliisque Divinis Officiis persolvendis ac obeundis, . . . utque in posterum nemo ex praedicto Clero, in Missis celebrandis, aut in divinis Officiis persolvendis, Orationes et Preces, quae nostra, et Apostolicae Sedis auctoritate examinatae non fuerint, et approbatae, recitare, aut quorum modo adhibere audeat, seu praesumat.

§ 2. Quocirca Venerabilibus Fratribus Nostri Archiepiscopis, et Episcopis, in quorum Dioecesis Ritum Slavo-Latinum viget, committimus, atque injungimus . . . novitates omnes, irreptosque quoslibet abusos eliminare . . .

ta restauracija staroslavenskog jezika u bogoslužju u senjskoj biskupiji nije posvuda išla tako lako, osobito u Lici i u nekim drugim mjestima senjsko-modruške biskupije, što je dokazom koliko je šćavet imao jaku tradiciju u tim krajevima. Zbog toga je došlo čak i do pobuna vjernika, kao npr. u Perušiću, Klancu, Aleksincu i Ravljanima, te se u nekim mjestima u senjsko-modruškoj biskupiji moglo od šćaveta prijeći na staroslavenski tekst samo uz oružanu silu, tj. uz asistenciju *bracchii saecularis*.²⁰⁸

Iste godine (1824.), sigurno nastojanjem senjskog biskupa Ježića, bio je za potrebe senjsko-modruške biskupije ponovno izdan RIMSKI OBREDNIK na hrvatskom jeziku, što ga je već god. 1640. preveo Isusovac Bartol Kašić, a god. 1646. Propaganda tiskala.²⁰⁹ Isti *Obrednik* za potrebe senjske biskupije ponovno je bio tiskan god. 1859., i to nastojanjem i troškom senjsko-modruškog biskupa *Mirka Ožegovića*.²¹⁰

7. — I na koncu još nešto u potvrdu stare glagoljske tradicije u senjsko-modruškoj biskupiji. Već je bilo rečeno kako su nakon odobrenja staroslavenskog bogoslužja iz Rima (god. 1248. i 1252.) i procvata glagoljice u velikom području hrvatskog teritorija same biskupije i njihovi katedralni kaptoli ostale u latinaškim rukama tako da se u katedralama tih biskupija i dalje rabio latinski jezik u bogoslužju. Jedine su iznimke u tom pogledu bile senjska i modruška biskupija, u kojima je glagoljsko bogoslužje bilo tako duboko ukorijenjeno da su članovi senjskog kaptola i drugih kaptola na teritoriju prostrane senjsko-modruške biskupije kroz stoljeća — usprkos raznim poteškoćama uvijek glagoljali, tj. služili su misu i recitali božanski oficij na staroslavenskom crkvenom jeziku. I tako je jedina katedrala u Senju bila zapravo glagoljska katedrala. Tomu je pogodovala i činjenica što su senjski biskupi bili većinom domaći popovi-glagoljaši, što se ne može npr. reći za krčku glagoljašku biskupiju par excellence, gdje su biskupi kroz više stoljeća bili redom tuđinci, većinom Talijani.²¹¹

O toj stoljetnoj glagoljaškoj tradiciji — uz već prije rečeno — navest ću ovdje još dva svjedočanstva novijega datuma, tj. iz početka XIX stoljeća.

²⁰⁷ Uspor. L. JELIĆ, saec. XIX, str. 137; DRAG KNIEWALD, n. dj.

²⁰⁸ J. BEZIC, n. dj. str. 9, 33–34 i ondje citirana literatura. — OBZOR (zagrebački politički dnevnik) XXXV (1894), br. 196., Domaće vijesti, Zagreb, 28. kolovoza — donosi ovaj članak bez potpisa:

Pobuna radi glagoljaštva u Lici

Niesmo dosele htjeli, da pišemo o toj žalosnoj zgod, što se zbila ponajprije u Perušiću, misleći, da će to biti samo puko nesporazumljenje. No kada je ta uzbuna zahvatila veće dimenzije i kada jošte udlij traje, prinuždeni smo, da o tome izviestimo naše čitatelje.

Kako je poznato, izašla je odredba, da se u svim crkvama senjsko-modruške biskupije uvede glagoljica, dok je u mnogim crkvama već prije obstojala. Svi Hrvati otmenijih krugova uzradovali se tomu, iščekujući dan, u koji će se početi služba božja služiti u starome hrvatskom jeziku. Ali i tui se našla zlobna duša, koja je u prosti narod unesla bajku, da će se sada katolici »povlašiti«; dapače je dokazano, da je ta bajka izašla od ondješnjih žitelja grčko-istočne vjere, a tko im je dao mig za to, mislimo, da nam ne treba tek razjašnjavati. I tako se zbil, da je u Perušiću na 16. o. m., kada je ondješnji župnik Kovačić htio da služi misu u starome hrvatskom jeziku, došlo do gotova izgreda. Narod je naime zatvorio crkvu i nije dao župniku, da vrši službu božju. Osim spomenutog već razloga biti će tome kriv i sam župnik, koji kao narodni zastupnik u krilu naše većine ne uživa osobita povjerenja naroda. Pa ako k tome jošte pridodamo, da on naroda nije pripravo na tu novu, ill — da izpravnije kažemo — već u staro doba motive, koji su uzrokovali taj žalostni slučaj.

Izim u Perušiću protivl se narod u Klancu, Aleksincu i Ravljanima uvedenju glagoljice u crkvu.» (Citirano prema J. BEZICU); uspor. i DRAG KNIEWALD, n. dj.

²⁰⁹ Uspor. L. JELIĆ, n. dj. XVII, str. 32, br. 109; ISTO, XIX, str. 38, br. 36.

²¹⁰ ISTO, XIX, str. 58, br. 62.

²¹¹ Uspor. VJ. ŠTEFANIĆ, Hrvatska . . . , str. 14; MATE POLONIJO, Prvi uzmak glagoljice u krčkoj biskupiji, Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 2, 1955, str. 193, 200; SEMATIZAM . . . , Krk, 1935.

Kad je naime početkom XIX. stoljeća došlo do nasilnog ukidanja, tj. protiv volje naroda i velikog dijela svećenika, staroslavenskog bogoslužja u Velom Lošinju na otoku Lošinju, neprijatelji glagoljice baciše u narod riječ da je glagoljica isto tako ukinuta i u Senju. S time u vezi velološinjski sudac Filip Petrina zajedno s predstavnicima crkvenih vlasti i mjesnih bratovština obrati se na tadašnjeg biskupskog vikara u Senju — Ivana Milanesa — pitanjem da li je istina da je i u Senju ukinuto staroslavensko bogoslužje te da li smije biskup mijenjati crkveni jezik bez papina dopuštenja. Biskupski vikar Ivan Milanez odlučno je pobio takva govorkanja. Kako je taj odgovor senjskog vikara od 18. prosinca 1802. vrlo zanimljiv za našu stvar, donosim ga ovdje u većem dijelu — u slobodnom hrvatskom prijevodu:

Prije svega — odmah na početku svoga odgovora I. Milanez najodlučnije odbija raširene glasine da je u senjskoj katedrali ukinut staroslavenski jezik i na mjesto njega uveden latinski. I onda kaže, da se on otkad postoji starodrevni senjski kaptol, u bogoslužju uvijek služio isključivo staroslavenskim (ilirskim) jezikom. Senjski kaptol je u toj svojoj praksi tako uporan i ljubomoran da od svakoga svojeg novoimenovanog kanonika traži da u roku od tri mjeseca nakon svog ulaska u kaptol mora naučiti glagoljicu. Inače, u protivnom, gubi sve prihode. Hrvatska (ilirska) liturgija zasniva se na neoborivom pravu hrvatskoga naroda, što su uzalud revnosno htjeli postići drugi ugledni narodi.

To pravo, nakon tolikih neprilika, bilo je potvrđeno god. 1248. od pape Inocencija IV, posvećeno nepromjenljivom vjekovnom tradicijom i napokon potvrđeno od Sv. Stolice, dapače zaštićeno i favorizirano. A da bi se uzdržala glagoljska liturgija, Propaganda je o svom trošku — po naredbi pape Urbana VIII. — ponovno tiskala glagoljske liturgijske knjige. Nadalje Milanez govori o nastojanju senjsko-modruških biskupa Šimuna Kožičića (on — poput drugih — govori o senjskom biskupu Ivanu de Dominisu, tzv. Gospodnetiću) i Ivana Krst. Agalića da svojim glagoljašima pribave glagoljske liturgijske knjige, osobito misal i brevijar, prvi svojom tiskarom u Rijeci, a drugi svojim zauzimanjem kod pape Urbana VIII. (o čemu je bilo sprijeda više govora).

Stoga se senjski kaptol vjerno drži staroslavenskog jezika, na kojem obavlja svaki dan svoju koralnu službu kojom se dapače i ponosi i neće je nikada napustiti. I, napokon, neka bude na čast senjskomu kaptolu koji je jedini čuvar slavnog liturgijskog prava hrvatskoga naroda (s obzirom na druge katedralne kaptole), budući da nema nijednog drugog koji vrši bogoslužje na hrvatskom (ilirskom) jeziku. Senjski biskupski vikar Milanez završava svoje pismo Velološinjanima kako ni biskup ni kler ne mogu lišiti narod toga prava.²¹²

U vezi s glasinama koje su širili svećenici-latinaši iz Velog Lošinja, da je u Senju ukinuta glagoljica, a u nakani da pomogne borbi hrvatske stranke u Velom Lošinju za očuvanje glagoljskog bogoslužja, senjski biskup Ivan Ježić izda 12. listopada 1803. proglas na latinskom jeziku, u kojem opovrgava vijest velološinjskih svećenika da je tobože ukinuta glagoljica u Senju. Biskup Ježić u tom svom proglasu kaže kako glasine nekih velološinjskih svećenika — koji su napustili glagoljsko bogoslužje, odobreno od Sv. Stolice, po-

²¹² L. JELIĆ, n. dj., XIX, 4; I. MILČETIĆ, *Glagoljaši...*, str. 130; RAD JAZU, 57, 160 i sl.

sebno od pape Inocencija IV. i koje se tamo (tj. u Velom Lošinj) od pamtivijeka upotrebljavalo u misi i oficijaturi, i uveli latinski, pozivajući se pritom na to da je to učinio i katedralni kaptol u Senju — ne odgovaraju istini te kako ih on po svojoj dužnosti mora opovrgnuti.

I onda nastavlja: da svjedoči kako se je kaptol katedralne crkve u Senju u recitiranju oficija i u bogoslužju uopće, kao i u dijeljenju sakramenata, uvijek služio hrvatskim jezikom, što i sada u cijelosti obdržava. Zatim ističe kako je svaki novi kanonik dužan naučiti glagoljicu u roku od tri mjeseca — pod prijetnjom gubitka prihoda. I on, poput biskupskog vikara Ivana Milaneza, ističe skrb senjskih biskupa za tiskanje glagoljskih liturgijskih knjiga. I na koncu izjavljuje kako nijedan biskup (ovdje misli na osorskog biskupa Franju Rakamarića), a još manje niže svećenstvo, nema prava mijenjati liturgijski jezik.²¹³

Na molbu narodne stranke iz Velog Lošinja biskup Ježić, poput krčkog biskupa Ivana Šintića, zauzeo se kod cara u Beču za narodnu stvar, tj. za uspostavu glagoljice u Velom Lošinj. Međutim, bez uspjeha.²¹⁴

Ovaj prvi dio ove radnje možemo završiti konstatacijom: senjsko-modruška biskupija ostala je uvijek vjerna svojoj glagoljskoj tradiciji, koju je vjerojatno naslijedila od glagoljaške krčke biskupije, sve do god. 1964. kad je po odredbi II. vatikanskog sabora uveden u bogoslužje narodni jezik.²¹⁵

II.

Nakon rečenog o općim vezama glagoljaških biskupija — s jedne strane krčke a s druge strane senjsko-modruške — opširno prikazanima u prvom dijelu ove radnje, u ovom drugom dijelu kanim iznijeti — u kraćem prikazu — posebne i prisne veze između krčkih i senjskih glagoljaša, posebno o službovanju krčkih svećenika u senjsko-modruškoj biskupiji i o drugim osobnim vezama, te o njihovim kulturnim vezama, posebno u pitanju međusobne izmjene duhovnih dobara, tj. brojnih glagoljskih rukopisa, i drugih tiskanih knjiga, koji su trajno kolali s kopna na otok Krk i obratno, ali mnogo manje. Započet ću s migracijom i međusobnim osobnim vezama krčkih i senjskih glagoljaša.²¹⁶

I. SLUŽBOVANJE KRČKIH GLAGOLJAŠA U SENJSKOJ BISKUPIJI

1. — Da bismo mogli što bolje shvatiti tu migraciju i međusobne osobne veze krčkih i senjskih glagoljaša, što dolazi posebno do izražaja u službovanju krčkih glagoljaša u senjskoj biskupiji, moramo prije svega imati na pameti da je krčka biskupija (do god. 1828. samo otok Krk) od pamtivijeka imala uvijek razmjerno velik broj svećenika, što posebno vrijedi za kaštele Vrbnik i Bašku koji su zbog svoje geografske blizine sa susjednim hrvat-

²¹³ L. JELIĆ, XIX, str. 25, br. 13; I. MILČETIĆ, Isto, str. 152.

²¹⁴ ISTO, XIX, 26, br. 14; ISTO, str. 151—153; RAD JAZU, 57, str. 160 i sl.

²¹⁵ Liturgijska uredba II. vatikanskog sabora bila je izglasana 4. prosinca 1963.

²¹⁶ Uspor. M. BOLONIĆ, Krčki glagoljaši . . .

skim kopnom imali posebno dobre veze sa senjskom biskupijom i njezinim glagoljašima.²¹⁷ Stoga ih sretamo u Istri sve tamo do Gorice, pa u Sloveniji, zatim u Dalmaciji, a na sjeveru sve do Zagreba. U tom smislu piše Ivan Milčetić: »*Krčki popovi poplaviše sve susjedne zemlje: Istru, vidamski kraj (Udine, op. M. B.) u Italiji, Kranjsku, Hrvatsku i Dalmaciju*«. ²¹⁸ Tako pop Mavar iz Vrbnika polazi čak do Dubrovnika, gdje će provesti u dušobrižničkoj službi u Konavlima od god. 1471. do 1483., kako to svjedoči glagoljski zapis u njegovom brevijaru: »*To pisa pop' Mavar' z Vrbnika kada stoěše v Konav'lih poli Dubrov'nika tisuć'nicu zgora pisanu*«. ²¹⁹ Prema Mariji Pantelić, tamo su službovali i neki senjski glagoljaši kao npr. Jacobus de Segna, Matthaeus Borchich de Segna, Bernardus de Segna (1453—1476). ²²⁰ Mnogi od njih vršili su svoju službu i u drugim biskupijama na zadovoljstvo pretpostavljenih biskupa. ²²¹

2. — Nas ovdje posebno zanima migracija krčkih glagoljaša na susjedno hrvatsko kopno, tj. na područje prostrane senjske i modruške (krbavske) biskupije. Među prvim krčkim glagoljašima koji se spominju na službi izvan Krka, i to baš u susjednoj senjskoj biskupiji, bio je poznati vrbnički glagoljaš — *pop Blaž Baromić*. (Ranijih pisanih podataka o tome nažalost nemamo). Blaž Baromić rođen je u Vrbniku, vjerojatno negdje oko god. 1440., gdje je također primio i svoju osnovnu i bogoslovsku naobrazbu, kako to svjedoči i kolofon u knjižici »*Spovid općena*»: »*Ja pop' Blaž Bar(om)ov sin z Vrbnika, štampaht' ovu Spovid . . .*«. ²²² Vjerojatno je naš pop Blaž Baromić, kao žakan Blaž napisao god. 1460. rukopisni brevijar za sprijeda spomenutog popa Mavra, kako se može zaključiti iz slijedećeg zapisa (incipit) u istom kodeksu: »*L(e)t g(ospod)n(i)h 1460 m(e)s(e)ca perv(a)ra prvi d(a)n .k'da se poče ov feriêl pis'ti i poče ga Blaž ž(a)k(a)n .dom(i)nu Mavru za nega pinezi*«. ²²³ A prema jednom glagoljskom zapisu na listu pergamene (XV. st.): »*Let g(ospo)dn(i)h' 1471 / m(ise)ca okt(e)bra na 20 tr 7 dni /služi/ pop Blaž', Barmov sin mladu misu . . .*«. ²²⁴ služio je u Vrbniku prvu (mladu) misu — 27. listopada 1471. Prema III. vrbničkom brevijaru te je godine bilo u Vrbniku 15 popova i 7 žakana. ²²⁵ Kao vrlo mlad Baromić polazi u Senj, gdje nastupa kao pravni zastupnik (prokurator) senjskog biskupa Pavla (1465.—1489.), koji je, prema M. Sladoviću, bio »bošnjak, reda sv. Franje«. ²²⁶ i kasnije postaje i kanonik senjskog kaptola u godinama 1484. — 1505. ²²⁷ Godine 1493. Blaž Baromić boravi u Mlecima kao korektor i »glavni urednik« glagoljskog *Brevijara* koji je ondje tiskan u tiskari poznatog Andrije Thoresanija de Asula. Po svemu sudeći, Blaž Baromić bio je veoma ugledan svećenik u senjskoj biskupiji te je obnašao časne i odgovorne službe u kaptolu i biskupiji.

Međutim, pop Blaž Baromić stekao je posebne zasluge i trajni spomenik u povijesti hrvatsko-glagoljskog tiska osnivanjem glagoljske tiskare u Senju

²¹⁷ Vidi bilj. 286.

²¹⁸ I. MILČETIĆ, Otok Krk i glagoljska književnost, Vjesnik Staroslavenske akademije u Krku, 1913, str. 19.

²¹⁹ Uspor. M. PANTELIC, Glagoljski brevijar popa Mavra iz god. 1460, Slovo 15—16, str. 102 i sl.

²²⁰ ISTO.

²²¹ Uspor. M. BOLONIC, n. dj.

²²² Vidi bilj. 119.

²²³ Uspor. M. PANTELIC, n. dj. str. 102.

²²⁴ Uspor. VJ. STEFANIĆ, Glagoljski . . . Krka, str. 354.

²²⁵ ISTO, str. 339.

²²⁶ M. SLADOVIC, str. 100.

²²⁷ Uspor. SURMIN, str. 300, 305—307.

(1494.), u kojoj je i sam sudjelovao u izdanju glagoljskog MISALA (1494.) i glagoljske knjige *Spovid općena* (1496.), koju je s latinskog preveo pop Jakov Blažiolović, kasniji senjski biskup (1501. — 1513.).²²⁸ Za Blažiolovića I. Milčetić drži da je rođen na otoku Krku i to — ili »u Vrbniku gdje bijaše početkom XVI. vijeka preko četrdeset popova glagoljaša, većinom slabo obrazovanih... (ali) je među njima moglo biti i obrazovanijih popova, koji su umjeli dobro i latinski, posve je vjerojatno... ili možda u Baški«.²²⁹

Tragom svoga strica popa Blaža Baromića poći će i njegov nećak pop *Matij Baromić*. Iz njegove naime oporuke od 20. studenoga 1527., pisana »u Senju, v stani moem...«, dalo bi se zaključiti da je i pop Matij Baromić službovao u Senju i to, vjerojatno, kao član stolnog kaptola. On, naime, svoju kuću u Senju, koju je vjerojatno naslijedio od svoga strica, kanonika i tiskara popa Blaža Baromića, oporučno ostavlja »poštovanomu kapitulju senjskomu«.²³⁰ U istoj svojoj oporuci pop Matij Baromić ostavlja svome bratu, popu Ivanu Baromiću, koji je negdje odsutan, »vse moe pohištvo ko e v moei kući v Senji« (i svojem »bratučedu popu Ekovu Papiću« u Baški) i neka nepokretna dobra u Vrbniku, dok »puščam Vrbnici poštovanomu kapitulju vrbanskomu trs'e Svitnak i dva dela Bintenice, laz ki e na... i kuću ka e na Škulici«. I onda u nastavku istog testamenta dodaje: »ako bi ne prišal moi brat pop Iv(a)n, da gre to dobro onomu ki bude naibliži moi pop...«²³¹

Iz rečenog se daje zaključiti da je pop *Ivan Baromić* odsutan iz Vrbnika i kako postoji mogućnost da se čak i ne vrati u Vrbnik (»ako bi ne prišal moi brat pop Ivan...«). Isto se tako pop Ivan ne nalazi ni u Senju, jer pop Matij Baromić svoju kuću u Senju ostavlja senjskom kaptolu. Prema tome, pop Ivan Baromić službuje izvan svoje biskupije, tj. krčke, te vjerojatno i on, poput svoga strica popa Blaža Baromića i svoga brata popa Matija Baromića, boravi i službuje negdje u senjskoj biskupiji.

Poput rečenih vrbničkih popova-glagoljaša — Baromića i drugi će krčki glagoljaši polaziti u susjednu biskupiju kao dušobrižnici na duže ili kraće vrijeme ili pak kao propovjednici. U tom pogledu zanimljiv je izvještaj krčkog biskupa Ivana Šintića — pokrajinskoj vladi za Dalmaciju u Zadru — od rujna 1814. — u kojem kaže kako i on, slijedeći primjer svojih predšasnika i dogovorno sa senjskim biskupom, nije propustio vrlo podesno sredstvo za odgoj svojih hrvatskih (ilirskih) svećenika, tj. popova glagoljaša, šaljući ih

²²⁸ M. SLADOVIĆ, str. 101.

²²⁹ I. MILČETIĆ, Prilozi za literaturu hrvatskih glagoljskih spomenika, STARINE XXIII, 1890, str. 80; Uspor. M. PANTELIC, n. dj. str. 106—107; Z. KULUNDŽIĆ, n. dj. str. 181, 214 i sl.; VJ. STEFANIĆ u Hrvatskoj Enciklopediji II, 213 i Enciklopediji Jugoslavije I, 379. Zanimljivo je ovdje navesti i ono što Stefanić piše za one koji misle da bi Baromići bili iz Baške. U tom smislu on piše: »Ipak u tom zaključivanju treba biti oprezan, jer ja u popisima svećenstva krčkih župa ovoga vremena nisam nigdje našao na to ime«. (U »Oporuka Matija Baromića od god. 1527«, Radovi 2, 1955, str. 234).

²³⁰ Uspor. VJ. STEFANIĆ, Oporuka Matija Baromića od god. 1527, Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 2, 1955, str. 231—234.

²³¹ ISTO, str. 231.

²³² BAK, Spisi biskupa I. Šintića, I. svezak. — »Devesi inoltre riflettere, che nell'Isola di Veglia in linguaggio naturale è l'Illirico, tranne la Città, in cui si parla l'Italiano, e si uffizia in latino. / La Liturgia però delle Chiese dell'Isola è l'Illirica. Dovendo perciò gli Ecclesiastici occuparsi con gente che non intende altro linguaggio che l'Illirico, i loro Studij per conseguenza non sono che illirici... / Dirigendosi l' odierno Vescovo di Veglia sulle traccie de' suoi Precessori, e col mezzo dell'Illmo e Rmo Monsignor Vescovo di Segna, non trascurò il mezzo più adatto per educare possibilmente gli Ecclesiastici Illirici obbligandoli a portarsi al servizio della Diocesi di Segna come cooperatori per diversi anni. / Corrispose al desiderio del Vescovo l'effetto, e può assicurare che molti sono eccellentemente riusciti, e per ben dirigere le anime, e per predicare, come potrà constatarlo il prelodato Monsignore, che nella sua Diocesi, e segnatamente in Segna, ove esiste un dotto Capitolo, e Secolari ben colti, riportarono i Predicatori Isolani, e approvazione ed applausis. — Uspor. M. BOLONIC, O životu i radu Ivana Feretića, Krčki zbornik I, Krk 1970, str. 287.

za koje vrijeme u službu u senjsku biskupiju — kao kapelane. U tom izvještaju nadalje kaže kako je posljedica takve prakse činjenica da su mnogi od njih postigli odličan uspjeh, tj. postali su sposobni i dobri dušobrižnici i propovjednici. I sam senjski biskup (misli na biskupa Ivana Krst. Ježića) može posvjedočiti kako su krčki propovjednici ne samo u njegovoj biskupiji (tj. senjskoj) nego još posebno u gradu Senju, gdje ima učenih kanonika i dobro naobraženih svjetovnjaka, želi priznanje i aplauz.²³²

Iz čitavog niza krčkih popova-glagoljaša koji su službovali ili propovjedali u senjskoj biskupiji (od kojih imam podatke barem za 50-oricu) posebno želim ovdje navesti samo dvojicu od njih: popa Ivana Feretića i popa Boža Mihovilića. *Pop Ivan Feretić* (1769. — 1839.) rođen je u Vrbniku, gdje se školovao u privatnoj kleričkoj školi. Nakon svećeničkog ređenja (1793.) polazi u Veneciju na daljnji studij retorike (ljeuposlovke) odakle se vraća god. 1795. — usavršen u filozofskom i teološkom znanju. Kako je vrbnički seoski kaptol imao dostatno svećenika za duhovnu pastvu, Feretić odlazi na rad u susjednu senjsku biskupiju. U tu svrhu krčki biskup Šintić daje popu Ivanu Feretiću — 5. ožujka 1795. — propisano dopuštenje da može ići u Gospić (u senjsku biskupiju) i to na neodređeno vrijeme.²³³ Feretić je službovao u Gospiću kao kapelan za vrijeme župnika Žužanića iz Senja.²³⁴ Ovo se slaže s izjavom vrbničkog plovana popa Ivana Zahije biskupu Šintiću god. 1795., tj. da je »*pre Zvane Feretich in Gospich*«. ²³⁵ Čini se da je Feretić službovao u Gospiću samo godinu dana. Tamo se upoznao s drom Ivanom Rajscom (prvi liječnik ličke kompanije), koji mu je uz druge liječnike — dra Nardelija i dra Ostojića u Senju s kojima se je dopisivao preko 25 godina — bio učitelj u medicini.²³⁶ Feretić se naime uz svoju svećeničku službu bavio također i medicinom. U tom smislu piše za njega Josip A. Petriš: »*Već imenovani pop Feretić bio je višt u likariji, ličio je travami, od kojih mnogo široko poznavanje imao je. Ovi redovnik ličio je i od ujeda zmije ... On je pisao ... i Index alfabeticum herbarum ...*«. ²³⁷

Feretić je potom službovao — isto u svojstvu kapelana — u župi sv. Josipa u Praputniku, također u senjsko-modruškoj biskupiji.²³⁸ Do kada je Feretić službovao u senjskoj biskupiji, nije nam poznato. U svojem rukopisnom povijesnom djelu »*Litopisanija stvarih dogojenih god. 1792. — 1814.*« — u god. 1803. piše o gradnji ceste »iz Rijeke na Brod preko Grobničkog polja« pod nadzorom Senjanina generala Filipa Vukasovića, te u vezi s time kaže: »*Ja jesam na istoj ljudem u planini u Skrebutnjaku pod šatorom i mašil i rič božju pripovidal*«. ²³⁹ Vjerojatno je Feretić te radnike providao kao kapelan u Praputniku. Svakako već god. 1804. Feretić je bio u Vrbniku te je kao član seoskog kaptola pomagao plovanu popu Ivanu Zahiji u pastoralnoj službi i radio kao učitelj u kleričkoj školi u Vrbniku.²⁴⁰

²³³ BAK, svezak biskupa Šintića, *Dimissoriales*. — »5. III 1795. R.do Iovanni Feretich ad libitum Ospich versuse«.

²³⁴ Prema bilješki Mata Polonijo u BAK (podaci o popu Ivanu Feretiću).

²³⁵ BAK, II. Pastirski pohodi.

²³⁶ ISTO, br. 53 od 23. I. 1823. — »... Di più ho vissuto circa un'anno in compagnia d'un certo Sig.r Gio. Rajsce primo medico del Regimento Licano in Gospich«.

²³⁷ PETRIŠ, n. dj. str. 108; opširnije o tome vidi M. BOLONIĆ, n. dj. str. 296—302, 324.

²³⁸ ŽUPSKI ARHIV VRBNIK, u Feretićevoj molbi za državnu pomoć od god. 1828. piše: »... ha desso lodevolmente sostenuto l'incarico d'effettivo Cooperatore nella Parochia di S. Giuseppe in Praputnich, Diocesi di Modrussa«.

²³⁹ Uspor. PUČKI PRIJATELJ, II, Krk, 25. X. 1901., str. 156 pod naslovom »*Dogojenja* (zabilježio pop Ivan)«.

²⁴⁰ BAK, br. 53 od 23. I. 1823; PETRIŠ, n. dj. 113—114.

Feretićevo službovanje u senjskoj biskupiji pada u vrijeme biskupovanja senjskog biskupa Ivana Krst. Ježića (1789.—1833.) koji mu je dvaput dao dopuštenje (jurisdikciju) za ispovijedanje i propovijedanje, i to bez prethodnog propisanog ispita — zbog njegove bogoslovske sprema.²⁴¹ Pop Ivan Feretić i kasnije je više puta zalazio u senjsku biskupiju kao poznati propovjednik.²⁴²

Pop Božo Mihovilić, rođen u Vrbniku 18. svibnja 1834., obnašao je u Senju vrlo ugledne službe: kanonik mlađi (junior) senjske katedralne crkve, savjetnik crkvenog suda, konzistorijalni prisjednik Sv. Stolice (Monsignore), dijecezanski zaštitnik siromaha, prosinodalni ispitivač, biskupski komesar (Commissarius) kod kr. više gimnazije u Senju. O njemu piše i pučki (narodni) pjesnik Ivan Gršković »Rošo« iz Vrbnika:

U kom (tj. u Senju, op. M. B.) je i sada kanonik z' Vrbnika.

*Vrbniku i Senju / to može bit dika.*²⁴³

3. — A sada još nešto o obratnoj migraciji, tj. o migraciji senjskih glagoljaša u smjeru kopno-otok Krk. Odmah na početku moram reći da je migracija u obratnom smjeru, tj. migracija senjskih glagoljaša na Krk, bila vrlo malena (prema podacima kojima raspolazem) ako izuzmemo eventualno jednu veću takvu njihovu migraciju nakon turskih provala u Liku i dalje prema moru — i tako i na otok Krk.

Izvršestaj mletačkog providura na Krku Augustina Valerija od 30. studenoga 1527. kaže da je polovica vinograda u Baščanskoj dragi bila u rukama Senjana, od kojih su neki ondje i stalno boravili u svojim kućama na svojim posjedima. I kaže da je migracija Senjana u Bašku uopće jaka jer im je njihovo imanje na kopnu izloženo opasnosti od Turaka i stoga dolaze u sigurniju Bašku.²⁴⁴ U vezi s rečenim bit će nam jasnija jedna druga činjenica vezana uz naš predmet. Prema istoj relaciji krčkog providura Augustina Valerija od god. 1527. upada u oči jedna neobična činjenica, tj. da je naime na Krku te godine bio 10.461 stanovnik i čak 300 svećenika. Iz toga izlazi da je gotovo na 35 stanovnika otpadao po jedan svećenik.²⁴⁵ Samo po sebi malo nevjerovatno. Stoga taj veliki broj popova glagoljaša na Krku god. 1527. dovede neki u vezu s bijegom pred Turcima — na sigurniji otok Krk. O tim općim seobama u Lici piše Stj. Pavičić: »Gatsku je naselje počelo napuštati u većoj mjeri pod jesen 1523. kada su se stali kretati u sigurnije krajeve i starosjedioci iz susjednih buških krajeva. U nekoliko narednih godina to je seljenje produženo, a 1526. bilo je potpuno završeno. Te godine ostala je gotovo pusta i cijela Gatska kao što su do toga vremena izgubili svoje stanovništvo i Bužani, Lika, Krbava, Hotuča i Odorje.«²⁴⁶ Slično seljenje uslijedilo je i nakon turskih provala do Modruša, Grobnika, Ozlja, Jastrebarskog i Metlike god. 1524. Kad je pak god. 1525. počelo pustošenje i Primorja, i sta-

²⁴¹ BAK, br. 23/1823. — »... Nell' istessa guisa si diportò meco due volte Monsignor Gesich Vescovo di Segna, sempre aprovandomi, e mai esaminandomi«.

²⁴² PETRIS, n. dj. str. 131. — Opširnije o Feretiću vidi M. BOLONIC, n. dj., str. 285—349; ISTI, Uz Feretićeve prijevode »Pjesme nad pjesmama«, Bogoslovska smotra, XXXIX (1970), br. 2—3, str. 250—263.

²⁴³ BISKUPSKI ARHIV U SENJU. Podatke mi pružio arhivist biskupijskog i kaptolskog arhiva u Senju mons. Vlado Kraljić, također kanonik Stolnog kaptola u Senju, na čemu mu i ovdje izričtem posebnu zahvalu. — I iz rukopisne ostavštine popa Jerka Grškovića »Roša«, starijeg. U rukopisnoj bilježnici, str. 24—25.

²⁴⁴ Uspor. SIME LJUBIĆ, Commissiones et relationes venetae, II, str. 38; VJ. STEFANIĆ, Fragment glagoljske notarske knjige Ivana Mantakovića, baščanskog notara iz god. 1526. i 1527, Vjesnik Kr. drž. arhiva u Zagrebu, 1933, str. 2.

²⁴⁵ ISTO.

²⁴⁶ STJEPAN PAVIČIĆ, Seobe i naselja u Lici, Zbornik za narodni život i običaje JAZU, knj. 1962, str. 140. (Citirano prema E. Hercigonja, n. dj., str. 98).

novništvo tog područja bilo je prisiljeno na zbjeg i seljenje. Jedan dio tih izbjeglica dolazi i na otok Krk, a drugi u Italiju.²⁴⁷

S tim izbjeglicama dolaze na Krk i njihovi popovi glagoljaši. S time u vezi piše E. Hercigonja: »Na nekim glagoljaškim područjima, sigurnijim od neposredne turske opasnosti, npr. na Krku ili u Vinodolu, dolazi u trećem desetljeću 16. st. do nerazmjerne (u odnosu na broj stanovnika) koncentracije glagoljaškog svećenstva, što se svakako moralo odraziti u drastičnom smanjivanju njihovih prihoda...«²⁴⁸ Prema tome mogli bismo zaključiti da je između onih 300 svećenika koji su se god. 1527. nalazili na otoku Krku bilo svakako i više popova — izbjeglica iz susjednih biskupija — senjske i modruške.

Kasnijih indicija o bilo kakvoj migraciji senjskih glagoljaša na Krk ne nalazimo, osim možda pojedinačnih prijateljskih posjeta, kako bi se dalo zaključiti iz notarske isprave notara popa Ivana Mantakovića iz Baške od god. 1527. U toj naime ispravi radi se o prodaji jednog vinograda bašćanskom svećeniku popu Ladoviku Dehaniću. U tom kupoprodajnom ugovoru među ostalim svjedocima navodi se i »dom'n Tomas kanonik crikve sen'ske...«²⁴⁹

4. — I na koncu još samo nešto o vezama, odnosno o odnošaju među biskupima ovih susjednih glagoljaških biskupija. Tako se iz jedne isprave od god. 1306. može zaključiti da je krčki kanonik *Lampridij*, sin suca Mateja, kasniji krčki biskup (spominje se god. 1322., 1323., i 1330.), bio jedno vrijeme notar (pisac, bilježnik) u Senju.²⁵⁰

Godine 1446. spominje se u Krku biskup *Franjo Modrušanin*. On je odlukom pape Kalista III. bio god. 1457. premješten na krbavsku biskupsku stolicu.²⁵¹ Slično je modruški biskup *fra Albert Dujmić* »de Gliricis« Kotoranin, dominikanac, bio bulom pape Pavla III. od 19. ožujka 1550. iz Modruša premješten za biskupa u Krk. Budući pak da je veći dio modruške biskupije bio pod turskom upravom, a prihodi su biskupije bili vrlo maleni (u kratko su vrijeme »tri (tj. biskupa) nameštena bila, a k tomu su Seragli, Gherardi i Pieppi tvrdi Talijani bili te nije prilike da su naumi bili na sedo maknuti«), papa Pijo IV. god. 1561. preda krčkom biskupu *fra Albertu Dujmiću* »za prvi put modrušku biskupiju na upravljanje« i tako je krčki biskup *fra Albert* postao i apostolski administrator modruške biskupije.²⁵²

Kotoranin *Nikola Machin*, koji se god. 1457. spominje kao opat u Modrušu,²⁵³ bio je prije kao klerik kotorske crkve opat benediktinske opatije sv. Lucije na Krku, koju mu je dao krbavski biskup *Franjo* dok je bio biskupom na Krku. Prema povijesnim izvorima, ovaj opat *Nikola Modrušanin* iz Kotora bio je na čelu modruške biskupije od god. 1460. — 1480.²⁵⁴ I M. Sladović ubraja *Nikolu Machina*, koji je tamo biskupovao od god. 1461. do

²⁴⁷ Uspor. E. HERCIGONJA, n. dj. str. 98.

²⁴⁸ ISTO.

²⁴⁹ Uspor. VJ. STEFANIĆ, Još tri glagoljske isprave bašćanskog notara Mantakovića iz god. 1514. i 1527. Zbornik historijskog instituta JAZU, Vol. I, str. 151.

²⁵⁰ Uspor. I. CRNCIĆ, n. dj. str. 121—122; SEMATIZAM... KRK, 1935; M. BOLONIC, Bratovština sv. Ivana Krstitelja u Vrbniku — Kapari — 1323—1973 i druge bratovštine na otoku Krku, Zagreb 1973, str. 98 i tamo navedena literatura.

²⁵¹ Uspor. I. CRNCIĆ, n. dj. str. 128—129; SEMATIZAM (KRK), str. 9.

²⁵² M. SLADOVIĆ, n. dj., str. 151; I. CRNCIĆ, 145; SEMATIZAM... 10.

²⁵³ SURMIN, n. dj. str. 209. — »Gospodin Mikula opat, ki biše rodom iz Kotora« u Modrušu kod biskupa Franje.

²⁵⁴ Uspor. VJ. STEFANIĆ, Opatija..., str. 33. Prema Štefaniću *Nikola Machin* Kotoranin bio je već god. 1457. izabrani senjski biskup.

1480., među modruške biskupe te o njemu piše: »*Povorku ovodobnih* (tj. od 1460. god. dalje, op. M. B.) *biskupah otvara mnogozaslužni Nikola Mačinjanin (od Machin) od Kotora 1461.*«²⁵⁵ Međutim, Kotoranin Nikola Machin bio je već god. 1457. izabran senjskim biskupom²⁵⁶ i u Senju je biskupovao do god. 1461. kad je premješten za biskupa u Modruš, kako je sprijeđa rečeno.²⁵⁷

Za krčkog biskupa *Natalisa a Turre* (1516.—1528.) bio je u Krku biskupijski kancelar i notar neki pop Gašpar Turčina, Senjanin.²⁵⁸

Senjsko-modruški i krčki biskupi pomagali su se međusobno kao pravi susjedi. Tako je npr. krčki biskup *Donat a Turre* (1484.—1516.) zaredio za svećenika Pavla Karlovića, đakona modruške biskupije, kojeg je poslao na ređenje u Krk generalni vikar biskupa Kristofora — Andrija. Biskup Donat izdao mu je o tome svjedodžbu 5. travnja 1488.²⁵⁹

Slično su i senjski biskupi više puta redili krčke klerike u Senju podjeljujući im sve redove počevši od prve tonzure. Tako je biskup *Nikola Pohmajević* 24. kolovoza 1718. podijelio tonzuru i niže redove nekolicini krčkih žakana. Istog dana podijelio je isti biskup više redove nekim klericima iz Vrbnika, tj. subđakonat, đakonat i prezbiterat (svećenički red). Biskup Pohmajević redio je krčke klerike i kasnije u više navrata, tako npr. god. 1719. (u dva navrata), 1721., 1724., 1726., 1727., 1728., (čak četiri puta). I senjski biskup *Antun de Benzoni* u tri je navrata redio žakne s otoka Krka. Ta će se praksa međusobnog pomaganja nastaviti i kasnije.²⁶⁰

II. KULTURNE VEZE KRČKIH I SENJSKIH GLAGOLJASA

U nastavku ovog drugog dijela o vezama krčkih i senjskih glagoljaškanim ovdje nešto reći i o jednoj drugoj migraciji ili bolje rečeno o razmjeni duhovnih i kulturnih dobara, tj. o međusobnoj izmjeni rukopisnih i tiskanih knjiga, koju možemo pratiti tek od XV. stoljeća dalje. U ovom izlaganju vidjet ćemo kako je priliv knjige bio mnogo jači u smjeru kopno-otok Krk nego obratno, dakle isto tako što je bilo i kod migracije popova-glagoljaša, kako smo već vidjeli. Za to ima više razloga, o čemu će biti govora na odnosnim mjestima.

1. — Započet ću s *rukopisnim knjigama*. Ovamo spada prije svega rukopisni glagoljski kodeks — *I. vrbnički misal* koji je pisan u Senju god. 1456. i nalazi se vrlo rano u Vrbniku. Pisao ga je, kako smo već spomenuli, senjski arhižakan i vikar senjskog biskupa Andrije — pop Tomas, i to vjerojatno baš za vrbničku crkvu.²⁶¹

²⁵⁵ M. SLADOVIĆ, n. dj.

²⁵⁶ Uspor. I. CRNČIĆ, rasprava: *Drugo je Senj, a drugo Segni* (u n. dj.), str. 22 — »Franciscus Episcopus praefatus (tunc Veglensis, nunc vero Corbaviensis) dictum monasterium (sanctae Luciae de Bescha) sic vacans dilecto filio NICOLAO MACHIN ELECTO Segniensi, tunc clerico Catharensis dioecesis... Cum itaque postmodum de persona dicti Nicolai Electi ecclesiae Segniensi tunc pastoris regimine destituta duxerimus auctoritate apostolica providendum, praeficiendo ipsum eidem ecclesiae in Episcopum et patrem... Datum Romae 1457, XVIII. Kal. Decembris». (THEINER, Monum. Slav. Mer. na 430 str. — citirano prema I. Crnčiću).

²⁵⁷ Uspor. M. SLADOVIĆ, n. dj. str. 99 koji ga spominje kao Nikolu IV. u Senju (1458.—1461.).

²⁵⁸ I. CRNČIĆ, *Najstarija poviest...*, str. 142.

²⁵⁹ M. SLADOVIĆ, str. 170 — »1488. 5. apr. otvoreni list Donata biskupa krčkoga vrhu sv. redih Pavlu Karloviću đakonu biskupije modruške podeljenih, kojeg Andrija namesnik modruškog biskupa Kristofora odpustio biaše». — Isto i I. CRNČIĆ, *Drugo je Senj...*, str. 22.

²⁶⁰ Prema *knjizi ređenika* (Liber Ordinandorum) od 1691.—1722. (Podatke mi pružio mons. Kraljić).

²⁶¹ Vidi opširnije bilj. 84.

Dok je rečeni glagoljski misal vjerojatno pisan po narudžbi za vrbničku crkvu, jer se već vrlo rano (u početku XVI. st.) nalazio u Vrbniku, većina drugih glagoljskih kodeksa došlo je na Krk drugim putem, tj. kupnjom. Ta činjenica može se pratiti od XVI. stoljeća dalje, tj. od onda kad je stanovništvo iz Like, Krbave i drugih područja bježalo pred turskom ekspanzijom spasavajući sve što se moglo spasiti — u prvom redu knjigu, najveću pokretnu dragocjenost.²⁶² Mnoge od tih rukopisnih knjiga došle su tako iz susjednog hrvatskog kopna na otok Krk, gdje su krčki popovi-glagoljaši tražili knjige kao »kruh naš svagdanji« i nabavljali ih uz velike materijalne žrtve budući da su rukopisne knjige bile vrlo skupe, kako to svjedoči i onaj glagoljski zapis »knjigam e teško priti«.²⁶³ U tom smislu piše I. Milčetić za krčke glagoljaše: »Svakako je zanimljivo, da Krčani nijesu samo pisali knjige za sebe i za druge, već su ih i kupovali u svojih susjeda. A lijepe rukopisne knjige bijahu vrlo skupe«.²⁶⁴ A na drugom mjestu isti Milčetić kaže, da je »veća rukopisna knjiga prikazivala u ono vrijeme malu glavnicu«.²⁶⁵

Listajući Milčetićeve *Hrvatsku glagoljsku bibliografiju* (Starine XXXIII, 1911.) i Štefanićeve knjige *Glagoljski rukopisi otoka Krka* (JAZU, 1960.), *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije I* (1969.) i *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije II* (1970.), lako možemo ustanoviti kako su mnogi glagoljski kodeksi došli na Krk — s obližnjeg hrvatskog kopna, zapravo u najvećem dijelu baš s područja senjsko-modruške biskupije. Prema raznim glagoljskim bilješkama u njima, oni su redovito dolazili iz Istre, Vinodola, Like i Krbave. Čak se može reći da je postojao stalan smjer kretanja rukopisa s hrvatskog kopna na otok Krk. Za taj stalni priliv glagoljskih rukopisa s bližnjeg hrvatskog kopna na otok Krk prof. Vjekoslav Štefanić navodi dva razloga: *prvo*, katastrofa koja je zadesila Hrvatsku s provalom Turaka, posebno od Krbavske bitke (1493.) kad je svijet bježao pred Turcima prema moru noseći sa sobom najvrednije, pa tako i vrijedne rukopisne knjige, i *drugo*, nazadovanje glagoljskog bogoslužja na području senjske i modruške biskupije, kad se svećenstvo onog kraja u XVII. stoljeću počelo služiti »šćavetom«,²⁶⁶ pa su im glagoljske knjige postale nečitljive i prema tome i suvišne. Međutim, krčki popovi glagoljaši koji su i dalje ostali vjerni svojoj glagoljskoj tradiciji, ostali su — željni glagoljske knjige — i dalje dobri kupci takvih knjiga budući da su se uz tiskane knjige također služili i starim rukopisnim knjigama, premda manje.²⁶⁷ Vjerojatno je koja glagoljska knjiga ostala na Krku i od prebjeglih svećenika koji su oko god. 1525. prebjegli s drugima na otok Krk, kako smo već vidjeli.²⁶⁸

U potvrdu rečenog evo nekoliko glagoljskih kodeksa, ne samo liturgijskog sadržaja već i drugog (kao što su razni zbornici), koji su u tijeku XVI. i XVII. stoljeća s kopna prešli na otok Krk. Među njima je dvodijelni *glagoljski brevijar* koji je pisan u Tribovićima u Gackoj god. 1379. do 1387. i zatim je god. 1487. pao u ruke Turcima, od kojih ga otkupiše »dobri muži Okruglane i Tribihovićane, zač učiniše pomoć ki čim more za te knjige«. Isti

²⁶² J. HORVAT, n. dj. str. 237.

²⁶³ I. MILČETIĆ, *Glagoljaši* . . . , str. 350.

²⁶⁴ ISTI, *Otok Krk i glagoljska književnost, II*, *Vjesnik Staroslavenske akademije u Krku*, str. 21.

²⁶⁵ ISTI, *Glagoljaši* . . . , str. 350; uspor. M. BOLONIC, *Krčki seoski kaptoli — pioniri i nosioci liturgijskog života*, BS, br. 2, 1968, str. 263—284, posebno V, str. 277—278.

²⁶⁶ *Vidi bilj.* 199.

²⁶⁷ Uspor. VJ. ŠTEFANIĆ, *Glagoljski* . . . Krka, str. 24; M. BOLONIC, n. dj. str. 279.

²⁶⁸ *Vidi bilj.* 245—248.

je brevijar između god. 1507. i 1538. dospio u Vrbnik na otoku Krku, odakle je god. 1627. poslan u Rim, gdje se i danas nalazi u Vatikanskoj knjižnici kao *Illirico 5 i 6*.²⁶⁹

Isto vrijedi i za *glagoljski misal* koji se počeo pisati u Lici god. 1435. i koji se već god. 1558. nalazi u Dobrinju na otoku Krku da napokon i on završi u Vatikanskoj knjižnici kao *Illirico 8*.²⁷⁰

Slično je iz Krbave prispio u Poljica na otoku Krku i jedan drugi *glagoljski brevijar*, koji pop Mate Bajčić (koji je god. 1579. već mrtav) oporučno ostavlja poljičkoj župnoj crkvi, a kupio ga je u Krbavi od nekog Žutića za L 140 i za njega dao na račun L 90. Stoga, ako bi ga oni iz Krbave potraživali, onda neka uplaćeni novac pripadne njegovim baštinicima.²⁷¹

Pored spomenutih liturgijskih rukopisnih knjiga s hrvatskog kopna, posebno s područja senjske biskupije, prispjeli su na Krk i neki *zbornici* — rukopisne knjige raznog bogoslovsko-duhovnog sadržaja. Prvi od njih bio je tzv. *Vinodolski zbornik* koji je nastao na početku ili u prvoj polovici XV. stoljeća i koji se do početka XVII. stoljeća nalazio u vinodolskim gradićima. Zatim dolazi na otok Krk (Dobrinj i Vrbnik), gdje ga je izgleda našao I. Kukuljević i tako je dospio u Arhiv Jugoslavenske akademije.²⁷² I tzv. *Koluničev zbornik* iz god. 1486. iz Gacke, vjerojatno u XVII. stoljeću dolazi također na otok Krk — u Vrbnik, te se u njemu nalaze glagoljski zapisi vrbničkih glagoljaša — popa Petra Volarića i popa Ivana Bozanića. Preko I. Kukuljevića i ovaj kodeks dolazi u arhiv Akademije u Zagrebu.²⁷³ I *Zbornik duhovnog štiva*, koji je nastao u Lici u XV. stoljeću, kasnije dolazi u Vrbnik. Kupio ga je vrbnički glagoljaš pop Ivan Fugošić, a u XVIII. stoljeću bio mu je vlasnik osorski arhiđakon Matej Sović i napokon je dospio u knjižnicu Bodlein u Oxfordu.²⁷⁴

Ovim zbornicima, koji su s teritorija senjske biskupije došli na otok Krk, moramo pribrojiti i glagoljski kodeks tzv. *Petrisev zbornik* iz god. 1468. koji sadrži vrlo raznovrsnu građu duhovnog i crkvenog sadržaja, djelomice i apokrifnog. Nastao je na području frankopanskih posjeda i to u krugu književne djelatnosti oko kneza Bernardina Frankopana. Godine 1549. bio je vlasništvo popa Jurja Krajačića od plemena Ladihovića koji je stanovao u Ladihovićima (kasnije Cvitović kod Slunja). Godine 1570. kupio ga je vrbnički glagoljaš pop Barić Fugošić u Fuki (kasnije Vukmanić) i donio ga u Vrbnik, gdje je zbornik ostao do god. 1961., kad su ga baštinici prodali Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. (Župna crkva u Vrbniku nije otuđila svoga dijela).²⁷⁵

Na otok Krk dospjele su tako i neke druge rukopisne knjige s teritorija senjsko-modruške biskupije, osobito propovjedničke. Tako je npr. *Fragment Peregrinova blagdanara*, tj. dio *Blagdanara* koji je u početku XVI. stoljeća

²⁶⁹ Uspor. KARLO HORVAT, *Glagoljica Vaticana*, *Starine XXXIII*, str. 511—516; VJ. ŠTEFANIĆ, *Glagoljski ... Krka*, str. 24 i 431; M. BOLONIC, n. dj., str. 279; vidi bilj. 92.

²⁷⁰ ISTO, str. 516—520; VJ. ŠTEFANIĆ, Isto; M. BOLONIC, Isto; vidi bilj. 85.

²⁷¹ BAK, *Građanske parnice I.* — "... qual avemo comprato da Xutichi per L 140, io ho dato del mio L 90 ... e se per sorte lo verano da Chervava recuperar che li miei heredi tiogino li denari per loro. — Uspor. VJ. ŠTEFANIĆ, *Glagoljski ... Krka*, str. 25; M. BOLONIC, n. dj., str. 279; M. PANTELIĆ, *Glagoljski kodeksi ...*, str. 84.

²⁷² Uspor. VJ. ŠTEFANIĆ, *Glagoljski ... JAZU, II*, str. 5—10; ISTI, *Glagoljski ... Krka*, str. 25, 432; I. MILČETIĆ, *Hrvatska ...*, 210—214 i dr.; vidi bilj. 111.

²⁷³ ISTO, 15—18; ISTO, 25, 432; ISTO, 119; vidi bilj. 112.

²⁷⁴ Uspor. VJ. ŠTEFANIĆ, *Glagoljski ... Krka*, str. 25, 432; bilj. 108.

²⁷⁵ ISTO, str. 355—397 vidi bilj. 116.

(1506.) pisao pop Andrija u Novom Vinodolskom, dospio kasnije na otok Krk, gdje se i danas nalazi u arhivu franjevac trećoredaca — glagoljaša u Glavotoku.²⁷⁶ Zatim dolazi na Krk i drugo propovjedničko djelo, *Dijalog Grgura pape*, koje je iz glagoljskog predloška, pisanog god. 1626. — 1627. po Martešiću,²⁷⁷ latinicom prepisao senjski kanonik pop Marko Bonifacio (vjerojatno Bonifačić, prezime poznato u Baški, ili Bonifačić, isto u Puntu na Krku) god. 1719. Sada se čuva u arhivu franjevačkog samostana u Košljunu.²⁷⁸

U arhivu bivše Staroslavenske akademije u Krku čuva se glagoljski kodeks *Homilijar na Matejevo evanđelje* iz kraja XV. stoljeća. Rukopis je manjkav. Za njega Vj. Štefanić piše: »Čini se da se ovaj *Homilijar nadopunjuje Blagdanarom popa Filipa iz Novoga. Njegov prijepis od ruke popa Andrije iz god. 1506.* (u JAZU IV a 99) vrlo je nalik na pismo našega *Homilijara*...«²⁷⁹ Prema tome i ovaj glagoljski rukopis dospio je na otok Krk — iz Vinodola.

U istom arhivu čuva se još jedna glagoljska rukopisna knjiga koja je također iz Vinodola došla na otok Krk, a to je također propovjedničko djelo *Sermoni Disipula (po Heroltu)* iz sredine XVI. stoljeća. Ta knjiga sadrži izbor crkvenih govora (postila) iz knjige Johanna Herolta »*Sermones Discipuli de tempore et de sanctis*«. Ovaj kodeks pisao je sigurno pop Mihovil, plovnik belgradski (Vinodol), kao i one što se čuvaju u arhivu JAZU pod oznakom rukopis VIII 126²⁸⁰ i IV a 95.²⁸¹

I spomenuti *Disipuli* VIII 126 i IV a 95, koji se čuvaju u arhivu JAZU, čini se da su baš preko otoka Krka dospjeli u Zagreb. Tako za rukopis knjige »*Diispula*« (sig. IV a 95), koji je pisao pop Mihovil, plovnik belgradski god. 1541., Štefanić misli da je bio u Vrbniku na Krku. On naime piše: »**Kasniji itinerar rukopisa nije poznat. Onaj zapis o popu koji voli vino nego krop kao da vodi u Vrbnik, gdje sam takvu uzrečicu našao na više rukopisa.**«²⁸² I druga knjiga *Diispula* iz god. 1558., koju je također pisao pop Mihovil, plovnik belgradski, kako se naziva u eksplicitu iz te knjige, iz Grižana — gdje je bila u XVII. stoljeću — dolazi u XVIII. stoljeću na otok Krk, i to najprije u Omišalj i zatim u Dobrinj. Ivan Milčetić našao je knjigu u Omišlju kod župnika popa Nikole Albaneže i preko Milčetića došla je u arhiv JAZU u Zagrebu.²⁸³

Vjerojatno je na Krku, i to u Dobrinju, bio i glagoljski kodeks *Dijalog Grgura pape (Martešićev)* od god. 1623., koji je napisao pop Martin Martešić u Grižah (Grižanima). Prema kasnijem latiničkom zapisu na f 98 v: »*Iz zbirke Dr. Nikole Gržetića stož(ernog) l(iječnika). U Zagrebu dne 13. lipnja 1901*«. U vezi s time Štefanić zaključuje: »*Kako je Gržetić bio iz Dobrinja na Krku, vrlo je vjerojatno da ga je ondje i našao*«. Jugoslavenska je akademija nabavila ovaj rukopis od dra Gržetića god. 1905.²⁸⁴

Ovdje moram također spomenuti i *Molitvenik Gašpara Vnučića* od god. 1568., koji je napisao pop Gašpar Vnučić, »santiz« (sakristan) u Grobniku.

²⁷⁶ ISTO, str. 142—143; bilj. 103.

²⁷⁷ Uspor. VJ. ŠTEFANIĆ, *Glagoljski*... JAZU, I, str. 189—192; vidi bilj. 110/A.

²⁷⁸ ISTI, *Glagoljski*... Krka, 154—156.

²⁷⁹ ISTO, str. 209—227; ISTI, *Glagoljski*... JAZU, I, str. 219—223.

²⁸⁰ ISTI, *Glagoljski*... JAZU, I, str. 227—230.

²⁸¹ ISTO, str. 224—225; Uspor. VJ. ŠTEFANIĆ, *Glagoljski*... Krka, str. 240—246.

²⁸² VJ. ŠTEFANIĆ, *Glagoljski*... JAZU, I, str. 224—225; bilj. 105—106.

²⁸³ ISTO, str. 227—230; I. MILČETIĆ, *Hrvatska*... str. 333—357; bilj. 105—106.

²⁸⁴ Uspor. VJ. ŠTEFANIĆ, *Glagoljski*... JAZU, I, str. 189—192; vidi bilj. 110/A.

Iz Grobnika je knjižica dospjela u Vrbnik, ali se ne zna kada.²⁸⁵ Isto je tako i *dvolist brevijara* iz XV. stoljeća nekom zgodom donesen s hrvatskog kopna, gdje je služio kao omot nekim spisima u arhivu. Naime, na f. 1 u gornjem dijelu piše latinicom: *Drivenik* 10, a niže novijim pismom i olovkom: *Drivenik*. Ovaj dvolist čuva se u arhivu bivše Staroslavenske akademije u Krku.²⁸⁶

I napokon da navedem i jedan slučaj priliva glagoljskih rukopisa i obratnog smjera, tj. otok Krk — hrvatsko kopno, odnosno područje senjsko-modruške biskupije. Radi se o pergamentskom kodeksu — *glagoljskom misalu* iz XV. stoljeća. Ovaj mali misal (Sakrifikal), zgodan za put (ff. 63), nije potpun misal. Prema bilješkama u njemu ovaj misalić potječe iz Vrbnika na otoku Krku, gdje se nalazio do god. 1680., kad ga je vrbnički plovčan darovao popu Andriji Benkoviću iz Grižana. Danas se misalić nalazi u Metropolitanskoj knjižnici (Sveučilišna knjižnica) u Zagrebu.²⁸⁷

2. — Nakon rečenog o stalnom smjeru kretanja rukopisnih glagoljskih knjiga na relaciji hrvatsko kopno — otok Krk, odnosno senjsko-modruška biskupija — krčka biskupija, moram sada ovdje nešto reći i o sličnom kretanju *tiskanih* glagoljskih knjiga, u prvom redu misala i brevijara, a onda i drugih glagoljskih izdanja.

U prvom redu dolazi u obzir prvi tiskani glagoljski misal, tzv. *Prvotisak* (editio princeps) iz god. 1483. (ili 1484. ako se godine broje »more veneto« tj. počevši s mjesecom ožujkom, marac, jer je misal dotiskan 22. II. 1484), u pretpostavci da je bio tiskan u Modrušu²⁸⁸ ili u Kosinju.²⁸⁹ Da je Prvotisak s hrvatskog kopna došao i na otok Krk i da se tamo relativno mnogo rabio, dokazom je činjenica da od deset njegovih potpuno ili djelomično sačuvanih primjeraka četiri potječu baš s otoka Krka, i to: 1) Ink. II—14 iz Vrbnika, 2) Ksaverski primjerak/Zagreb, kamo je misal prenesen iz samostana franjevac-trećoredaca (glagoljaša) iz Glavotoka na Krku/, 3) Košljunski fragment (iz franjevačkog samostana u Košljunu) i 4) Krčki fragment; dok iz Istre dva, iz Dalmacije četiri. S terena modruško-krbavske biskupije prema V. Putancu potječu još dva primjerka: R 313 A i R 313 B, te iz Vinodola jedan njegov fragment.²⁹⁰

Prema M. Bošnjaku u Hrvatskoj je sačuvano 5 primjeraka Prvotiska /2 u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, 1 u Jugoslavenskoj akademiji, 1 na Ksaveru (iz Glavotoka) i 1 u Bolu/ i poviše još 6 listova (3 na papiru i 3 na pergameni) — i to 2 lista na papiru u arhivu Trećoredaca u Krku, 1 list u Novom Vinodolskom (u staroslavenskom institutu u Zagrebu, a od 3 na pergameni — sva tri s otoka Krka (1 list kod Trećoredaca u Krku, 1 list Parčićev kod bivše Staroslavenske akademije u Krku i 1 list u Košljunu).

Pet primjeraka ima u inozemstvu (2 u Vatikanu, 1 u Beču, 1 u Lenjingradu i 1 u Washingtonu).²⁹¹

²⁸⁶ ISTO, str. 207.

²⁸⁷ Uspor. I. MILČETIĆ, *Hrvatska ...*, 5—9; J. VAJS, *Najstariji ...*, str. 34—37; VJ. STEFANIĆ, *Glagoljski ... Krka*, str. 431.

²⁸⁸ ISTI, *Glagoljski ... Krka*, str. 425—429; vidi bilj. 110/B.

²⁸⁹ V. PUTANEĆ, n. dj., str. 51—99.

²⁹⁰ Z. KULUNDŽIĆ, n. dj.; ISTI, *Problematika glagoljskog štamparstva*, *Riječki revija*, XV (1966), br. 3—4, str. 269—300.

²⁹¹ V. PUTANEĆ, n. dj. str. 53—54, bilj. 13.

²⁹¹ M. BOSNJAK, n. dj.

Premda ne raspoložemo potrebnim podacima, mislim da se isto može reći i o uporabi na Krku *glagoljskog brevijara od god. 1491*, tiskanog u Kosinju.²⁹²

A sada nešto više o prilivu tiskanih glagoljskih knjiga na otok Krk. Za poznavanje knjižkog blaga krčkih glagoljaša dolaze u obzir osobito dvije kanonske vizitacije krčkih biskupa, i to ona biskupa *Petra Bemba* (1564.—1589.) od god. 1565.²⁹³ i ona (1590.) biskupa *Ivana a Turre* (1589—1623).

Zapisnici rečenih pastirskih pohoda pružaju nam dosta lijepih i zanimljivih podataka o prilivu tiskanih knjiga sa susjednog hrvatskog kopna, tj. s područja senjske biskupije na otok Krk i to ne samo onih tiskanih u susjednom Senju već također i onih tiskanih u Njemačkoj.

Dolazak mletačkog plemića Petra Bemba, vrlo agilnog i zanosnog čovjeka, na krčku biskupsku stolicu pada u doba nakon tridentinskog sabora. Biskupi imaju dužnost da provedu u život koncilske dekrete o rekristijanizaciji i discipliniranju klera i svjetovnjaka. U tom smislu obavio je i biskup Petar Bembo svoju prvu generalnu kanonsku vizitaciju od god. 1565. Iz zapisnika se vidi kako je biskup Bembo posebnu brigu posvetio disciplini klera i suzbijanju propagande protestantskih reformatora. Nešto podataka o tome pruža i jedna druga njegova vizitacija od god. 1578. Iz zapisnika rečenih vizitacija razvidno je kako je i dalje smjer kretanja hrvatsko-glagoljskih knjiga — hrvatsko kopno-otok Krk — bio uvijek konstantan. To potvrđuju izjave krčkih glagoljaša u tim zapisnicima. Iz tih se izjava vidi kako više krčkih popova-glagoljaša posjeduju neke knjige tiskane u Senju i, opet, kako su mnogi krčki svećenici dolazili i do drugih hrvatsko-glagoljskih tiskanih knjiga preko teritorija senjsko-modruške biskupije, tj. onih tiskanih u Njemačkoj. U tu svrhu donosim ovdje neke od tih izjava koje su (i ukoliko su) značajne za našu stvar. Donosim ih u slobodnu hrvatskom prijevodu.²⁹⁵

Krčki su biskupi svoje pastirske pohode redovito počinjali u Baški. Tako je postupio i biskup Bembo. Tako — pema zapisniku od 3. studenoga 1565. — bašćanski plovnik Bartul Papić upitan pod zakletvom: »... drugo, o *zabranjenim knjigama*, odgovara: Ne bih znao reći tko bi ima takve knjige, već jedino pop Franjo Hrabrić ima *Priručnik (Manipolo)* i još jednu hrvatsku knjigu (*un altro in schiavo*), i pop Nikola Butković ima više knjiga, ali ne znam da bi one od popa Frana Hrabrića bile od onih« (tj. od zabranjenih, op. M. B.).

Na pitanje o zabranjenim knjigama slično odgovara i župnik u Vrbniku — pop Petar Harbić. Za sebe izjavljuje da ima jednu knjigu, ali ne zna da li je zabranjena. Radi se naime o katekizmu koji je došao iz Njemačke, a pisan je glagoljicom (*in carattere schiavo*). Harbić ju je dobio u Senju već pred dvije godine od nekog Bašana (Bassa?, Bassan). I odmah je prikazuje vizitatoru.

I drugi vrbnički svećenik, pop Bartul Fugošić, na isto pitanje odgovara da su tri glagoljske knjige (*tre libri in schiavo*) donesene u Vrbnik iz Bri-

²⁹² Uspor. V. PUTANEC, n. dj. i Z. KULUNDŽIĆ, n. dj. u SZ II.

²⁹³ Original ove kanonske vizitacije P. Bemba od god. 1565. nalazi se u arhivu JAZU u Zagrebu. Zauzimanjem akademika Branimira Gušića biskupski ordinarijat u Krku dobio je pred nekoliko godina fotokopiju vizitacije (gratis).

²⁹⁴ BAK, I. Pastirski pohodi.

²⁹⁵ Napominjem da je zapisničar kod ispitivanja postavljao latinska pitanja, a izjave svećenika i svjedoka pisane su talijanski. Kod ispitivanja se zapisničar sigurno služio tumačem, jer je nevjerojatno da bi svjedoci iz krčkih kaštela govorili talijanski.

bira (da Berbier) i jedna od njih dana je popu Bariću Ghira, jedna plovanu i jedna njemu. Fugošić kaže da je svoju knjigu nekamo bacio i da ju je neki od tolikih svećenika uzeo, ali ne zna koji.²⁹⁶

U drugim seoskim kaptolima na Krku (Dobrinj, Dubašnica, Poljica) vizitator nije našao nijedne sumnjive hrvatsko-glagoljske knjige. Jedino u Omišlju plovani pop Nikola Brozić — na pitanje o zabranjenim knjigama — izjavljuje da je imao jednu glagoljsku knjigu iz Njemačke (*un libretto stampato in Alemagna in carattere schiavo*), koju mu je posudio pop Andrija Volzimente, omišaljski svećenik i notar talijanskog jezika. Istu je knjigu od njega preuzeo sadanji sakristan, ali Brozić ne zna da li je taj još ima.²⁹⁷

I u zapisniku kanonske vizitacije biskupa Petra Bemba od god. 1578. pop Juraj Krstinić iz Dobrinja izjavljuje da duguje plovanu (tada je bio župnik u Dobrinju pop Ivan Jurešić) jednu knjigu koja govori o sakramentima i brizi za bolesnike (*«un libretto che tratta di sacramenti et cura delle a(n)i(m)e»*), koju mu je netko ukrao i obvezuje se da će je u roku od četiri mjeseca pronaći ili drugu kupiti i povratiti je.²⁹⁸

Iz prednjega vidimo kako su i dalje, tj. u tijeku XVI. stoljeća, stizale knjige iz susjednog hrvatskog kopna na otok Krk. I to u tri slučaja iz Senja, te jednom iz Bribira i jednom iz Rijeke. Kako je razvidno iz prednjih izjava, riječ je o hrvatsko-glagoljskim tiskanim knjigama koje su tiskane vjerojatno u Senju i u Njemačkoj. Rečene knjige došle su na Krk, i to u Bašku i Vrbnik preko Senja i Bribira, u Omišalj preko Rijeke. I knjiga koja se spominje u Dobrinju došla je vjerojatno iz Senja. Tako se kod knjige *Manipul* (Manipolo, Manipulus curatorum), koju je posjedovao bašćanski glagoljaš pop Franjo Hrabrić, sigurno radi o knjizi *Naručnik plebanušev* — tiskanoj u glagoljskoj tiskari u Senju.²⁹⁹ I u slučaju popa Jurja Krstinića u Dobrinju (1578.), koji spominje knjižicu o sakramentima i o skrbi za umiruće, sigurno se radi o glagoljskoj knjižici *Meštija od dobra umrtija*, u kojoj se nalazi i mali priručni obrednik s molitvama za providanje bolesnika, za sprovod djece i odraslih i neki blagoslovi, tiskanoj također u senjskoj glagoljskoj tiskari.³⁰⁰

Što se pak tiče knjiga tiskanih u Njemačkoj, koje su na otok Krk dolazile preko susjednog hrvatskog kopna (Senj, Bribir, Rijeka), riječ je o protestantskim knjigama koje su se šezdesetih godina XVI. stoljeća tiskale u protestantskoj tiskari u Tübingenu (Urachu) za južne Slavene u sva tri pisma, tj. glagoljicom, ćirilicom i latinicom, i prodirale i na Krk. Knjige koje su dolazile na Krk, sigurno su bile tiskane glagoljskim slovima, jer krčki glagoljaši nisu poznavali drugih slova ili su ih poznavali slabo. Kako smo vidjeli iz sprijeda citiranih izjava krčkih glagoljaša, te su knjige dolazile na Krk preko glagoljskih središta na kopnu — Senja i Bribira te preko Rijeke. U Vrbniku je na primjer govor o pet takvih knjiga, ali samo se za jednu određeno kaže da se radi o katekizmu iz Njemačke koji je došao u Vrbnik — preko Senja. Radi se sigurno o katekizmu tiskanom glagoljicom god. 1561. u Urachu. Vjerojatno su i druge knjige, spomenute u zapisniku od

²⁹⁶ U Vrbniku je npr. bilo 1556. godine 45 svećenika, a 1578. godine 44.

²⁹⁷ BAK, I. Pastirski pohodi; uspor. VJ. STEFANIĆ, Knjige krčkih glagoljaša u XVI stoljeću, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, knj. XV, svezak 1—2, 1935, poseban otisak str. 9—10.

²⁹⁸ ISTO; — ISTO.

²⁹⁹ Uspor. A. NAZOR, Kulturnopovijesno ...; Z. KULUNDŽIĆ, n. dj.; vidi bilj. 121.

³⁰⁰ ISTO; — ISTO; vidi bilj. 125.

god. 1565. i za koje se kaže da su bile tiskane glagoljicom (*in carattere schiavo*), bile one iz Uracha u Njemačkoj. Isto vrijedi i za onu knjigu u Omišlju koja je tamo došla preko Rijeke i za koju se izričito kaže da je tiskana u Njemačkoj (*un libretto stampato in Alemagna*).³⁰¹

Međutim, mnogo više podataka o knjižnom blagu krčkih popova glagoljaša pruža nam prva generalna kanonska vizitacija krčkog biskupa Ivana kneza a Turre (1589.—1623.) koju je on s velikim aparatom obavio u svibnju god. 1590. Opširan zapisnik vizitacije daje svestrani uvid u stanje biskupije u to doba i pruža zanimljive podatke o crkvama i njihovom inventaru, o kleru, o poučavanju žakanâ (klerika) i djece itd. Nas ovdje posebno zanima popis knjiga i to ne samo onih koje su se nalazile u crkvama već također i privatnih knjiga pojedinih svećenika, s posebnim obzirom na njihovu provencijenciju, tj. kako su ih i od kuda krčki glagoljaši dobivali.

U vizitaciji od god. 1590. biskupu Ivanu a Turre pokazalo je svoje privatne knjige 60 svećenika, 2 đakona, 3 subđakona i 1 žakan. Za bolje razumijevanje same stvari moram ovdje napomenuti da se ovdje zapravo radi o glagoljašima četiriju kapitulskih crkava (Baška, Vrbnik, Dobrinj i Omišalj), dok za druge dvije kapitulske crkve (Dubašnica i Poljica) dakako i za latinsku župu Krk, u rečenom zapisniku nema podataka. Međutim, po svemu se čini da i u onim četirma župama nisu svi svećenici prikazali svoje knjige (a sigurno i žakni viših i nižih redova), jer je tada sâm Vrbnik brojio 40 svećenika, a sve četiri spomenute župe imale su zajedno 81 svećenika (Baška 12, Dobrinj 18, Omišalj 11). A od ovih 81 svećenika knjige je prikazalo vizitatoru samo 60 svećenika, ne računajući žakne.

Navedenih 60 popova glagoljaša u rečene četiri župe prikazali su biskupu ukupno — 64 misala i 55 brevijara. Jasnoće radi navodim da je svaki krčki glagoljaš imao svoj misal, a isto tako morao je imati i svoj brevijar premda su i same crkve imale stanoviti broj i jednih i drugih za porabu svećenicima (*in comuni*).³⁰² Za misale i brevijare vrbničkih svećenika nalazi se — na koncu njihovih knjiga — bilješka da su navedeni »*brevijari i misali... tiskani u Veneciji*«. U drugim kaštelima nema nikakve bilješke o porijeklu tih liturgijskih knjiga.

Stoga ne možemo reći ništa sigurno o njihovu porijeklu. U vezi s rečenom bilješkom za liturgijske knjige vrbničkih glagoljaša, tj. da su tiskane u Veneciji, Vj. Štefanić drži da se tu radi o misalima iz god. 1483., (dakle o Prvotisku) koji je po Štefanićevu mišljenju bio tiskan u Mlecima, ili o onom od god. 1528. (Pavla Modrušanina), koji je isto tako bio tiskan u Veneciji, dok bi spomenuti brevijari mogli biti ili Baromićevi od god. 1493, ili mnogo vjerojatnije, Brozićevi od god. 1561. koji su — i jedan i drugi bili tiskani isto tako u Mlecima.

Budući da u drugim kaštelima nema u zapisniku nikakve bilješke o porijeklu rečenih bogoslužnih knjiga, mislim da se opaska rečena za Vrbnik, ukoliko ona i odgovara stvarnosti, ne smije jednostavno i generalno protegnuti i na druga mjesta na otoku Krku. Za misal od god. 1483. (Prvotisak), koji je po mišljenju mnogih tiskan na hrvatskom tlu, rečeno je u

³⁰¹ BAK, I. Sastirski pohodi; VJ. ŠTEFANIĆ, Knjige...

³⁰² Uspor. apostolske vizitacije Augustina Valiera (1579) i Mihovila Priolija (1603); M. BOLO-NIĆ, Krčki seoski kaptoli..., str. 263—284 (str. 273 i d.).

ovoj radnji da je upotrebljavan u župama na otoku Krku (jedan od sačuvanih potječe baš iz Vrbnika).³⁰³ I evo jedne druge činjenice koja nam govori, kako ćemo malo dalje vidjeti, da su se krčki glagoljaši obilno služili neliturgijskim knjigama glagoljske tiskare u Senju. U vezi s time nastaje pitanje zašto se ne bi isto tako mogli služiti i liturgijskim knjigama koje su izašle na susjednom hrvatskom tlu, kao što su npr. Baromićev senjski misal od god. 1494. i onaj Kožičićev od god. 1531. Ako su krčki glagoljaši mogli doći do neliturgijskih izdanja senjske glagoljske tiskare i kasnije do tolikih rukopisnih glagoljskih knjiga sa susjednog kopna, kako smo sprijeda opširnije vidjeli, zašto ne bi oni mogli isto tako dobiti i liturgijske knjige, tj. Baromićev glagoljski misal od god. 1494. tiskan u istoj tiskari, kad znamo da je Vrbnik udaljen od Senja samo 11 milja, a Baška tek 7 milja,³⁰⁴ te da je k tomu Baromić bio Krčanin — iz Vrbnika.

I evo sada nešto o drugim, tj. o teološko-poučnim knjigama krčkih glagoljaša koje su bile tiskane u glagoljskoj tiskari u Senju (1494.—1508.). Premda su u rečenim zapisnicima naslovi navedenih knjiga označeni latinskim odnosno talijanskim nazivima i jer se tu ne radi o rukopisnim već o tiskanim knjigama, sa sigurnošću može se zaključiti da je tu riječ baš o knjigama tiskanim u susjednom Senju.

Riječ je o slijedećim knjigama: *Transit sv. Jeronima*, *Korizmenjak*, *Naručnik plebanušev*, *Mirakuli slavne dive Marie* i *Spovid općena*.

Za dokaz da se ovdje doista radi o senjskim izdanjima je *Transit sv. Jeronima* koja se spominje u zapisniku rečene vizitacije od god. 1590. pod imenom *Transitus sancti Hieronimi* u Vrbniku, a koja je tada bila u posjedu vrbničkog glagoljaša, popa Jurja Cilebića, koji je imao i drugu senjsku knjigu — *Korizmenjak* (*Quadragesimale*), još se i danas čuva u arhivu župnog ureda u Vrbniku.³⁰⁵

Ova činjenica potvrđuje rečeno u vizitaciji od god. 1590. Zanimljivo je ovdje navesti i činjenicu da se još jedan primjerak *Transita sv. Jeronima* nalazi na Krku i to u knjižnici franjevačkog samostana u Košljunu.³⁰⁶

Taj je primjerak mogao tamo doći i od kojeg župnog ureda na Krku ili od kojeg krčkog glagoljaša.

U četiri glagoljske župe na otoku Krku, tj. u Baški, Dobrinju, Omišlju i Vrbniku (za druge dvije: u Dubašnici i Poljicima nemamo podataka, dok Krk kao latinska župa ne dolazi u obzir) bilo je 1590. godine 46 primjeraka knjiga tiskanih u glagoljskoj tiskari u Senju. Najviše je bilo *Manipola* ili *Manipulus curatorum*, koji odgovara senjskoj knjizi *Naručnik plebanušev* od god. 1507,³⁰⁷ tj. 22 komada. Zatim slijede: *Quadragesimale* ili *Fra Robertum*, što odgovara senjskom *Korizmenjaku* od god. 1508.³⁰⁸ — 10 komada; *Transitus sancti Hieronimi*, tj. *Transit sv. Jeronima* od god. 1508.³⁰⁹ — 7 primjeraka; *Miracula sanctae Mariae* ili *Miracoli della Madona* koja odgovara senjskoj knjizi *Mirakuli slavne dive Marie* od god. 1507.³¹⁰ — 4 primjerka i napokon *Liber de confessione*, *Libro da confessar* ili *Quadriga pro*

³⁰³ Vidi bilj. 290.

³⁰⁴ Vidi I, t. 2 u ovoj radnji; VJ. STEFANIC, *Glagoljski...* Krka, str. 24—25; M. BOLONIC, n. dj.

³⁰⁵ *Uspor. A. NAZOR*, n. dj. str. 426.

³⁰⁶ ISTO.

³⁰⁷ Vidi bilj. 121.

³⁰⁸ Vidi bilj. 123.

³⁰⁹ Vidi bilj. 122.

³¹⁰ Vidi bilj. 124.

confessione, koji vjerojatno odgovaraju senjskoj knjizi *Spovid općena* od god. 1496.³¹¹ — 3 komada. Ovima moramo pribrojiti još 5 primjeraka senjskih knjiga koje se nalaze u samostanu franjevacu trećoredaca u Zagrebu, kamo su došle iz samostana Glavotok.

Kako je i razumljivo, jer se radi o praktičnim knjigama za svećenike, kod popisa knjiga krčkih glagoljaša od god. 1590. bila je najviše zastupana knjiga *Naručnik plebanušev* (Manipul), tj. Priručnik za svećenike, i to — 22 (+2) primjerka i *Korizmenjak* — propovjedačko djelo — 10 (+2) komada. Zatim slijede druge knjige vjersko-poučnog sadržaja *Transit sv. Jeronima* 7, *Mirakuli* 4 i *Spovid općena* 3 + 1.

Prema nalazištu knjige su bile raspoređene ovako: u *Omišlju* — *Naručnik plebanušev* — 5 komada, *Mirakuli slavne dive Marie* — 3 komada, *Tranzit sv. Jerolima* — 3 komada, *Spovid općena* — 1 komad; u *Dobrinju* — *Naručnik plebanušev* — 4 komada, *Korizmenjak* — 3 komada, *Tranzit sv. Jerolima* — 2 komada, *Spovid općena* — 1 komad; u *Vrbniku* — *Naručnik plebanušev* — 8 komada, *Korizmenjak* — 3 komada, *Tranzit sv. Jerolima* — 1 komad, *Spovid općena* — 1 komad; u *Baški* — *Naručnik plebanušev* — 5 komada, *Mirakuli slavne dive Marie* — 1 komad, *Korizmenjak* — 4 komada, *Tranzit sv. Jerolima* — 1 komad.

Od rečenih knjiga dvije, tj. *Mirakuli slavne dive Marie* i *Tranzit sv. Jerolima*, nalaze se zapisane u inventaru župne crkve u Baški kao njeno vlasništvo («*Un transitio divi Jeronimi, et miracoli della m(a)d(on)a insieme — n.º 1*»), dok su sve ostale, tj. 44 komada, bile u vlasništvu pojedinih svećenika. Iz uvida u rečeni zapisnik upada u oči i činjenica da su neki krčki glagoljaši imali čak po više senjskih knjiga, dok drugi opet ni jedne. Tako su neki svećenici imali po dvije i tri senjske knjige, i to: dva po tri (jedan u Baški i jedan u Vrbniku), četiri po dvije i drugi po jednu. Možda je koji od ovih službovao i u senjskoj biskupiji i tako došao do tih knjiga. Ili ih je možda baštiniio od kojeg svećenika koji je bio na službi u senjskoj biskupiji.

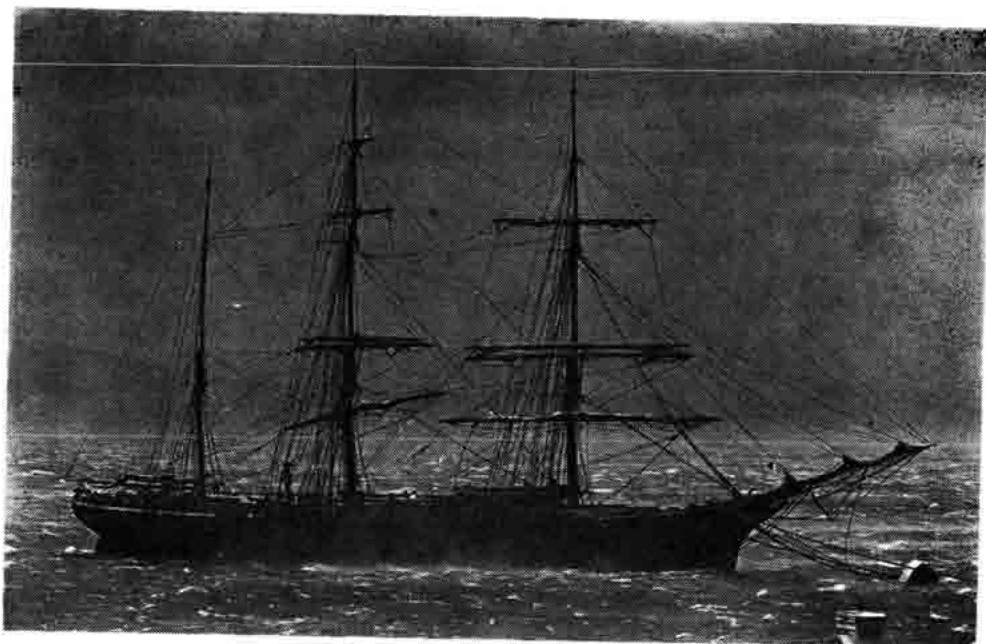
Ovdje ponovno napominjem da se u zapisniku kanonske vizitacije biskupa Petra Bemba od god. 1578. u Dobrinju spominje još jedna knjiga koja govori o sakramentima i skrbi za duše. Već sam rekao da se vjerojatno radi o knjižici *Meštija od dobra umrtija* — s malim obrednikom.³¹² Prema tome, na otoku Krku bilo je u svemu zastupljeno šest od sedam knjiga koliko ih je ukupno bilo tiskano u senjskoj glagoljskoj tiskari.

Sve to bjelodano svjedoči o doista dobrim vjekovnim susjedskim vezama senjskih i krčkih popova-glagoljaša i o izmjeni duhovnih dobara, tj. o stalnom i neprekidnom kretanju rukopisnih i tiskanih knjiga u smjeru kopno — otok Krk.

³¹¹ Vidi bilj. 120.

³¹² Uspor. A. NAZOR, n. dj. str. 421, 422 i 427.

³¹³ Vidi bilj. 125 i 298.

Sl. 29 — Brod bark privezan za bove u senjskoj luci, oko 1910.

Sl. 30 — Brodovi u senjskoj luci, zima, nevrijeme, oko 1925.

